

N. ISMATOVA, O. KARIMOVA

DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI

*O‘rta ta’lim muassasalarining 11-sinfi
va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari
uchun darslik*

1-nashr

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tasdiqlagan

Toshkent
«Yangiyul Poligraph Service»
2018

UO‘K: 340.12(575.1)(075.3)

KBK: 67.0(50‘)

D 14 Ismatova, Nargiza.

Davlat va huquq asoslari: O‘rta ta‘lim muassasalarining 11-sinfi va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasalari uchun darslik / N. Ismatova, O. Karimova.
– Birinchi nashr. – Toshkent.: Yangiyul Poligraph Service, 2018. – 144 b.

UO‘K: 340.12(575.1)(075.3)

KBK: 67.0(50‘)ya72

ISBN 978-9943-5245-7-6

Mas‘ul muharrirlar:

M. Baratov — yuridik fanlari doktori, professor;

B. Malikova — yuridik fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

B. Axrorov — yuridik fanlari doktori, professor;

H. To‘ychiyeva — yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

H. Tojiboyev — Toshkent shahar Yakkasaroy tumanidagi 144-o‘rta umumta‘lim maktabining «Davlat va huquq asoslari» fani o‘qituvchisi.

**Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi.**

ISBN 978-9943-5245-7-6

© N. Ismatova, O. Karimova, 2018.

© Yangiyul Poligraph Service, 2018.

Kirish

Huquqiy ong va madaniyatni yanada yuksaltirish borasida ta'lim tizimida muhim vazifalar amalga oshirilmoqda. Ulardan biri mazkur sohaga oid darsliklarning yangi avlodini yaratishda ta'lim texnologiyalarining samarali usullaridan foydalanishdan iborat. Darslikda berilgan savol va topshiriqlar, qo'shimcha ma'lumotlar, huquqiy masala (kazus)lar, atamalarning izohi, tarixdan lavhalar aynan huquqiy ta'lim sohasidagi bilimlaringizni yanada boyitishga, huquqiy ong va tafakkuringizni kengaytirishga xizmat qilishga yo'naltirilgan. Bu soha shunday sohaki, jamiyat rivojlangani sari, qonunlar ham takomillashib boradi. Shuning uchun ham Siz faqat darslikda berilgan ma'lumotlar bilan cheklanmay, www.lex.uz sayti orqali qonun hujjatlaridagi o'zgarishlarni kuzatib borsangiz, dunyoqarashingiz yanada kengayadi, bu sohada yanada ko'proq bilimlarga ega bo'lasiz.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24-yilligiga bag'ishlangan bayram tadbirida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bu masalaga alohida e'tibor qaratib, qonun ustuvorligini ta'minlashda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarni qonunga hurmat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidladi.

Aziz o'quvchi!

Qo'lingizdagi darslik quyi sinflarda olgan bilimlaringizni davom ettiradi va to'ldiradi, huquqiy tafakkuringizni kengaytiradi. Madaniyatga ega bo'lish esa o'zingizning qo'lingizda.

Qonunlarni bilmagan inson bugungi kunda o'z huquqlarini himoya qilolmaydi va majburiyatlarini anglamaydi. U hayotda biror qiyin ahvolga tushib qolganda, vaziyatdan qanday chiqib ketishni, muammoni qanday hal etishni bilmay, himoyasiz bo'lib qolishi mumkin. «Erkin bo'lish uchun qonunlarga bo'ysunish zarur», degan ekan Sitseron. Chunki, qonun ustuvorligi mamlakatda tinchlik-barqarorlik, erkinlik va demokratik tamoyillar hukm surishining kafolatidir.

Bu sohadagi bilimlaringizni mustahkamlashda va yuksak axloqiy qadriyatlar bilan birga huquqiy madaniyatga ega bo'lishda sizlarga muvaffaqiyatlar tilaymiz.

Mualliflar.

KIRISH

1-§ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlatning huquqiy asosi

Ijodiy faoliyat

Davlat hokimiyati idoralarining vakolati, harakat doirasi inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari ko‘lami bilan cheklanadi. Ushbu fikrni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2, 13 va 14-modalarida bayon etilgan qoidalarni o‘zaro bog‘lab tahlil etish orqali isbotlashga harakat qiling.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlatning huquqiy asosi.
- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson huquqlarini amalga oshirishning huquqiy asosi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlatning huquqiy asosi

Mamlakatlarning ichki boshqaruvi va mustaqilligi, suvereniteti uning konstitutsiyasi vositasida qonunlashiriladi. Bu esa davlat hokimiyatining konstitutsiya bilan cheklanganligini, tartibga solinishini ham anglatadi.

Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatida konstitutsiya davlat hokimiyati bilan inson o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning qonuniy mezonini o‘rnatuvchi asosiy vosita hisoblanadi.

Konstitutsiyada inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat deb e’tirof etiladi. Demokratik huquq va erkinliklar konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi. O‘z navbatida, davlat organlari va mansabdor shaxslar fuqarolar oldida mas’uldirlar. Mazkur konstitutsiyaviy qoidalar mazmunidan inson va fuqarolar huquqlari hamda erkinliklarining ustunligi prinsipi kelib chiqadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi muqaddimasining asosiy mavzusi inson

huquqlari bo‘lib, xalqimiz va davlatimiz ana shu masalada inson huquqlariga sodiqligini e‘lon qiladi.

Konstitutsiya fuqaro, jamiyat va davlat hokimiyati o‘rtasidagi munosabatlarni belgilovchi o‘ziga xos ijtimoiy shartnomadir. Konstitutsiya fuqarolarning umumiy teng huquqliligi, fuqaro va davlat o‘rtasidagi munosabatlarda o‘zaro mas‘ulligi g‘oyasiga asoslanadi.

Konstitutsiyaviy qoidalar shaxs va davlatning o‘zaro munosabatlari qanday shakllanishi lozimligi va bu inson hayotida qanday ahamiyatga ega ekanligini tushunib olishga yordam beradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi shaxs va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning huquqiy tartibini belgilab beradi. Bunga ko‘ra xalq, jamiyat, shaxs huquqi va manfaati birinchi o‘ringa qo‘yiladi.

Agar shaxs va davlat munosabatida davlat o‘rniga e‘tibor berilsa, davlat manfaatining mohiyati zamirida ham inson huquqi va erki himoyasi yotadi. Biz bunyod etayotgan davlatning insonparvarlik va xalqparvarlik mohiyati shunda aks etadi, ya‘ni davlat faoliyatining asosiy maqsadi insonga xizmat qilish ekanligi to‘la e‘tirof etiladi.

Har bir davlat o‘z hududida amal qilinadigan qonunlarini o‘zi yaratadi. Demak, qonunlar jamiyatdagi muayyan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi va xalqning xohish-irodasini ifoda etadi, turli siyosiy kuchlar, ijtimoiy tabaqalar, guruhlar manfaatlarining o‘zaro murosasini ta‘minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so‘zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 15-modda

Ijodiy faoliyat

Quyidagi rasmlarda ifodalangan shaxslar va davlat o‘rtasida qanday munosabatlar bor?

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson huquqlarini amalga oshirishning huquqiy asosi

O‘zbekiston – suveren demokratik respublika. Davlatning «O‘zbekiston Respublikasi» va «O‘zbekiston» degan nomlari bir ma’noni anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 1-modda

Jahling chiqqanida so‘zlaringga diqqat qil... Kattalardan oldin yurma. Birov gapirayotganida oraga gap suqma.

Luqmoni Hakim

Konstitutsiyaviy davlat deganda davlat hokimiyati idoralari konstitutsiyada belgilangan tartib va prinsiplar asosida shakllantiriladigan va konstitutsiyaviy normalarga qat’iy rioya etgan holda o‘z faoliyatini amalga oshiradigan davlat apparati tushuniladi. Konstitutsiyaviy davlat — mamlakatning butun hududida va davlat faoliyatining barcha sohalarida konstitutsiyaning hamda u asosida qabul qilingan qonunlarning ustunligini ta’minlaydigan va kafolatlaydigan davlatdir. Xalq suvereniteti oliy hokimiyat xalqqa tegishli ekanligini bildirsa, davlat suvereniteti mustaqil hokimiyat, ya’ni mamlakatning ichki va tashqi siyosatini xalq nomidan davlat amalga oshirishini anglatadi. Davlat hokimiyati xalq erki-irodasining mahsuli bo‘lib, bunday hokimiyatni amalga oshiruvchilar xalq tomonidan saylanadi.

Konstitutsiyaviy davlatda qonun ustunligi prinsipining mantiqiy davomi sifatida yana ikki prinsip: «qonun bilan taqiqlanmagan barcha narsaga ruxsat etiladi» (fuqarolar uchun) hamda «faqat qonunda mustahkamlangan narsagagina ruxsat etiladi» (davlat organlari va mansabdor shaxslar uchun) amal qiladi.

Birinchi prinsip fuqarolarning harakatlanish erkinligi va imkoniyatlarini kengaytiradi. Qonunda man etilmagan, taqiqlanmagan har qanday xatti-harakatlarni sodir etish mumkin bo‘ladi va buning uchun yuridik javobgarlik kelib chiqmaydi.

Ikkinchi prinsipning ma’nosi shundaki, bunda davlat idoralari va mansabdor shaxslar o‘zlarining qonunda belgilangan vakolatlari doirasida, ularga aynan mos ravishda harakatlanishlari lozim bo‘ladi.

Konstitutsiyaviy davlatda hokimiyatning tashkil etilishi va faoliyat yuritishi konstitutsiyada mustahkamlab qo‘yiladi. Konstitutsiyada nazarda tutilmagan hokimiyat organlarini tashkil etish mumkin emas. Konstitutsiyaviy davlat, eng avvalo, davlatning huquq bilan uzviy bog‘liqligidir.

Konstitutsiya inson va fuqaroning shu hokimiyat tomonidan kafolatlangan huquqlarini mustahkamlaydi va ana shu huquqlarga mutanosib tarzda davlat hokimiyatini cheklaydi. Boshqacha aytganda, Konstitutsiya — davlat hokimiyatini tashkil etish va faoliyat yuritishining huquqiy rasmiylashtirilishi bo‘lib, bu hokimiyatning fuqarolik jamiyati boshqa subyektlari bilan munosabatini tartibga soladi.

Savol va topshiriqlar

1. «Shaxs — jamiyat — davlat» munosabatlari-ga misol keltiring.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat mustaqilligi, davlat boshqaruvi, davlat tuzilish shakli va siyosiy tartibot qanday ifodalangan? Fikringizni asoslang.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasini o‘qing. Xalq hokimiyatchiligi deganda nimani tushunasiz?
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan huquqlaringizni bilasizmi?
5. Ularni to‘laqonli amalga oshirishda sizning qanday ishtirokingiz mavjud?
6. Inson huquqlari va burchlari o‘rtasida qanday munosabat mavjud bo‘lishi mumkin?

Huquq tarixidan

Aksariyat mamlakatlarda, shu jumladan, O‘zbekistonda qonunning ustunligi demokratik konstitutsiyaviy davlatning asosiy prinsipi hisoblanadi. Bu yerda mazkur prinsip, avvalo, konstitutsiya-ni ustunligini nazarda tutadi. Bosharti, qonun-ni qo‘llovchi ijroiya hokimiyat organi (mansabdor shaxs) yoki sud ushbu qonun konstitutsiyaga zidligini aniqlasa, masalani bu qonun asosida emas, balki konstitutsiya asosida hal etishi lozim.

I bo'lim. OILA HUQUQI

2-§ Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini

**15-may –
Xalqaro
oila kuni**

Mamlakatimizda
1998-yil —
«Oila yili»,
2012-yil esa
«Mustahkam
oila yili» deb
e'lon qilindi.

Oila jamiyat-
ning asosiy
bo'g'inidir
hamda jamiyat
va davlat muho-
fazasida bo'lish
huquqiga ega...

**O'zbekiston
Respublikasining
Konstitutsiyasi,
63-moddadan**

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Oila huquqining konstitutsiyaviy asosi.
- ➔ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi.
- ➔ Oila to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlar.
- ➔ Oila huquqining subyektlari. Oilaviy munosabatlarda fuqarolarning teng huquqliligi.

Oila huquqining konstitutsiyaviy asosi

Oila sohasidagi huquqiy munosabatlarning asosiy manbai O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi. Jamiyat va davlatning oilaga g'amxo'rliги ijtimoiy siyosatimizning muhim yo'nalishiga aylangan.

Oila sog'lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan – mamlakat barqarordir. Shuning uchun ham oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etilib, bolaning shaxs sifatida shakllanishi, kelgusida jamiyatda o'z o'rnini topishi hamda ma'naviy barkamol inson bo'lib yetishishida asosiy poydevor hisoblanadi.

Xalqimiz tarixiga nazar tashlasak, eng qadri an'analar: halollik, rostgo'ylik, or-nomus, sharm-u hayo, mehr-u oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar eng avvalo oilada shakllangan. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, imon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir.

Oila munosabatlarining O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida aks ettirilishi oilani yuksak axloqiy-ma’naviy normalar asosida mustahkamlashning yorqin namunasidir.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida O‘zbekiston fuqarolari bolalarni voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburligi, farzandlar ota-onalari to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishlari va ularga yordam berishlari shartligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Farzandlar ota-onalarining nasl-nasabidan va fuqarolik holatidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar, onalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi

Oilaning jamiyatdagi rolini ta’minlashda, uning huquqiy muhofazasi va ijtimoiy mavqeyini mustahkamlashda Oila kodeksining roli kattadir. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi jahon hamjamiyatida umumiy e’tirof etilgan huquqiy normalarga to‘la mos ravishda tuzilgani holda, «oila — jamiyatning tayanch tuzilmasidir», degan g‘oyaga asoslangan.

Oila to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining vazifalari oilani mustahkamlashdan, oilaviy munosabatlarni o‘zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oila oldida uning barcha a‘zolarining mas’ulligi hissi asosida qurishdan, biron-bir shaxsning oila masalalariga o‘zboshimchalik bilan aralashishiga yo‘l qo‘ymaslikdan, oila a‘zolari o‘z huquqlarini to‘sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta’minlashdan iboratdir. Oilaviy munosabatlarni tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikoh ittifoqini tuzishi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy teng huquqliligiga asoslanadi.

«Agar bir mamlakat aholisi axloqsizlik va johillik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo‘l qo‘ysa, shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi».

Fitrat

Ijodiy faoliyat

1. Matnni diqqat bilan o‘qing va munosabat bildiring.
2. «Oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa» deganda nimani tushundingiz?
3. Oilaning mustahkamligida milliy qadriyatlarining o‘rni nimada?
4. Oiladagi muammolarning jamiyat rivojiga ta’siri qanday bo‘lishi mumkin?

Tarixiy qadriyatimiz bo'lgan «Avesto»da ayol kishi shaxsiy mulkka ega bo'lishining huquqiy asoslari mavjud. Ayol kishi o'z mulkidan xayriya maqsadlarida mustaqil foydalalanishi; shuningdek, mustaqil ravishda da'vogar bo'lishi va guvoh sifatida ko'rsatuvlar berishi mumkin bo'lgan. Nikoh zardushtiylik huquqiga ko'ra unga kiruvchilarning ikki tomonlama xohishi natijasi bo'lib, faqat shundan keyingina ota-onalar va vasiylar tomonidan tasdiqlangan.

Oila to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan munosabatlar

Oilaviy huquqiy munosabatlar deganda fuqarolar o'rtasida bo'ladigan va oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi.

Oila huquqi oila a'zolari o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi. Shaxsiy nomulkiy munosabatlarga er-xotinning familiyasi, bolalar tarbiyasi, oila turmushi masalalarini hal qilish, mashg'ulot turi, kasb va turar joy tanlash huquqlari kiradi.

Er va xotinning nikoh davomida orttirgan umumiy mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar bo'lajak er-xotinning umumiy mablag'lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha holat ko'zda tutilmagan bo'lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi va mulkiy munosabatlar bilan tartibga solinadi.

Oilaviy-huquqiy munosabatlar o'zining ba'zi bir belgilari bilan fuqarolik-huquqiy munosabatlarga o'xshab ketadi. Biroq bu o'xshashlik faqat tashqi ko'rinishdir. Fuqarolik huquqiy munosabatlarning asosini mulkiy munosabatlar, oilaviy huquqiy munosabatlar asosini esa mulkiy bo'lmagan shaxsiy munosabatlar tashkil etadi. Oila huquqi birinchi navbatda shaxsiy munosabatlarni tartibga soladi.

Fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi oila qonunlarida nazarda tutilgan huquqlari, erkinliklari va majburiyatlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- er-xotinning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- ota-onaning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- nikoh tuzishda teng huquqlilik;
- voyaga yetmagan bolalarning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- ota-onalar va bolalar, er-xotin, sobiq er-xotin, qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari;
- nikohning tugatilish asoslari;
- er-xotinning umumiy mol-mulkka egalik qilish, foydalanish va uni tasarruf etish huquqi;
- nikoh shartnomasini tuzishda er-xotinning huquqlari va majburiyatlari;
- farzandlikka olish tartibi;
- bolaning huquq va manfaatini himoya qilish bo‘yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari;
- ota-onaning bolani tarbiyalash hamda unga ta‘lim berishga doir huquq va majburiyatlari;

O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat‘i nazar, qonun oldida tengdirlar. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo‘yiladi hamda ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo‘lishi shart.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 18-modda

Oila to‘g‘risidagi qonun hujjatlari nikoh tuzish, nikohning tugatilishi (tugashi) va uni haqiqiy emas deb topish shartlari va tartibini belgilaydi, oila a‘zolari: er-xotin, ota-ona va bolalar (farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar) o‘rtasidagi, oila to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda va doirada esa qarindoshlar hamda o‘zga shaxslar o‘rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi, shuningdek ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni oilaga olish shakl va qoidalarini, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartibini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, 5-modda

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida mustahkamlangan qoidani «Oilaviy munosabatlarda fuqarolarning teng huquqliligi» matni bilan qanday bog‘liqlik tomoni borligini aniqlang.

- ➔ ota-onalik huquqidan mahrum qilish asoslari;
 - ➔ vasiylik va homiylikka murojaat etish huquqi.
- Ota-onalik huquqidan mahrum etish instituti oilaviy huquqiy munosabatlarda alohida o‘rin tutadi.
- Oilaviy huquqiy munosabatlar deganda fuqarolar o‘rtasida bo‘ladigan va oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi.

Oila huquqining subyektlari

Har qanday boshqa munosabatlarda bo‘lganidek, oilaviy huquqiy munosabatlarda ham uch element: subyekt, subyektiv huquq va majburiyatlarni ko‘rishimiz mumkin.

Oilaviy munosabatlarning subyeksi bo‘lib, er-xotin, ota-ona, bolalar, vasiylar va homiylar, boshqa qarindosh-urug‘lar hamda oila qonunlari sohasida u yoki bu munosabatlarni hal etishda ishtirok etuvchi yuridik shaxslar, fuqarolar uyushmasi, muassasalar, organlar, ijtimoiy birlashmalar hisoblanadi.

Oila a‘zolariga, oilaning sobiq a‘zolariga tegishli qonun bilan himoya qilinadigan axloqiy va moddiy qadriyatlar yuzasidan oila huquqi subyektlari qabul qiladigan harakat va qarorlar oilaviy huquqiy munosabatlarning obyektleri bo‘lishi mumkin.

Oilaviy munosabatlarda fuqarolarning teng huquqliligi

Oilaviy munosabatlarni tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikohlanib tuzgan ittifoqi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o‘zaro kelishuv yo‘li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilish,

voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a'zolari-ning huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida amalga oshiriladi.

Barcha fuqarolar oilaviy munosabatlarda teng huquqlarga egadirlar. Nikoh tuzish chog'ida jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyi hamda boshqa holatlarga qarab, huquqlarni muayyan tarzda bevosita yoki bilvosita cheklashga, bevosita yoki bilvosita afzalliklar belgilashga hamda oilaviy munosabatlarga aralashishga yo'l qo'yilmaydi.

Oilaviy munosabatlarda fuqarolarning huquqlari faqat qonunga asosan va faqat oiladagi boshqa a'zolarning hamda o'zga fuqarolarning axloqi, sha'ni, qadr-qimmati, sog'lig'i, huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida zarur me'yordagina cheklanishi mumkin.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida xotin-qizlar va erkaklar teng huquqli ekanliklari e'tirof etiladi. «Oilada teng huquqlilik» tushunchasi qanday munosabatlarga nisbatan ko'proq ishlatiladi?
2. Oilaviy huquqiy munosabatlar deganda nima-ni tushundingiz? Hayotiy misollar keltiring.
3. Oilaviy huquqiy munosabatlar bilan fuqarolik huquqiy munosabatlarning bir-biridan farqi nimada?
4. Oilaviy huquqiy munosabatlar subyektlariga misol keltiring.
5. Nima uchun oila jamiyatning asosiy negizi deb ataladi? Fikringizni asoslang.

Ijodiy faoliyat

Berilgan rasmlardan oilaviy munosabatlar-ning subyektlarini aniqlang.

3-§ Nikoh tuzish tartibi va shartlari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Nikoh tushunchasi. Nikoh tuzish tartibi.
- ➔ Nikoh tuzishning ixtiyoriyligi. Nikoh yoshi. Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar. Nikohlarnuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish.

Nikoh tushunchasi. Nikoh tuzish tartibi

Nikoh oilaning vujudga kelishi uchun birdan-bir asosdir. Nikoh ahdi insonlarga mas'uliyat yuklaydi. Chunki oilada erning ham, ayolning ham o'z vazifasi bor, ulardan har biri o'z vazifasini to'la ado etishga mas'uldirlar. Nikoh tufayli yangi oilalar vujudga keladi.

Nikoh tuzish shunchaki rasmiyatchilik emas, uning davlat tomonidan qayd etilishi yuridik faktir.

Aynan ro'yxatga olingan (qayd etilgan) nikoh yuridik nikoh deb hisoblanadi va faqat ugina er-xotinlik huquqlari va majburiyatlarini yuzaga keltiradi. Ro'yxatsiz (qaydsiz) nikoh haqiqiy emas.

Nikoh davlat va jamiyat manfaatlarini ko'zlab, er, xotin va bolalarning shaxsiy va mulkiy huquqlari hamda manfaatlarini muhofaza etish maqsadida qayd etiladi.

Nikoh – erkak bilan ayolning teng huquqli, erkin va ixtiyoriy ittifoqi bo'lib, u fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuziladi va oila tuzish maqsadiga xizmat qiladi.

Nikohni qayd etishda guvohlarning soni ikki kishidan kam bo‘lmasligi kerak.

Faqatgina diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh huquqiy ahamiyatga ega emas.

Nikoh tuzishning ixtiyoriyligi. Nikoh yoshi. Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar

Nikoh tuzish ixtiyoriydir. Nikoh tuzish uchun bo‘lajak er-xotin o‘z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Nikoh tuzishga majbur qilish taqiqlanadi. Amaldagi qonun hujjatlarida nikoh yoshi belgilab qo‘yilgan. Qonunga binoan erkaklar 18 yoshdan, ayollar esa 17 yoshdan nikoh tuzishlari mumkin.

Fuqarolik qonunlariga asosan voyaga yetgunga qadar qonuniy asosda nikohdan o‘tgan fuqaro to‘la hajmdagi muomala layoqatiga ega bo‘ladi. Nikoh tuzish natijasida ega bo‘lgan muomala layoqati 18 yoshga to‘lmasdan turib nikohdan ajratilgan taqdirda ham to‘la saqlanib qoladi. Nikoh haqiqiy emas, deb topilganida sud voyaga yetmagan er (xotin) sud belgilagan paytdan boshlab to‘la muomala layoqatini yo‘qotganligi haqida qaror qabul qilishi mumkin.

Nikoh yoshiga amal qilmasdan, g‘ayriqonuniy ravishda nikoh munosabatlarida bo‘lish har xil huquqiy oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bunday nikoh haqiqiy emas, deb topilib, oila qonunlarida belgilangan tegishli shaxsiy va mulkiy huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydi.

Nikoh tuzilishiga monelik qiladigan holatlar.

1. Loqaq bittasi ro‘yxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxslar o‘rtasida nikoh tuzilishi mumkin emas.

Respublikamizda har bir fuqaro faqat yakka nikohda bo‘lishi mumkin. Yakka nikohlik tamoyili bizning jamiyatimizda mavjud bo‘lgan yuksak axloqiy qoida-

Nikoh yoshi erkaklar uchun o‘n sakkiz yosh, ayollar uchun o‘n yetti yosh etib belgilanadi.

Uzrli sabablar bo‘lganida, alohida hollarda (homiladorlik, bola tug‘ilishi, voyaga yetmagan shaxsning to‘la muomalaga layoqatli deb e‘lon qilinishi (emansipatsiya), nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosiga ko‘ra nikoh davlat ro‘yxatidan o‘tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko‘pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

**O‘zbekiston
Respublikasining
Oila kodeksi,
15-modda**

Nikoh yoshiga yetmagan shaxs bilan tuzilgan nikoh hali nikoh yoshiga yetmay nikohga kirgan shaxsning manfaatlari talab qilgan hollarda haqiqiy emas deb topilishi mumkin...

**O‘zbekiston
Respublikasining
Oila kodeksi,
51-modda**

lardan kelib chiqadi. Bu qoidaning buzilishi nikohni haqiqiy emas deb topilishiga asos bo‘ladi.

2. *Nasl-nasab shajarasida bo‘yicha to‘g‘ri tutashgan qarindoshlar o‘rtasida, tug‘ilgan va o‘gay aka-ukalar bilan opa-singillar o‘rtasida, shuningdek farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o‘rtasida nikoh tuzilishiga ruxsat berilmaydi.*

Qonun hujjatlarida yaqin, to‘g‘ri, yon shajara, yot aralashmagan va yot aralashgan qarindosh tushunchalari mavjud. Biri boshqasidan yoki umumiy ajdoddan dunyoga kelgan shaxslar yaqin qarindoshlar hisoblanadi.

Biri boshqasidan dunyoga kelgan shaxslar, ya‘ni bobo-ota, o‘g‘il-nevara-evara-chevara-dubora to‘g‘ri shajaradagi qarindoshlar deb yuritiladi. Aka-uka va opa-singil yon shajaradagi qarindosh deyiladi. Yot aralashmagan qarindosh deb umumiy ota yoki onaga ega bo‘lishlik, yot aralashgan qarindosh deb turli ota yoki onadan tug‘ilgan o‘gay aka-ukalar va opa-singillar tushuniladi.

Yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi nikohni qonun yo‘li bilan taqiqlash axloqiy qoida hamda biologik nuqtayi nazar, tibbiyot fani yutuqlari va xulosalariga asoslanadi.

Boshqa qarindoshlar o‘rtasida nikoh tuzish qonun bilan taqiqlanmaydi. Shuning uchun yon shajara bo‘yicha qarindosh bo‘lgan, tog‘avachcha, amakivachcha,

Nikoh yoshi to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzgan aybdor shaxslar O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 47³-moddasi va Jinoyat kodeksi 125¹-moddasiga muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

xolavachchalar va boshqa uzoq qarindoshlar o'rtasida nikoh tuzish mumkin.

Aka-ukalar hamda opa-singillar farzandlarining o'zaro nikoh tuzishlari maqsadga muvofiq emas. Qarindoshlik nikohi tufayli ko'pincha nimjon, jismonan nosog'lom, nuqsonli, mayib bolalar dunyoga keladi. Qarindoshlar o'rtasida tuzilgan nikoh hatto farzandsizlikka olib keliishi ehtimoldan xoli emas.

3. Loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida nikoh tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Bunday shaxslar o'z qilmishlarining oqibatiga to'liq javob bera olmaydilar va nikoh tuzishga ongli ravishda o'z xohishlarini izhor eta olmaydilar. Bu qoida nikohlannuvchilarning ixtiyoriy va o'z xohishiga ko'ra nikoh tuzish tamoyilidan kelib chiqadi. Shaxsning ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi tufayli muomalaga layoqatsiz deb topilishi fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga ariza topshirganidan so'ng, nikohni qayd etish muddatigacha yuz bergan bo'lsa ham, nikohdan o'tishga monelik qiladi.

Ko'p xotinli bo'lish, ya'ni umumiy ro'zg'or asosida ikki yoki undan ortiq xotin bilan er-xotin bo'lib yashash — eng kam oylik ish haqining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, 126-modda

Nikoh haqida milliy qadriyatlardan

Sizlar uchun (bu gap erkaklarga aytilyapti) onalaringiz, qizlaringiz, opa-singillaringiz, ammalariningiz, xolalariningiz, aka-ukalaringizning qizlari, opa-singillaringizning qizlari, emizgan onalaringiz, emishgan opa-singillaringiz, qaynonalaringiz, nikohingizda bo'lgan xotinlaringizning tarbiyangizda bo'lgan qizlari – mana shu sanab o'tilgan ayollarga uylanish harom qilindi.

Qur'oni karim, Niso surasi, 23-oyat

Nikohlanuvchi shaxslar davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalarida bepul asosda tibbiy ko'rikdan o'tadilar. Tibbiy ko'rikdan o'tish hajmi va tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan belgilanadi...

**O'zbekiston
Respublikasi
Oila kodeksi,
17-modda**

Ijodiy faoliyat

Aziza kasb-hunar kollejining 2-bosqichida o'qiydi. Mart oyida u 17 yoshga to'ladi. Uyidan sovchilarning ham oyog'i arimay qoldi. Oilada 80 yoshlarni qoralab qolgan buvisi bor. Har gal sovchi kelganida, «Menga sening to'ying nasib qilarmikan?» deb o'ksinib qo'yadi. Bu gapni eshitgan Azizaning otasi: «Siqilmang, onajon, yozga chiqib to'y qilamiz», deb yupatadi. Onasi bo'lsa: «Hali qizimiz yosh, oila qurishga tayyor emas», deb sovchilarga rad javobi berib yuboradi.

1. Mazkur vaziyatda qanday yo'l tutgan ma'qul?
2. Azizaning onasi: «Hali qizimiz yosh, oila qurishga tayyor emas», deganida nimani tushundingiz?
3. Sizingcha, odam qachon oila qurishga tayyor bo'ladi?

Savol va topshiriqlar

1. Oila quradigan inson qanday mas'uliyatlarni zimmasiga olishi kerak?
2. Oila qurish uchun nimalarga ega bo'lish kerak?
3. Quyidagilardan qaysi biri bo'lmasa ham oila qurish mumkin: moddiy imkoniyatlar, ma'naviy tayyorgarlik, ruhiy tayyorgarlik, jismoniy (biologik) tayyorgarlik?
4. Sizingcha, oilada turmushning qiyinchiliklari ko'proq kimning zimmasiga tushadi? Fikringizni asoslang.

4-§ Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari

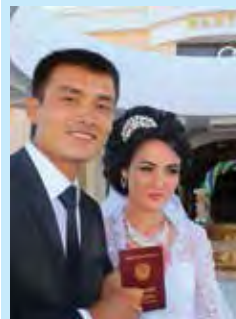
Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Er-xotin huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi.
- Oilada er va xotinning teng huquqliligi.
- Er va xotinning familiya tanlash huquqi.
- Er-xotinning bolalar tarbiyasi va oila turmushi masalalarini hal qilishi.

Er-xotin huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi

Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ro‘yxatga olingan paytdan boshlab nikohni tuzganlar er-xotin hisoblanadilar va ular o‘rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi. Endi ular o‘rtasidagi munosabatlar axloq-odob qoidalarigina bilan emas, balki qonunlar va huquqiy qoidalar bilan ham tartibga solinadi. Bunda ayollar siyosiy jihatdan erkaklar bilan teng huquqqa ega bo‘lganlaridek, oilada ham

Ijodiy faoliyat

1. Siz nima deb o‘ylaysiz, oilada er va xotinning majburiyatlari tengmi?
2. «Oilada ayollarga nisbatan ko‘proq huquq berilgan», degan fikrga qanday qaraysiz?
3. «Oilani boshqarishda erkak kishi ustun bo‘lishi kerak», «Oilani asosan erkak kishi ta‘minlashi zarur, ayol kishi o‘zi topgan mablag‘ni o‘z ehtiyojiga sarflasa bo‘ladi», «Oilada kim ko‘p mablag‘ topsa, o‘sha bosh bo‘ladi», kabi fikrlarga o‘z munosabatingizni bildiring.

Fuqarolar oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan huquqlarini o'z xohishlariga ko'ra tasarruf etadilar.

Oila a'zolarining o'z huquqlarini amalga oshirishlari hamda o'z majburiyatlarini bajarishlari oilaning boshqa a'zolari va o'zga shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi shart.

**O'zbekiston
Respublikasining
Oila kodeksi,
10-modda**

barcha shaxsiy va mulkiy masalalarda ular bilan teng huquqlardan foydalanadilar va bab-baravar majburiyatlarga egadirlar.

Er va xotinning familiya tanlash huquqi

Nikoh asosida ikki xil — shaxsiy va mulkiy munosabatlar kelib chiqadi. Shaxsiy munosabatlarga er-xotinning familiya tanlash huquqi, bolalar tarbiyasi va oila-turmush masalalarni hal etish, kasb va turar joy tanlash huquqlari kiradi. Bunday holatlarda ularning mehnati va fuqarolik huquqi muomala layoqatining elementi bo'lib, oila huquqi sohasi hisoblanmaydi.

Nikohga kirish vaqtida o'z familiyasini o'zgartirgan er (xotin) nikohdan ajratilgandan keyin ham shu familiyada qolishga haqli yoxud sud tomonidan nikohdan ajratish to'g'risidagi qaror chiqarilayotganda uning xohishiga binoan unga nikohgacha bo'lgan familiyasi qaytarilishi mumkin.

Er-xotinning bolalar tarbiyasidagi ishtiroki va turmush masalalarini hal qilishi

Har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega. Ota-ona bolaning tarbiyasiga yoki manfaatlariga salbiy ta'sir qiladigan harakatlarni bajarsalar, ota-onalik huquqidan mahrum etiladilar.

Ota-ona bolalar tarbiyasiga bir xilda mas'uldir. Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanish, manfaat ko'rish, har taraflama kamol topish, insoniy qadr-qimmati hurmat qilinishi huquqiga ega. Bolaning ota-onasi bo'lmaganda yoki ular ota-onalik huquqidan mahrum qilinganida va bola ota-ona qaramog'idan

mahrum bo'lgan boshqa hollarda uning oilada tarbiyalanishi huquqiy vasiylik va homiylik organi tomonidan ta'minlanadi. Ota-onasi nikohining bekor qilinishi yoki haqiqiy emas deb topilishi bolaning huquqlariga ta'sir qilmaydi.

Ota-ona voyaga yetmagan farzandlarning qonuniy vakili hisoblanadi, chunki ular o'z huquqi va majburiyatlarini mustaqil himoya qila olmaydilar. Ota-ona na faqat teng huquqlidir, balki bolalarni moddiy jihatdan ta'minlash, jismonan, ruhan va axloqiy sog'lom qilib tarbiyalash, ularni mustaqil hayotga tayyorlash borasida ham bir xil majburiyatga egadirlar.

Afsuski, ba'zida ota-onalar o'z majburiyatlarini bajarishdan bosh tortadilar. Bolalarga shafqatsiz munosabatda bo'ladilar, ularni tahqirleydilar, ichkilik yoki giyohvandlik moddalari iste'moliga surunkali beriladilar yoki boshqa amallari bilan ota-onalik huquqini suiiste'mol qiladilar. Bunday hollar aniqlangudek bo'lsa, ular sud qaroriga asosan ota-onalik huquqidan mahrum etiladilar. Ota-ona huquqidan mahrum qilishga doir ishlar prokuror hamda vasiylik va homiylik organi ishtirokida ko'rib chiqiladi.

Sud ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda bolani moddiy jihatdan ta'minlash uchun ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onadan (yoki ularning biridan) aliment undirish haqida qaror qabul qiladi.

Sud bolaning manfaatlarini hisobga olgan holda ota-onalik huquqidan mahrum qilmay turib, bolani ota-onadan (ularning biridan) olish to'g'risida hal qiluv qarori chiqarishi (ota-onalik huquqini cheklashi) mumkin.

Nikoh yoshi turli davlatlarda turlicha belgilangan. Masalan, Bolgariyada har ikki jins vakillariga ham – 18 yosh, Angliyada – 16 yosh, AQShda – 16 yoshdan 21 yoshgacha, Fransiya va Vengriyada erkaklar uchun – 18 yosh, ayollar uchun – 16 yoshdir. Rossiya Federatsiyasida belgilangan nikoh yoshini (18) ikki yoshga kamaytirish vakolati qonunda ko'rsatilgan tegishli idoralarga berilgan.

Ota-onaning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'lig'i, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalashda boshqa barcha shaxslarga nisbatan ustun huquqqa ega...

Oila kodeksining 73-moddasidan

Ijodiy faoliyat

1-vaziyat.

Gulnoza bilan Anvar turmush qurish uchun fuqarolik holatlarini qayd etish organiga ariza berishdi. Gulnoza o'zining familiyasida qolmoqchi bo'ldi. Anvar Gulnozaning bu fikridan qaytarishga urindi, ammo Gulnoza o'z fikrida turib oldi.

Savol: Gulnoza turmushga chiqqanida o'z familiyasida qolishi mumkinmi? Yoki aksincha Anvar Gulnozaning familiyasini qabul qilishi mumkinmi?

2-vaziyat.

Bir yildan so'ng ularning oilasida farzand dunyoga keldi. Ular farzandiga bobosining ismini familiya qilib berishga qaror qilishdi. Endi ularning oilasida uch xil familiya.

Topshiriq: Bu holatga qonuniy baho bering.

Savol va topshiriqlar

1. Er-xotin huquq va majburiyatlari nimalarni o'z ichiga oladi?
2. Er-xotin huquq va majburiyatlari qachondan boshlab vujudga keladi?
3. Ota-ona huquqidan mahrum qilishga doir ishlar kimlarning ishtirokida ko'rib chiqiladi? Fikringizni asoslang.
4. Voyaga yetmagan farzandlarning qonuniy vakili kimlar bo'lishi mumkin va nima uchun?

5-§ Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Er va xotinning umumiy mulki.
- Er va xotinning umumiy mol-mulkka egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etishi.
- Er va xotinlardan har birining mulki.
- Er va xotinning shaxsiy foydalanishidagi buyumlar.
- Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo‘lish.
- Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo‘lishda ulushlarni aniqlash.

Er va xotinning umumiy mulki

Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar, bo‘lajak er-xotinning umumiy mablag‘lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha hol ko‘rsatilmagan bo‘lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari jumlasiga (er va xotinning umumiy mol-mulkiga) ulardan har birining mehnat faoliyatidan, tadbirkorlik faoliyatidan va intellektual faoliyat natijalaridan orttirgan daromadlari, ular tomonidan olingan pensiyalar, nafaqalar, shuningdek, maxsus maqsadga mo‘ljallanmagan boshqa pul to‘lovlari (moddiy yordam summasi, mayib bo‘lish yoki salomatligiga boshqacha zarar yetkazish oqibatida mehnat qobiliyatini yo‘qotganlik munosabati bilan yetkazilgan zararni qoplash tarzida to‘langan summalar va boshqalar) kiradi.

Er va xotinning shaxsiy foydalanishidagi buyumlar

Qimmatbaho buyumlar va zebu-ziynatlardan boshqa shaxsiy foydalanishdagi buyumlar (kiyim-bosh, poyabzal va boshqa shu kabilar), garchi nikoh davomida er va xotinning umumiy mablag'i hisobiga olingan bo'lsa ham, ulardan foydalanib kelgan er va xotinning xususiy mulki hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, 26-modda

Er va xotinning umumiy daromadlari hisobiga olingan ko'chimli va ko'chmas ashyolar, qimmatli qog'ozlar, omonatlar, kredit muassasalariga yoki boshqa tijorat tashkilotlariga kiritilgan kapitaldagi ulushlari hamda er va xotinning nikoh davomida orttirgan boshqa har qanday mol-mulklari, ular er yoki xotindan birining nomiga rasmiylashtirilgan yoxud pul mablag'lari kimning nomiga yoki er va xotinning qaysi biri tomonidan kiritilgan bo'lishidan qat'i nazar, ular ham er va xotinning umumiy mol-mulki hisoblanadi.

Er va xotindan biri uy-ro'zg'or ishlarini yuritish, bolalarni parvarish qilish bilan band bo'lgan yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra mustaqil ish haqi va boshqa daromadga ega bo'lmagan taqdirda ham er va xotin umumiy mol-mulkka nisbatan teng huquqqa ega bo'ladi.

Er va xotin ularning birgalikdagi umumiy mulki bo'lgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishda teng huquqlarga egadir.

Er va xotinlardan har birining mulki

Er va xotinning nikohga qadar o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulki, shuningdek ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bepul bitimlar asosida olgan mol-mulki ulardan har birining shaxsiy mulki hisoblanadi.

Nikoh davomida er-xotinning umumiy mulki, ulardan har birining mol-mulki yoxud er va xotindan birining mehnati hisobiga mol-mulkning qiymati ancha oshishiga olib kelgan mablag'lar (kapital ta'mirlash, qayta qurish, qayta jihozlash va boshqalar) qo'shilgani aniqlansa, er yoki xotindan har birining mol-mulki ularning birgalikdagi mulki deb topilishi mumkin.

Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish

Er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish er va xotindan birining talabiga ko'ra, ular nikohda bo'lgan davrda ham, nikohdan ajralishgandan keyin ham, shuningdek, kreditor er va xotindan birining umumiy mol-mulkdagi ulushiga undiruvni qaratish uchun umumiy mol-mulkni bo'lish talabi bilan arz qilgan hollarda amalga oshirilishi mumkin.

Er va xotinning umumiy mol-mulki er va xotin o'rtasida o'zaro kelishuv asosida bo'lib olinishi mumkin. Er va xotinning xohishi bilan ularning umumiy mol-mulkni bo'lish to'g'risidagi o'zaro kelishuvi notarial tartibda tasdiqlanadi.

Nizo tug'ilgan hollarda er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish, shuningdek, er va xotinning bu mol-mulkdagi ulushini aniqlash sud tartibida amalga oshiriladi.

Oilaviy munosabatlar tugatilganda sud er va xotin alohida yashagan davrda orttirgan mol-mulkni ulardan har birining shaxsiy mulki deb topishi mumkin.

Voyaga yetmagan bolalar ehtiyojini qondirish uchun olingan buyumlar (kiyim-bosh, poyabzal, maktab va sport jihozlari, musiqa asboblari, bolalar kutubxonasi va boshqalar) bo'linmaydi hamda bolalar er va xotindan qaysi biri bilan yashasa, unga kompensatsiyasiz beriladi.

Er va xotinning umumiy mol-mulki hisobidan o'rtadagi voyaga yetmagan bolalar nomiga qo'yilgan omonatlar o'sha bolalarga tegishli hisoblanib, er-xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish paytida e'tiborga olinmaydi.

Er va xotinning umumiy mol-mulki ular nikohda turgan davrda bo'lingan taqdirda, er va xotin mol-mulking bo'linmay qolgan qismi, shuningdek, er va xotin tomonidan ular nikohda turgan davrda orttirilgan mol-mulk keyinchalik ularning birgalikdagi umumiy mulkini tashkil qiladi.

Huquq tarixidan

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1993-yil 20-sentabrda bo'lib o'tgan yig'ilishida 1994-yildan boshlab, har yili 15-may kunini Xalqaro Oila kuni sifatida nishonlashga qaror qilindi. Bu qarorni qabul qilishdan maqsad barcha taraqqiyparvar va tinchlikparvar insoniyat diqqatini inson o'z umrini o'tkazadigan, o'z orzu umidlari, baxt-u saodatini hamda tinchligini ta'minlaydigan maskan — oilaning mustahkam bo'lishiga qaratishdir.

M. turmush o'rtog'i T. bilan nikohdan ajratish va ularning birgalikdagi mol-mulklarini bo'lib berish haqida da'vo arizasi bilan sudga murojaat qiladi. M. o'z arizasida keltirilgan mol-mulklar ro'yxati qatorida ularga nikoh to'ylariga T.ning ota-onasi tomonidan sovg'a qilingan yumshoq mebellar to'plami va gilam borligini ko'rsatadi.

Hadya shartnomasi tuzilmagan bo'lsa-da, T. ota-onasi tomonidan to'ylariga sovg'a qilingan buyumlarni o'ziniki, deb qarshilik bildirdi.

Siz nima deb o'ylaysiz, kimning talabi qonuniy?

Fermer xo'jaligi yoki dehqon xo'jaligi a'zolarining birgalikdagi mulki bo'lgan mol-mulka nisbatan er va xotinning egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlari «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi va «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi qonunlar bilan tartibga solinadi.

Nikohdan ajralgan er va xotinning umumiy mol-mulknini bo'lish to'g'risidagi talablariga nisbatan uch yillik da'vo muddati qo'llaniladi.

Er va xotinning umumiy mol-mulknini bo'lishda hamda ularning shu mol-mulkdagi ulushlarini aniqlashda, agar er va xotin o'rtasidagi nikoh shartnomasida boshqacha hol nazarda tutilmagan bo'lsa, er va xotinning ulushlari teng deb hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Er va xotinning umumiy mol-mulki qanday bo'linadi?
2. Nikohdan ajralgan er va xotinning umumiy mol-mulknini bo'lish to'g'risidagi talablariga da'vo muddati necha yilni tashkil qiladi?
3. Er va xotinning umumiy mol-mulki ular nikohda bo'lgan davrda bo'linishi mumkinmi? Fikringizni asoslang.
4. Er va xotinning umumiy mol-mulki hisobidan o'rtadagi voyaga yetmagan bolalar nomiga qo'yilgan omonatlar er-xotinning umumiy mol-mulknini bo'lish paytida e'tiborga olinadimi?

6-§ Er va xotin mol-mulkinging shartnomaviy tartibi

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Nikoh shartnomasi.
- Nikoh shartnomasi shakli va mazmuni.
- Nikohning tugatilish asoslari.
- Nikohdan ajratish tartibi

Nikoh shartnomasi

Nikoh shartnomasi – nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo‘lgan davrida va (yoki) er va xotin nikohdan ajratilgan taqdirda ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi.

Nikoh shartnomasi er va xotin mulkinging shartnomaviy rejimi hisoblanadi. Nikoh shartnomasi yoki kontrakt – oddiy bitim bo‘lib, sud jarayonida bu bitimga nisbatan

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida nazarda tutilgan asoslar bo‘yicha nikoh shartnomalarining qonunga muvofiqligiga e‘tiroz bildirish, nikoh shartnomasini to‘liq yoki qisman haqiqiy emas, deb e‘tirof qilish mumkin. Shartnoma shartlari O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 31-moddasi talablariga zid bo‘lgan taqdirda, sud er-xotindan birining talabi bo‘yicha nikoh shartnomasini to‘liq yoki qisman haqiqiy emas, deb e‘tirof qilishi mumkin. Er-xotin qonunda yo‘l qo‘yiladigan barcha mulkiy-shartnomaviy munosabatlarga o‘zaro kirishishga haqlidir. Er-xotindan birining huquqlarini cheklab qo‘yishga qaratilgan shartnomalar haqiqiy emas.

Nikohni tegishli tartibda qayd ettirmasdan turib, er-xotin bo‘lib yashash ularning mulkini er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki deb topish uchun asos bo‘lmaydi.

uni tuzgan shaxslar tomonidan ham, boshqa manfaatdor shaxslar tomonidan ham e’tiroz bildirilishi mumkin.

Nikoh shartnomasida er-xotin oila xarajatlarini birgalikda ta’minlash va amalga oshirish, bir-birining daromadlarida ishtirok qilish bo‘yicha o‘z huquqlari va majburiyatlarini belgilab olish, nikoh bekor qilingan taqdirda er-xotinning har biriga beriladigan mulkni tayinlash, shuningdek, nikoh shartnomasiga er-xotinning mulkiy munosabatlariga taalluqli boshqa qoidalarni kiritish huquqiga egalar.

Nikoh shartnomasi faqat shaxsan tuzilishi mumkin bo‘lgan bitimlar tarkibiga kiradi, shartnoma vakillar orqali tuzilishi mumkin emas.

Nikoh shartnomasi — nikoh bekor qilingandan so‘ng kimga qanday mulk tegishli bo‘lishini aniq belgilab beradi. Unda er-xotin o‘rtasida birgalikda orttirilgan mulk chegaralari belgilanadi, nikoh bekor qilingandan so‘ng do‘stona munosabatlar imkoniyati saqlanib qoladi.

Nikoh shartnomasining shakli va mazmuni

Nikoh shartnomasi yozma shaklda tuzilishi va notarial tartibda tasdiqlanishi lozim.

Ijodiy faoliyat

Aziz «Damas» rusumli avtomashinasining sotilganligini rasmiylashtirish uchun notariusga bordi. Notarius mashinaning hujjatlari va Azizning pasportini varaqlar ekan, avtomashinani sotishga rafiqasining roziligi kerakligini tushuntirdi.

Aziz: «Bu mening avtomashinam, mening nomimga olingan, o‘z mablag‘imga olganman. Xotinim ishlaymaydi, uyda o‘tiradi», — deb tushuntirishiga qaramay, notarius oldi-sotdi shartnomasini rasmiylashtirishdan bosh tortdi.

Notarius nima uchun shartnomani rasmiylashtirmadi?

Er va xotin nikoh shartnomasiga ko'ra birgalikdagi umumiy mulkning qonunda belgilangan tartibini o'zgartirishga, er va xotinning barcha mol-mulkiga, uning ayrim turlariga yoxud er va xotindan har birining mol-mulkiga nisbatan birgalikdagi, ulushli yoki alohida egalik qilish tartibini o'rnatishga haqlidir.

Nikoh shartnomalari, odatda, davlat ro'yxatidan yoki boshqa maxsus ro'yxatdan o'tkaziladigan mulklarga nisbatan tuziladi. Nikoh shartnomasida qayd qilinmagan mulklarga nisbatan umumiy birgalikdagi mulk rejimi saqlanib qoladi. Nikoh shartnomasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlar muayyan muddat bilan cheklanishi yoki muayyan shart-sharoitning yuzaga kelishini ham nazarda tutishi mumkin.

Notarial shakl shartnomaning ishonchliligini anglatadi, taraflarning o'zaro munosabatlariga aniq-ravshanlik kiritadi, nikoh shartnomasi tuzilganligi fakti va uning mazmuni bo'yicha nizolar vujudga kelishi imkoniyatini istisno etadi. Nikoh shartnomasini tasdiqlashdan oldin notarius yuridik faktlarning zaruriy tarkibini tekshiradi.

U tomonlarning shaxsi, huquq layoqati, muomala layoqatini, ularning biridan ikkinchisiga o'tayotgan

Nikoh shartnomasini notarial tasdiqlash uning qonuniyligini kafolatlaydi.

Huquq tarixidan

Nikoh shartnomasi ko'p asrlardan beri xorijiy va milliy amaliyotda amal qilib kelmoqda. Qadimgi Rimdayoq bo'lg'usi er-xotinlarning mol-mulki-ga oid bitimlar tuzilgan. Sharqiy va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida XVI-XIX asrlarda aholining turli qatlamlari o'rtasida nikohdan oldingi kelishuvlar keng tarqalgan. Er-xotin mol-mulking shartnomaviy rejimini tartibga soluvchi huquqiy vosita sifatida nikoh kontrakti institutining shakllanishi XVIII asrning oxiri-XIX asrning boshlarida Fransiya, Angliya, Germaniya, Avstriya va boshqa davlatlarda boshlangan.

Aziz va Shohista turmush davrida nikoh shartnomasini rasmiylashtirmoqchi bo'ldilar. Ular nikoh shartnomasi tuzayotgani to'g'risida o'z kreditorini (kreditorlarini) xabardor qilishlari shartmi?

subyektiv huquqlarga egaligini aniqlashi lozim. Guvohlantirilgan nikoh shartnomasi notarial idoraning ish hujjatlarida saqlanishi ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi va agar taraflarga berilgan nusxalar yo'qotilsa, ular o'zlarining huquqlarini tasdiqlash uchun notarial arxivga murojaat qilishlari va nikoh shartnomasining dublikatini olishlari mumkin.

Er va xotinning mol-mulki huquqiy tartibini belgilaydigan nikoh shartnomasining shartlari uning mazmunini tashkil qiladi. Nikoh shartnomasi shartlarida tomonlarning nikohda va u bekor bo'lganida er va xotin mulkiy munosabatlarining muhim jihatlari bo'yicha nizomlar qayd etiladi. Qoidaga ko'ra, nikoh shartnomasi er va xotinning mavjud mol-mulkiga nisbatan ham, bo'lg'usi mol-mulkiga nisbatan ham tuzilishi mumkin. Nikoh shartnomasiga er va xotin quyidagi qoidalarni kiritishga haqlidirlar:

- o'zaro moddiy ta'minot berish;
- oila xarajatlarini taqsimlash;
- bir-birining daromadida ishtirok etish;
- boshqa shaxslar bilan mulkiy shartnomalar tuzish;
- birgalikda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish bo'yicha o'z huquq va majburiyatlarini belgilab olish;
- nikohdan ajralganda er va xotindan har biriga beriladigan mol-mulkni aniqlab olish;
- er va xotinning mulkiy munosabatlariga oid boshqa qoidalar.

Nikoh shartnomasi er-xotinning kelishuvi bilan istalgan vaqtda o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin. Nikoh shartnomasi qanday shaklda tuzilgan bo'lsa, uning o'zgartirilishi yoki bekor qilinishi ham

shunday shaklda amalga oshiriladi. Nikoh shartnomasini bajarishdan bir tomonlama bosh tortishga yo‘l qo‘yilmaydi. Nikoh shartnomasi er-xotindan birining talabi bilan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida belgilangan asoslar va tartibda sudning hal qiluv qarori bilan o‘zgartirilishi yoki bekor qilinishi mumkin.

Nikohning tugatilish asoslari. **Nikohdan ajratish tartibi**

Qonun hujjatlarida nikohni tugatish, bekor qilish va nikohdan ajratish to‘g‘risida normalar mavjud. Bunda nikohni tugatish umumiy va keng ma‘no kasb etadi. Nikohning tugatilishi deganda ma‘lum yuridik faktlar tufayli er-xotin o‘rtasida vujudga kelgan nikoh huquqiy munosabatlarining tugallanishi tushuniladi. Nikoh tugatilgan paytdan boshlab nikoh shartnomasining amal qilishi ham tugaydi. Agar nikoh shartnomasida nikoh tugatilganidan keyingi davr uchun nazarda tutilgan majburiyatlar ko‘rsatilgan bo‘lsa, ular yuridik kuchini yo‘qotmaydi. Vafot etish yuridik fakt bo‘lib, er-xotin o‘rtasidagi nikoh munosabatini bekor qiladi. Er-xotindan biri vafot etgan yoki sud tartibida vafot etgan deb e‘lon qilingan hollarda ular o‘rtasidagi nikohning huquqiy munosabati tugallanadi.

Oila kodeksida nikohdan ajralish uchun aniq asoslar ko‘rsatilmagan va buning iloji ham yo‘q, chunki er yoki xotin keltirgan asos ayrim hollarda nikohdan ajratish uchun yetarli deb topilsa, boshqa hollarda ajratish uchun asos bo‘la olmaydi. Shuning uchun Oila kodeksida nikohdan ajralishning sud amaliyoti quyidagicha belgilangan: «Agar sud er va xotinning bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imkoniyat yo‘q deb topsa, ularni nikohdan ajratadi».

Oila kodeksining 43-moddasiga muvofiq, agar er-xotindan biri:

- sud tomonidan bedarak yo‘qolgan deb topilsa;
- sud tomonidan ruhiyati buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli muomalaga layoqatsiz deb aniqlansa;
- sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo‘lsa, o‘rtada voyaga yetmagan bolalari bor-yo‘qligidan qat‘i nazar, er-xotindan birining arizasiga ko‘ra ular fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajratiladi.

Nikohdan ajralish ariza beruvchilarning yashash joyidagi Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organiga ariza berilgan kundan boshlab uch oy muddat o'tgach qayd etiladi.

Nikohdan sud tartibida ajratish. Oila kodeksi nikohdan ajralishning asosiga qarab, buning quyidagi tartibini belgilaydi:

1) er-xotinlar o'rtasidagi mulkiy nizolar mavjud bo'lgan hollarda (masalan, mol-mulkni bo'lish, er-xotinlar o'rtasidagi hamda voyaga yetmagan bolalarga moddiy ta'minot bilan bog'liq bo'lgan holatlar yuzasidan (aliment undirish masalasida) va boshqalar) sud tartibida ajratiladi;

2) nizo bo'lmagan taqdirda, jumladan, agar:

a) er-xotin o'rtasida voyaga yetmagan farzandlari bo'lmasa va ular ajralishga o'zaro rozi bo'lgan;

b) taraflar (er yoki xotin) sud tomonidan bedarak yo'qolgan, ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan;

d) sodir etgan jinoyati uchun eri yoki xotini uch yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qi-

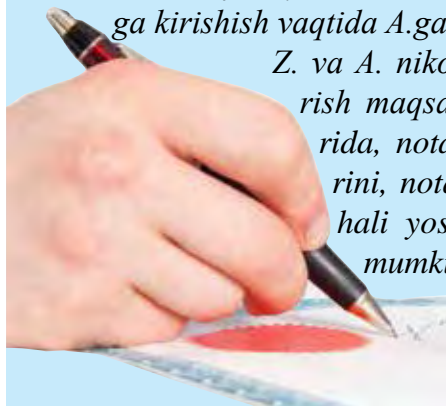
Ijodiy faoliyat

Z. va A. erta turmush qurishdi. Nikohga kirishish vaqtida ikkovi 17 yoshda bo'lishgan. Z. 16 yoshligidan emansipatsiyaga ega bo'lib, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib kelar edi. Shu sababli Z. nikohga kirishish vaqtida A.ga nikoh shartnomasi tuzishni taklif qildi.

Z. va A. nikoh shartnomasi tuzish va uni rasmiylashtirish maqsadida notarial idoraga murojaat qilganlarida, notarius ularning hali voyaga yetmaganliklarini, notarial tasdiqlangan bitim tuzish uchun ular hali yoshligini, yana ikki yildan so'ng kelishlari mumkinligini ta'kidlab, nikoh shartnomasini notarial tasdiqlashni rad etdi.

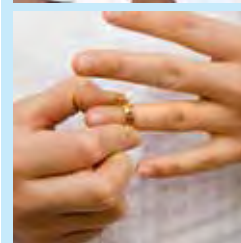
Notariusning harakatlari to'g'rimi?

lingan taqdirda, Oila kodeksining 42-43-moddalarida belgilanganidek, ma'muriy tartibda (FHDY organi orqali) nikohdan ajratiladi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida nikohdan ajratish. Nikohdan ajralishning sud bilan birga ma'muriy tartibi mavjud. Mazkur tartib er-xotinlik munosabatlarini bekor qilishning nisbatan oddiy va soddalashtirilgan tartibi hisoblanadi. Bunda nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organida ajratiladi va sud jarayoni bo'lmaydi.

Nikohdan ajratish to'g'risidagi arizani qabul qilgan fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari ariza berilgan kundan uch oy o'tgandan keyin ajralishni rasmiylashtiradi va ularga nikohdan ajralish to'g'risidagi guvohnomani beradi. Shu vaqtdan boshlab nikoh tugallangan hisoblanadi va sobiq er-xotin yangi nikohdan o'tish huquqini oladi. Uch oylik muddat er-xotinning yarashib ketishi uchun imkoniyat yaratish maqsadida belgilanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Nikoh shartnomasini fuqarolik huquqidagi boshqa shartnomalar bilan taqqoslang va nikoh shartnomasiga kiritilishi lozim bo'lgan hamda kiritilishi mumkin bo'lmagan shartlarning o'zaro farqini tahlil qiling.
2. Nikoh shartnomasida nikoh tugatilganidan keyingi davr nazarda tutiladimi?
3. Nikohni tegishli tartibda qayd qilmay turib er-xotin bo'lish mumkinmi?
4. Nima uchun nikoh shartnomasi faqat shaxsan tuzilishi zarur bo'lgan bitimlar tarkibiga kiradi?

II bo‘lim. JINOYAT HUQUQI

7-§ Jinoyat huquqining maqsadi, vazifasi va tamoyillari

Ijodiy faoliyat

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarida kafolatlangan fuqarolarning huquq va manfaatlarini, ularning himoya qilinishi va amalga oshirilishi mexanizmini aniqlang. Bu jarayonning buzilishi qanday huquqiy oqibatlarga olib kelishini O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi asosida aniqlab ko‘ring.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi jinoyat huquqining asosiy manbai.
- O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Jinoyat kodeksining vazifalari va prinsiplari.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi jinoyat huquqining asosiy manbai

Jinoyat hamda konstitutsiyaviy huquqlarning o‘zaro bog‘liqligi shubhasizdir. Jinoyat huquqining konstitutsiyaviy qonun-qoidalar bilan o‘zaro aloqadorligi va bog‘liqligi ko‘p qirrali bo‘lib, u Konstitutsiyada mustahkamlangan hamda jinoyat qonunining asosiy vazifalarini o‘z ichiga oladi.

Jinoyat huquqi prinsiplari xalq hokimiyatchiligi, qonun ustunligi, ijtimoiy adolatlilik, insonparvarlik, demokratiya, fuqarolar tengligi, umuminsoniy qadriyatlar hamda umum e‘tirof etilgan xalqaro huquq normalarining ustunligi va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan boshqa shu kabi prinsiplarga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasida jinoyat huquqi prinsiplarining asosini Konstitutsiyada mustahkamlangan qonuniylik va fuqarolarning tengligi prinsipi tashkil etadi (O‘zR Konstitutsiyasining 14, 15, 18-m.). So‘ngra jinoiy javobgarlik, jazo tayinlash va uni ijro etish, jazo-

dan ozod qilish kabi qoidalarni o'zida mujassamlashtirgan prinsiplar aks ettirilgan.

Mazkur tizimga kiritilgan barcha prinsiplar o'zaro teng qimmatlidir, zero, ularning har biri mustaqil mohiyatga ega bo'lib, davlatning jinoyat huquqiga oid siyosatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bir qator vazifalarni bajaradi.

Jinoyat huquqiga oid ko'rsatmalarni qo'llash vakolatlariga ega bo'lgan davlat idoralarining mansabdor shaxslariga normativ prinsiplarning ta'siri ularning faoliyatida Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan qoidalarni aniq va to'g'ri qo'llashni, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarida kafolatlangan fuqarolarning huquq va manfaatlariga barcha choralar bilan rioya qilishni, o'z xizmat majburiyatlarini bajarishda shaxsiy mas'uliyat va talabchanlik tuyg'ularini oshirishni taqozo etadi.

Jinoyat qonunchiligining asosiy vazifalari sifatida shaxs, uning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlari, xususiy mulk, tabiiy muhit, tinchlik-osooyishtalik hamda insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash nazarda tutilgan.

Jinoyat kodeksining vazifalari shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, shuningdek jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarni respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Ana shu vazifalarni amalga oshirish uchun kodeks javobgarlikning asoslari va prinsiplarini, qanday ijtimoiy xavfli qilmishlar jinoyat ekanligini aniqlaydi, ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanishi mumkin bo'lgan jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi, 2-modda

Aybsizlik prezumpsiyasi-ning ikki jihati mavjud, birinchidan, muayyan jinoyat tarkibini aniqlash va shaxsni uni sodir etganlikda aybdor deb topish qonunga muvofiq ravishda amalga oshirilishi shart va, ikkinchidan, faqat sud hukmiga ko'ra, shaxs aybdor deb topilib, Jinoyat kodeksida ko'rsatilgan jinoiy javobgarlikka, jazoga yoki boshqa huquqiy ta'sir choralariga tortilishi mumkin.

Jinoyat qonunlarining vazifalari qatoriga jinoyatlarning oldini olish kiradi. Ushbu vazifalar jinoyat huquqiga oid taqiqdan kelib chiqadi hamda ba'zi toifadagi shaxslarni jinoyat sodir etishdan qaytarishga yo'naltirilgan bo'ladi. Jinoyat qonuni vazifalarini bajarish quyidagilar orqali amalga oshiriladi: javobgarlik asoslari va prinsiplarini aniqlash; jinoyat toifasiga kiritilgan qilmishlar doirasini aniqlash; jinoiy jazo choralari tayinlash; jazodan tashqari huquqiy ta'sir choralari tayinlash va hokazo. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda Jinoyat kodeksi qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik, javobgarlikning muqarrarligi prinsiplariga asoslanadi.

Mazkur tizimga kiritilgan barcha prinsiplar o'zaro teng qimmatlidir. Ularning har biri mustaqil mohiyatga ega bo'lib, davlatning jinoyat huquqiga oid siyosatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bir qator vazifalarni bajaradi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqining asosiy prinsiplariga:

- *qonuniylik* — sodir etilgan qilmishning jinoiy-
ligi, jazoga sazovorligi va boshqa huquqiy oqibat-
lari faqat Jinoyat kodeksi bilan belgilanadi.
Hech kim sud hukmi bo'lmay turib jinoyat sodir
qilishda aybli deb topilishi va qonunga xilof ra-
vishda jazoga tortilishi mumkin emas;
- *fuqarolarning qonun oldida tengligi* — jinoyat
sodir etgan shaxslar jinsi, irqi, millati, tili, ijti-
moiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy
mavqeyidan qat'i nazar, bir xil huquq va majbu-
riyatlariga ega;

- *demokratizm* — jamoat birlashmalari, fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari yoki jamoalar jinoyat sodir etgan shaxslarni ahloqni tutatish ishiga qonunda nazarda tutilgan hollarda jalb qilishlari mumkin;
- *insonparvarlik* — jazo va boshqa huquqiy ta’sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko‘zlamasligi;
- *odillik* — jinoyat sodir etishda aybdor bo‘lgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan jazo yoki boshqa huquqiy ta’sir chorasini odilona bo‘lishi, ya’ni jinoyatning og‘ir-yengilligiga, aybning va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasiga muvofiq bo‘lishi;
- shaxs qonunda belgilangan tartibda aybi isbotlangan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchungina javobgar bo‘lishligi;
- *javobgarlikning muqarrarligi* — qilmishida jinoyat tarkibining mavjudligi aniqlangan har bir shaxs javobgarlikka tortilishi shartligi kiradi.

Jinoyat huquqi huquqning boshqa sohalaridan quyidagi jihatlari bilan farq qiladi:

birinchidan, jinoyat sodir etilishi munosabati bilan vujudga kelgan jinoyat-huquqiy munosabatlarda, bir tomonidan jamiyat, davlat, ikkinchi tomonidan esa jinoyat sodir etgan shaxs subyekt bo‘ladi;

ikkinchidan, jinoyat-huquqiy norma bilan belgilab qo‘yilgan taqiqlarni buzganlik uchun sud davlat nomidan belgilangan jinoyat jazoni tayinlaydi.

Jinoyat huquq normalari o‘z mazmuniga ko‘ra ikki qismga bo‘linadi. Ulardan biri jinoyat huquqining umumiy o‘rnini, qoida va tartibini belgilab beradi. Ikkinchisi esa aniq jinoyatlar belgilarini ta’riflab, mazkur jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qo‘llani-

Ijodiy faoliyat

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi moddasida hech kim sud hukmisiz va qonunga nomuvofiq holda jinoyat sodir etishda aybdor deb topilishi va jinoyat jazoga tortilishi mumkin emasligi qayd etiladi? Ushbu moddaning aybsizlik prezumpsiyasi bilan qanday aloqasi bor?

Huquq tarixidan

O‘zbekiston Respublikasining jinoyat qonunlari kodifikatsiya qilingan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining asosiy jinoyat qonuni 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan hamda 1995-yil 1-apreldan kuchga kirgan Jinoyat kodeksi hisoblanadi.

ladigan jazolarni aniqlaydi. Birinchi normalar jinoyat huquqining umumiy qismini, ikkinchi normalar esa maxsus qismini tashkil etadi.

Jinoyat huquqida jinoiy qilmishni aniqlash ham muhim rol o‘ynaydi. Jinoiy qilmish — bu jinoyat qonunlari bilan muhofaza qilinuvchi ijtimoiy munosabatlarga tahdid qiluvchi jamiyatga qarshi va inson ahloq qoidalaridan chetga chiquvchi harakatdir. Jinoiy qilmish o‘zining obyektiv xossalariga ko‘ra jamiyat uchun xavfli harakat yoki harakatsizlik, subyektiv xossalariga ko‘ra esa hamisha muayyan maqsad va sabablarga ko‘ra sodir etilgan aybli amal hisoblanadi.

Jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan har qanday ijtimoiy munosabat jinoyatning obyektini hisoblanishi mumkin. Har qanday ong bilan boshqarilgan qilmish ichki va tashqi mohiyatdan iborat bo‘lib, uning ichki mohiyati subyektiv tomoni, tashqi mohiyati esa obyektiv tomoni deb ataladi. Jinoyatning obyektiv tomoni ijtimoiy xavfli qilmishning tashqi tomoni sifatida jinoyatning qanday sodir etilganligini aniqlaydi.

Savol va topshiriqlar

1. Aybsizlik prezumpsiyasi nima? Fikringizni asoslang.
2. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqining asosiy prinsiplarini tushuntiring.
3. Jinoyat qonun hujjatlarining asosiy vazifalari nimadan iborat?
4. Jinoiy huquq normalari o‘z mazmuniga ko‘ra necha qismga bo‘linadi va ularning vazifalari nimalardan iborat?

8-§ Jinoyat belgilari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Jinoyat belgilari. Ayb, ayb shakllari, qasd.
- ➔ Qilmishning jinoyiligini istisno etadigan holatlar.
- ➔ Ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etish va uning oqibatlari.

Jinoyat boshqa qonunbuzarliklardan o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Bu qilmishning ijtimoiy xavfliligidir. Chunki jinoyat natijasida jamiyat va shaxs uchun ham moddiy, ham ma'naviy zarar yetkaziladi. Shuning uchun jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi jinoy oqibatda aks etadi.

Jinoyatning qonunga xilofligi uning yuridik huquqiy belgisidir. Bundan tashqari, jinoyat sodir etgan shaxsning aybdor deb topilishi jinoyatning muhim belgilaridan biridir. Shundagina unga nisbatan jinoy jazo qo'llaniladi. Ijtimoiy xavfli qilmish faqat qonunda

Ijodiy faoliyat

8-sinfda «O'zbekiston davlati va huquqi asoslari» fanidan olgan bilimlaringizga tayanib, quyidagi savollarga javob berishga harakat qilib ko'ring.

1. Jinoyat nima? Huquqbuzarlik bilan jinoyat o'rtasida qanday farq bor?
2. Quyidagi voqealardan qaysi biri jinoyat bo'lishi mumkin?
 - A. 9-sinf o'quvchisi A. muntazam ravishda dars qoldirib kelgani uchun uning ota-onasi javobgarlikka tortildi.
 - B. Z. ismli 7-sinf o'quvchisi qo'shni hovlida o'g'rilik sodir etilayotganini bilgan bo'lsa-da, bu haqida hech kimga xabar bermadi.
 - C. K. ismli fuqaro ifloslantiruvchi moddalarni ikki chelakda olib chiqib, uyi oldidan oqib o'tayotgan kanalga to'kib yubordi.

Jinoyat kodeksiga binoan ushbu kodeks bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi.

ko'rsatilgan jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda, ya'ni uning tarkibi aniqlanganida jinoyat deb topiladi.

Jinoyat tarkibi jinoyat to'g'risidagi qonunlarda aniq bir ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb ta'riflovchi eng kam va yetarli obyektiv va subyektiv belgilar yig'indisidir. Jinoyat tarkibining obyektiv va subyektiv belgilari o'rtasida o'zaro aloqa va uzviy bog'liqlik mavjud.

Jinoyat tarkibi tuzilishi bo'yicha to'rt elementdan iborat: obyekt, obyektiv tomon, subyekt va subyektiv tomon.

Obyektiv, ya'ni tashqi belgilar jinoyatning obyekt va obyektiv tomonini ta'riflaydi.

Subyektiv (ichki) belgilar jinoyatning subyekt va subyektiv tomonini aniqlaydi.

Har bir belgi boshqalari bilan birgalikda mavjud va ajralmas bir butunlikning zaruriy qismini tashkil qiladi.

Jinoyat tarkibining birinchi elementi jinoyat obyektidir. Bu jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar bo'lib, jinoyat tajovuzlar shularga qaratiladi. Qasddan odam o'ldirishda jinoyat obyekt boshqa shaxsning hayoti, o'g'rilikda esa o'zgarlar mulki bo'ladi va hokazo.

Ijodiy faoliyat

1. *Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri Hamroh ko'chasi 4-uy oldida turgan «Vagon Depo» AJga tegishli «Damas» rusumli avtomobilda elektr simlarning qisqa tutashuvi natijasida yong'in sodir bo'ldi. Yong'in natijasida avtomobil butkul yonib bitdi. Yong'in o'chirish vaqtida avtomobil haydovchisi J.S.ning tani kuyib, shifoxonaga joylashtirildi.*

2. *Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanida yashovchi A.T.ning ochiq qolgan eshigi orqali uyiga noma'lum shaxslar kirib, 25.000.000 so'm pulini o'g'irlab ketdilar.*

Ushbu vaziyatlarda jinoyat belgilari bormi? Fikringizni yuqorida jinoyatga berilgan ta'rif asosida izohlang.

Jinoyat tarkibining ikkinchi elementi jinoyatning obyektiv tomonidir. Jinoyatning obyektiv tomonini atrof muhitda biron muayyan o'zgarishga olib keladigan va sabab bo'ladigan shaxsning aqliy va irodaviy xatti-harakati tashkil qiladi. Ushbu elementning zaruriy belgisi qilmish (harakat yoki harakatsizlik) hisoblanadi. Qilmish orqali jinoyat sodir etiladi.

Jinoyat tarkibining uchinchi elementi jinoyat subyekti, ya'ni jinoyat sodir etgan jismoniy shaxsdir. Jinoyat subyekti faqat qilmish uchun javob bera oladigan, ya'ni jinoyat to'g'risidagi qonunlarda ko'rsatilgan ma'lum yoshga yetgan va aqli raso shaxs bo'lishi mumkin.

Jinoyat tarkibining to'rtinchi elementi jinoyatning subyektiv tomonidir. Jinoyatning subyektiv tomoni shaxsning sodir etayotgan jinoyatiga nisbatan ruhiy munosabati hisoblanadi. Subyektiv tomon belgilariga ayb, motiv va maqsad kiradi.

Jinoyat tarkibi deb topilishi uchun ko'rsatib o'tilgan to'rtta elementning barchasi mavjud bo'lishi shart. Umumiy jinoyat tarkibida barcha belgilar asosiy va fakultativ belgilarga ajratiladi.

Jinoyat — jazoga loyiq qilmish. Shunga ko'ra, qilmishning jinoyat sifatidagi eng muhim belgisi uning jazoga loyiqligidir. Jinoyat boshqa huquqbuzarliklardan quyidagi belgilari bilan farqlanadi: 1) obykti; 2) ijtimoiy xavflilik darajasi va xususiyati; 3) g'ayriqonuniylik ko'rinishi.

Huquq tarixidan

«Jinoyat» tushunchasi ilk marotaba G'arbiy Yevropa davlatlarining jinoyat to'g'risidagi qonun hujjatlarida keltirilgan. Bu tushuncha birinchi marotaba Fransiyaning 1791-yildagi Jinoyat kodeksida uchraydi.

Jinoyat huquqi tarixida jinoyatga ta'rifni birinchi marta 1919-yilda Rossiya qonunshunoslari berishdi: «Jinoyat — jinoyat huquqi bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar tartibining buzilishidir».

Barcha jinoyatlarning umumiy obyekti jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarning umumiy yig'indisidan iborat bo'ladi. Umumiy obyekt hamma jinoyatlar uchun birdir, sababi har qanday jinoyat u yoki bu ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazadi.

Jinoyatning subyektiv tomoni faqat ayb shakllari, ya'ni qasd va ehtiyotsizlik bilan cheklanib qolmaydi, u motiv va maqsadlarni ham o'z ichiga oladi. Lekin subyektiv tomonning ajralmas belgilari bo'lmish qasd va ehtiyotsizlikdan farqli o'laroq, motiv va maqsad ikkinchi darajali belgilarga kiradi.

Jinoyat sodir etgan shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglagan va shunga qaramay, uni sodir etishni istagan bo'lsa, bunday jinoyat qasddan sodir etilgan deb topiladi.

Jinoyat qonunchiligida to'g'ri yoki egri qasd degan tushunchalar mavjud. Shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning oqibatlariga ko'zi yetgan va ularning yuz berishidan bosh tortmagan bo'lsa, bunday jinoyat to'g'ri qasddan sodir etilgan deyiladi.

Agar shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning oqibatlariga ko'zi yetgan va ularning yuz berishiga ongli ravishda yo'l qo'yan bo'lsa, bunday jinoyat egri qasddan sodir etilgan deb topiladi. O'z-o'ziga ishonish yoki beparvolik oqibatida sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish — ehtiyotsizlik tufayli sodir etilgan jinoyat deb topiladi.

Ijodiy faoliyat

Mazkur vaziyatda jinoyat obyektini aniqlang.

Toshkent viloyatining Toshkent tumani «Ko'kterak» qishlog'i fuqarolar yig'ini hududidagi xonadonlarning biriga yuziga niqob kiygan nomal'um shaxs bostirib kirdi. Shu vaqtda uyda yolg'iz bo'lgan xonadon egasining qizini pichoq bilan qo'rqitib, 300 AQSh dollari va ikki xil zargarlik buyumlarini olib ketdi. Olib borilgan tezkor tadbir natijasida, ushbu bosqinchilik jinoyatini sodir etgan 1994-yilda tug'ilgan A.N. qo'lga olindi. Unga nisbatan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 164-moddasi 3-qismi bilan jinoyat ishi qo'zg'atildi.

O'zbekiston Respublikasi IIV Matbuot xizmati

Qilmishda Jinoyat kodeksda nazarda tutilgan alomatlar rasmiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy xavfli, g'ayriqonuniy yoki aybli bo'lmasa, qilmishning jinoyatligini istisno qiladigan holatlar deb topiladi. Ya'ni kam ahamiyatli qilmishlar; zaruriy mu-dofaa; oxirgi zarurat; ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish; buyruq yoki boshqacha tarzdagi vazifani bajarish; kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik; jismoniy yoki ruhiy majburlash yohud qo'rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi.

Subyektiv tomonning mazmunida jinoyat motivi va maqsadlari alohida o'rin tutadi. Motiv va u bilan bog'liq maqsad aybdor shaxs xatti-harakatini boshqaruvchi butun irodaviy jarayonga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shaxs uchun u sodir etgan qilmish qanday ma'no va ahamiyatga ega ekanligi aynan motivga bog'liq.

Savol va topshiriqlar

1. Jinoyat boshqa huquqbuzarliklardan qaysi jihatlari bilan ajralib turadi?
2. Jinoyat belgilarini tushuntirib bering.
3. Aybli qilmish deganda nimani tushunasiz?
4. To'g'ri va egri qasd deganda nimani tushundingiz?
5. Quyida berilgan vaziyatlarda jinoyat alomatlari bormi? Ulardan qaysi biri ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan?

1) *Noma'lum shaxs eshigi ochiq holda qoldirilgan VAZ-21099 avtomashinasini haydab qochgan.*

2) *Bir qiz ishdan qaytayotgan paytda noma'lum shaxs qo'lidagi sumkani yulib olib qochgan. Sumka ichida esa oziq-ovqatlar va uyali telefon bo'lgan.*

3) *Xususiy korxonaga qarashli ko'piklangan polietilen ishlab chiqarish sexida yong'in sodir bo'layotganligi haqida habar kelib tushgan. Yong'inni o'chirish vaqtida xususiy korxonada ishchisining jasadini topilgan. Yong'inni bartaraf etishga 19 ta yong'inni o'chirish texnikasi jalb etilgan.*

9-§ Jinoiy javobgarlik va jazo tizimi

Jinoiy oqibat deganda ijtimoiy xavfli qilmish natijasida jinoiy-huquqiy qo'riqlanadigan obyektlarga zarar (ziyon) yetkazish tushuniladi.

Jinoyat huquqiga oid munosabat bu jinoyat huquqi normalari orqali tartibga solinadigan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxs va davlat orasidagi munosabatdir.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Jismoniy shaxslarning jinoiy javobgarligi.
- Jazo tushunchasi va uning turlari.

Jinoyatni har doim aniq jismoniy shaxslar sodir etadi. Shuning uchun ham jinoyat sodir etgan shaxs jinoyatning subyekti deb tan olinadi. Jinoyat subyekti-ning yo'qligi jinoyat tarkibi va jinoyatning o'zi mavjud emasligini bildiradi.

Jinoyatga oid qonunlarda subyektga nisbatan aybdor, mahkum, jinoyat sodir etgan shaxs, jinoyat sodir etishda aybdor bo'lgan shaxs kabi tushunchalar ishlatiladi.

Yuridik shaxslar, ya'ni tashkilotlar, korxonalar, muassasalar va jamoat birlashmalari jinoyat subyekti bo'la olmaydi. Shuning uchun ijtimoiy xavfli harakat davlat korxonasi, muassasa, tashkilot va jamoat birlashmalarida xizmat yoki ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq holda sodir etilsa, mazkur vazifaga mas'ul bo'lgan tegishli mansabdor shaxslar yoki boshqa xizmatchilar jinoyat subyektiga aylanadi.

Jinoyat subyekti-ning aqli raso bo'lishi shart, ya'ni u o'z harakati yoki harakatsizligining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan bo'lishi va ularni boshqara olishi shart.

Aqli rasolik ayb va jinoiy javobgarlikning zaruriy shartidir. Faqat o'z harakati yoki harakatsizligining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan va ularni boshqara olgan shaxslar, aybdorni tuzatish maqsadida, jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Shaxsning qonun bilan belgilangan jinoiy javobgarlik yoshiga yetganligi jinoyat subyektining zaruriy belgilaridan biri hisoblanadi.

Qonunda yosh chegarasi aniq tartibga solinganligi jinoyat sodir etgan shaxsning yoshini (kun, oy, tug‘ilgan yilini) to‘g‘ri belgilash zaruratini tug‘diradi. Bu zarurat Jinoyat-protsessual kodeksining 314-moddasida qayd etilgan.

Jinoyat kodeksida mustahkamlangan fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi konstitutsiyaviy prinsipning takrori bo‘lmay, balki uning joriy etilishidir.

Jinoyat kodeksiga binoan ikki yoki undan ortiq shaxsning qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi. Jinoyatda ishtirokchilik avvaldan til biriktirish, qasddan sodir etish kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi.

Jinoyat qonunida to‘rt turdagi jinoyat ishtirokchilari farqlanadi: bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchi. Mazkur turlarni ajratish asosiga obyektiv mezon qo‘yilgan bo‘lib, u har bir ishtirokchining jinoyat sodir etishda ishtirok etish darajasi va xususiyati bilan bog‘liq.

Jinoyatni bajaruvchilar deb: a) bevosita o‘zlari to‘liq yoki qisman jinoyat sodir etgan shaxslar; b) bevosita o‘zlari jinoyat sodir etmagan, biroq shu maqsadda jinoyat qonunlariga muvofiq, jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin bo‘lmagan shaxslardan foydalangan shaxslar tan olinadi.

Yoshi yoki aqli norasoligi tufayli jinoiy javobgarlikka tortish mumkin bo‘lmagan yoki ehtiyotsizlik yoxud aybsiz harakat qilgan shaxslarni qasddan jinoyat sodir etishga jalb etgan shaxs sodir etilgan jinoyatning ishtirokchisi deb tan olinadi.

Jinoyatga tayyorgarlik ko‘rishga yoki jinoyat sodir etilishiga rahbarlik qilgan shaxs tashkilotchi deb topiladi.

Jismoniy shaxslarning javobgarligi

Jinoyat sodir etgunga qadar o‘n olti yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxslar javobgarlikka tortiladilar.

Jinoyat sodir etgunga qadar o‘n uch yoshga to‘lgan shaxslar javobgarlikni og‘irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o‘ldirganliklari (97-moddaning ikkinchi qismi) uchungina javobgarlikka tortiladilar...

**O‘zbekiston
Respublikasi
Jinoyat kodeksi,
17-modda**

Jinoyatning subyekti deb jinoyat qonunida ko'rsatilgan, ijtimoiy xavfli harakatni qasddan yoki ehtiyotsizlik oqibatida sodir etgan, ma'lum yoshga to'lgan, aqli raso, alohida hollarda Jinoyat kodeksi Maxsus qismi tegishli normalarida ko'rsatilgan maxsus belgilarga ega bo'lgan jismoniy shaxsga aytiladi.

Tug'ilgan kuni-ning ertasi soat 00:00 dan boshlab shaxs jinoiy javobgarlik yoshiga yetgan hisoblanadi.

Jinoyat sodir etishda rahbarlik qilish bajaruvchilar va hamkor bajaruvchilar kuchini bevosita jinoiy qilmishni bajarishga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni bildiradi.

Dalolatchilik boshqa shaxsni jinoyat sodir etish yoki jinoiy faoliyatda ishtirok etishga undashda o'z aksini topadi. Undash dalolatchining boshqa shaxslarda jinoyat sodir etishda ishtirok etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish ishtiyoqini shakllantirishga qaratilgan faol va tashabbuskor xatti-harakatidan iborat.

Jinoyatni sodir etishda ko'maklashgan shaxs yordamchi hisoblanadi.

Jazo jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga nisbatan davlat nomidan sud hukmi bilan qo'llanadigan va mahkumni qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklardan mahrum qilish yoki ularni cheklashdan iborat majburiy chorasidir.

Jazo mahkumni axloqan tuzatish, uning jinoiy faoliyatni davom ettirishiga to'sqinlik qilish hamda mahkum, shuningdek, boshqa shaxslar yangi jinoyat sodir etishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Majburiy jamoat ishlari pensiya yoshiga yetgan shaxslarga, o'n olti yoshga to'lmagan shaxslarga, homilador ayollarga, uch yoshga to'lmagan bolalari bor ayollarga, birinchi va ikkinchi guruh nogironlariga, harbiy xizmatchilarga, chet el fuqarolariga va O'zbekiston Respublikasida doimiy yashamaydigan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi. Ozodlikni cheklash voyaga yetmagan mahkumlarga nisbatan asosiy jazo chorasi sifatida olti oydan ikki yilgacha muddatga tayinlanadi.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosi olti oydan o'n yilgacha muddatga tayinlanadi.

O'n uch yoshdan o'n olti yoshgacha bo'lgan vaqtda jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jinoyatlar maj-

muyi tariqasida jazo tayinlanganda ozodlikdan mahrum qilishning eng ko‘p muddati o‘n yilgacha, agar sodir etgan jinoyatlarining bittasi o‘ta og‘ir jinoyat bo‘lsa, o‘n ikki yilgacha tayinlanadi.

O‘n olti yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan vaqtda jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jinoyatlar majmuyi tariqasida ozodlikdan mahrum qilish jazosi — o‘n ikki yilgacha muddatga, agar sodir etgan jinoyatlarining bittasi o‘ta og‘ir jinoyat bo‘lsa, o‘n besh yilgacha muddatga tayinlanishi mumkin.

Jinoyat sodir etish paytida o‘n uch yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan shaxslarga nisbatan bir necha hukm yuzasidan tayinlanadigan ozodlikdan mahrum qilish jazosining muddati o‘n besh yildan oshmasligi kerak.

Ozodlikdan mahrum qilish jinoyat sodir etish paytida o‘n uch yoshdan o‘n olti yoshgacha bo‘lgan shaxslarga nisbatan og‘ir jinoyat uchun — olti yilgacha, o‘ta og‘ir jinoyat uchun — o‘n yilgacha muddatga tayinlanadi.

Jinoyat sodir etishga qiziqitiruvchi shaxs dalolatchi deb topiladi.

Jazo va boshqa huquqiy ta‘sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qimmatini kamsitish maqsadini ko‘zlamaydi.

Huquq tarixidan

Shu yilning o‘zida mahalla fuqarolari yig‘inlari kafilligi asosida – 152 nafar, Yoshlar ittifoqi kafilligi asosida – 18 nafar, xotin-qizlar qo‘mitalari kafilligi asosida – 3 nafar, jami 173 nafar fuqaroga nisbatan jazo tayinlashda jamoatchilik kafilligi e‘tiborga olindi. Bu fuqarolarning 38 nafarini yoshlar, 18 nafarini voyaga yetmaganlar, 11 nafarini ayollar tashkil etadi. Masalan, birgina Shayxontohur tumanida 15 nafar shaxsga nisbatan jazo tayinlashda mahalla fuqarolar yig‘inlarining kafilligi e‘tiborga olindi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 25 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan

Jarima aybdordan davlat daromadiga qonunda belgilangan miqdorda pul undirishdir.

Majburiy jamoat ishlari mahkumni haq to‘lanmaydigan foydali jamoat ishlarini bajarishga majburiy tarzda jalb qilish.

Ozodlikdan mahrum qilish jinoyat sodir etish paytida o‘n olti yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan shaxslarga nisbatan og‘ir jinoyat uchun — yetti yilgacha, o‘ta og‘ir jinoyat uchun — o‘n yilgacha muddatga tayinlanadi.

Voyaga yetmay turib ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyat sodir etgan, ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etgan yoxud qasddan uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlanmaydi.

Hukm chiqarish paytida o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini tarbiya koloniyalarida o‘tash tayinlanadi.

Savol va topshiriqlar

Berilgan vaziyatlarni o‘qing va jinoyat ishtirokchilarini aniqlang.

1. *N.B. IIBga murojaat qilib, noma‘lum shaxs uning mobil telefonini qo‘lidan tortib olib qochganini ma‘lum qildi. Ko‘rilgan choralarda natijasida ushbu jinoyatni N. ismli shaxs sodir etganligi aniqlanib, qo‘lga olindi.*
2. *Noma‘lum shaxs tadbirkor U.X.ga qo‘ng‘iroq qilib, undan katta miqdorda pul va 6 ta qopda un mahsulotini qarzga olgan. U tez orada bu unni bir korxonaga sotishi va qarzni qaytarib berishini bildirgan. Ammo na pulni, na unni qaytargan. U.X. bu haqda ichki ishlar organlarini xabardor qilgach, ko‘rilgan choralarda natijasida ushbu jinoyatni Q. ismli shaxs sodir etganligi aniqlanib, qo‘lga olingan.*

O‘zbekiston Respublikasi IIV Jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar boshqarmasi ma‘lumotlari asosida

Qo'shimcha ma'lumot uchun

T/r	Afv	Amnistiya
1.	Muayyan shaxslar uchun, ularning shaxsini tavsiflovchi ma'lumotlarni (yoshi, sog'ligining holati, oilaviy ahvoli) inobatga olib jazodan ozod qilish hisoblanadi.	Amnistiya aniq shaxslarga emas, umumiy toifalarga e'lon qilinadi. Bunda amnistiyaga necha kishi tushishi, kimlar tushishi oldindan aniq bo'lmaydi.
2	Afv faqat sud hukmi bilan jazo tayinlangan mahkumlarga e'lon qilinadi	Amnistiya jinoyat jarayonining istalgan bosqichida – dastlabki tergov, surishtiruv, tergovga qadar tekshiruv va hattoki jinoyat ishini qo'zg'atishgacha bo'lgan bosqichda ham qo'llanilishi mumkin.
3	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga binoan afv faqat Prezident tomonidan e'lon qilinadi.	Amnistiya akti Prezident taqdimnomasiga binoan Oliy Majlisning Senati tomonidan e'lon qilinadi.
4	Afvni qo'llash uchun odatda jinoyat sodir etgan shaxslarning iltimosnomasi asos bo'ladi. Afvni qo'llash masalasini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi afv etish masalalari bo'yicha maxsus komissiya hal qiladi.	Amnistiya aktini qo'llashda hech qanday iltimosnoma talab etilmaydi. Amnistiya aktlarini qo'llash masalasi huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jazoni ijro etish muassasalari va sudlar tomonidan ko'rib chiqiladi. 2008-yildan boshlab, amnistiya aktini qo'llashga oid yakuniy qarorni faqat sudlar chiqarishi belgilab qo'yilgan.

Xalqaro e'tirof

O'zbekiston dunyoning eng xavfsiz mamlakatlari ro'yxatida 2-o'rinni egalladi. Tahlil davomida 135 ta mamlakat maydoni, xavfsizlik holati, qonun ustuvorligi va tartib kabi bir necha toifalar bo'yicha so'rovnomalar o'tkazilib, baholandi. Mamlakatlar 100 ball tizimida baholandi. Ro'yxatning 1-o'rnini 97 ball bilan Singapur egalladi. O'zbekiston 95 ball bilan 2-o'rinda joylashdi. Islandiya 92 ball bilan 3-o'rinda. Dunyoning eng xavfli mamlakati deb esa Venesuela e'lon qilindi.

T/r	Afv	Amnistiya
5	Afvni qo'llash qabul qilinishi bilan darhol ijro etiladi, Buning uchun yana alohida bosqichlardan o'tish shart emas.	Amnistiya akti chiqqandan keyin, uni kimlarga qo'llash masalasini hal qilish uzoqqa cho'ziladi va ko'plab tashkiliy jarayonni o'z ichiga oladi.
6	Afv huquqiy oqibatlari kamroq bo'ladi. Bular: 1) asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazodan to'liq yoki qisman ozod etiladi; 2) jazodan muddatdan ilgari shartli ravishda ozod etiladi; 3) umrbod ozodlikdan mahrum etish yoki boshqa o'talmagan jazoni nisbatan yengilroq jazo bilan almashtiriladi; 4) sudlanganlik olib tashlanadi.	Amnistiya aktining huquqiy oqibatlari kengroq bo'ladi: 1) shaxs jinoiy javobgarlikdan ozod etiladi; 2) mahkum asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazodan ozod etiladi; 3) mahkumga tayinlangan asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazo qisqartiriladi (kamaytiriladi); 4) mahkum jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod etiladi; 5) mahkumga tayinlangan jazoning o'talmagan qismi yengilroq'i bilan almashtiriladi; 6) jinoyat sodir etgan shaxsdan sudlanganlik muddatidan ilgari olib tashlanadi.

Quyidagi jadvalni daftaringizga chizing va to'ldiring. Amnistiya va afvning asosiy farqlari bo'yicha savollarga javob bering.

Odamgarchiligi bor mard kishi o'zidan va o'ziniki ekanligiga hech kim tortishib o'tirmaydigan narsadan boshqasiga egalik qilmaydi.

Savollar	Afv	Amnistiya
Kim qabul qiladi?		
Kimlarni qamrab oladi?		
Kimlarga qo'llanadi?		
Kechirim hujjatining tashabbuskori kim bo'ladi?		
Shaxsiy omillar (tavsif) qarorga ta'sir qiladimi?		

10- Fuqarolarning Konstitutsiya 11-§ va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

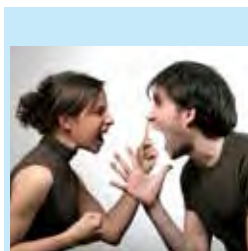
- Shaxsning ozodligi, sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar.
- Xat-yozishmalar, telefonda so'zlashuv, telegraf xabarlar yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishi tartibi.
- Fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzishning huquqiy oqibati.

Shaxsning ozodligi, sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlarga:

- odam savdosi,
- ayolni erga tegishga majbur qilish yoki uning erga tegishiga to'sqinlik qilish,
- odam o'g'rilash,
- zo'rlik ishlatib g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish,
- tuhmat,
- haqorat qilish kiradi.

Ushbu jinoyatlarning obyekti shaxsning ozodligi, sha'ni va qadr-qimmatini hisoblanadi. Jinoyatlar to'g'ri qasd bilan amalga oshiriladi.

Odam savdosi bugungi kunda eng global muam-molardan biriga aylanib ulgurdi. Odam savdosi odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yol-lash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilishda

Odamlarni ekspluatatsiya qilish – boshqa shaxslardan o‘z niyatiga ko‘ra foydalanish yoki jinsiy majburlashning turlari, majburiy mehnat yoki xizmatlar, qulchilik, erkidan mahrum qilish yoki inson a‘zo-to‘qimalarining transplattatsiyasi hisoblanadi.

namoyon bo‘ladi. Bunda odamlarni o‘g‘irlash zo‘rluk ishlatish yoki zo‘rluk ishlatish bilan qo‘rqitish yoxud majburlashning boshqa shakllarini qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

Jinoyat shaxsning hayoti va sog‘lig‘i daxlsizligini ta‘minlovchi ijtimoiy munosabatlarga nisbatan sodir etiladi. Jinoyat boylik orttirish va boshqa g‘arazli maqsadlarda aldash yo‘li bilan odam savdosini amalga oshirishda ifodalanadi.

Odam savdosiga odam oldi-sotdisi, ya‘ni uni sotuvchiga berilgan ma‘lum miqdordagi pul mablag‘i yoki boshqa mulkiy ekvivalent evaziga boshqa odam ixtiyoriga topshirish kiradi.

Ayolni erga tegishga majbur qilish yoki uning erga tegishiga to‘sqinlik qilish

Ayolni erga tegishga yoki nikohda yashashni davom ettirishga majbur qilish, ayolning roziligisiz uylanish maqsadida uni o‘g‘rilash, shuningdek, ayolning erga tegishiga to‘sqinlik qilish ham jinoyat sanaladi.

Mazkur jinoyatning sodir etilish motivi jinoyatni kvalifikatsiya qilishda ahamiyatga ega emas.

Barcha odamlar qonun oldida teng va hech qanday kamsitishlarsiz qonun bilan teng himoyalanih huquqiga egadirlar. Shu munosabat bilan har xil kamsitishlar qonun yo‘li bilan man etilishi va qonun barcha shaxslarga biron-bir belgi bo‘yicha, aytaylik, irqi, terisining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e‘tiqodi, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy mavqeyi, tug‘ilishi yoki boshqa sharoitlar bo‘yicha kamsitishlarga qarshi teng va samarali himoyani kafolatlashi lozim.

Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 26-moddasi

Odam savdosi jinoyati bo'yicha jabrlanuvchilarning ekspluatatsiya jarayoni

Ishlab chiqarish va qishloq xo'jalik ishlarida foydalanish

Uy-ro'zg'or ishlarida foydalanish

Tilamchilikka majburlash

Sun'iy onalik va bola tug'ishga majburlash

Majburiy nikoh, jinsiy erkinligiga qarshi harakatlar

Inson to'qimalarini transplantatsiya qilish

Aksariyat hollarda jinoyat ayolning ota-onasi, aka-ukasi, opa-singillari, yaqin qarindoshlari, kuyov tomonidan sodir etiladi.

Odam o'g'rilash

Mazkur jinoyatning obyekti odamning erkinligi, ya'ni istagan yerida bo'lishi erkinligini kafolatlovchi ijtimoiy munisabatlar hisoblanadi.

Bu jinoyatga Jinoyat kodeksining 245-moddasida nazarda tutilgan hollardan tashqari barcha turdagi odam o'g'rilashlar kiradi.

Odam shaxsiy erkinligidan mahrum qilingan paytdan e'tiboran jinoyat tugallangan hisoblanadi.

Zo'rlik ishlatib g'ayriqonuniy ravishda ozodlikdan mahrum qilish

Tahlil etilayotgan jinoyatning obyekti jabrlanuvchining shaxsiy ozodligi hisoblanadi. Jinoyatning obyekti tomoni zo'rlik ishlatib g'ayriqonuniy ravishda shaxsni harakat qilish erkinligidan mahrum etish, jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy yoki ruhiy zo'rlik ishlatish, uning

Ayolni erga tegishga yoki nikohda birga yashashni davom ettirishga majbur qilish deganda unga nisbatan jismoniy yoki ruhiy zo'ravonlik ishlatilishini tushunish lozim.

Odamni o'g'rilash deganda, odamning yashirinchasi, oshkora yoki aldash yoxud ishonchini suiiste'mol qilish yo'li bilan shaxsiy erkinligidan mahrum qilinishini tushunish zarur.

Tuhmatchi bir soatda bir oyga tatigulik fitna qo'zg'atadi.

Alisher Navoiy

qayerda bo'lishini erkin tanlash huquqini cheklash kabi xatti-harakatlarni sodir etishda ifodalanadi.

Jabrlanuvchi ozodlikdan mahrum qilingan paytdan e'tiboran jinoyat tugallangan, deb hisoblanadi. Ushbu jinoyat to'g'ri qasd bilan ta'magirlik niyatida sodir etilishi bilan ajralib turadi.

Tuhmat

O'rganilayotgan jinoyat uch qismdan iborat. Tuhmatning obyekti shaxsning sha'ni va qadr-qimmati hisoblanadi. Sha'n insonning ichki axloqiy qadr-qimmati, halolligi, oliyjanoblighi, vijdoni, umuman olganda, sha'n insonning ma'naviy va ijtimoiy fazilatlarini belgilovchi tushuncha. Jinoyat tuhmat yolg'onligini bila turib, boshqa shaxsni sharmanda qiladigan uydirmalarni tarqatishda ifodalanadi. Aniq dalillarga ishora qilinmagan umumiy ma'lumotlarni oshkor etish tuhmat hisoblanmaydi. Uydirmalarni tarqatish usuli har xil, masalan, og'zaki, yozma, biror tasvir ko'rinishidagi lavha va hokazo bo'lishi mumkin. Jinoyat yolg'onligi oldindan ayon bo'lgan ma'lumotlar tarqatilgan paytdan boshlab tugallangan hisoblanadi.

Har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniish va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega.

Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari bironvning turar joyiga kirishi, tintuv o'tkazishi yoki uni ko'zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so'zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 27-modda

Haqorat qilish

Haqorat qilish shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodoblik bilan qasddan tahqirlashdan iboratdir. Haqorat qilish og'zaki yoki yozma ravishda bo'lishi mumkin. Shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini beodoblik bilan tahqirlashga qaratilgan xatti-harakat sodir etilgan paytdan boshlab jinoyat tugallangan hisoblanadi.

Haqorat qilish odatda bevosita sodir etiladi, ammo jabrlanuvchi bu haqda xabar topadi, degan taxmin bilan sirdan sodir etilishi ham mumkin. Vositachi orqali haqorat qilingan hollar ham uchraydi. Xafa qilish har xil bo'lishi mumkin, ammo ularning hammasi ham haqorat bo'lavermaydi. Haqorat har doim ma'lum bir shaxsga qaratilgan bo'ladi.

Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar

Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar tarkibiga mamlakatimiz Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan huquqlarni buzish kabi jinoyatlar kiradi. Bular:

Insonning qadr-qimmatini deganda dunyo-qarashining darajasi, aql-zakovati, turmush tarzi kabi insonning obyektiv jihatlarini tavsiflovchi ijobiy sifatlar yig'indisini tushunish zarur.

Ijodiy faoliyat

1. Tuhmat va haqorat qilishning bir-biridan farqi nimadan iborat?
2. Quyidagi vaziyatlardan qaysi birini tuhmat, qaysi birini haqorat deb tavsiflash mumkin?

A. ko'pchilik oldida G. ismli o'rtog'ini: «Sen kecha mening mobil telefonimdan foydalanib, qaytarib bermading. Sen o'g'risan!» – deb aybladi. G. esa o'zini oqlash uchun: «Men sening telefoningni olganim yo'q, menga ham kecha shunaqa telefon sovg'a qilishgandi», – deb javob berdi.

Aslida A. o'zining telefonini sport kiyimining cho'ntagida qoldirgan, telefoni esa quvvatsizlanib qolganligi uchun ishlamayotgandi.

Fuqarolar teng huquqliligining buzilishi ularga o‘z huquqlarini amalga oshirish imkonini bermaslik yoxud ularning o‘z huquqlarini amalga oshirishlariga to‘sqinlik qilish (masalan: jinsi, irqi, millati va h.k. kelib chiqib, ishdan bo‘shatish, istiqomat joyida ro‘yxatdan o‘tishiga, ishga qabul qilinishiga, o‘qishga kirishiga yo‘l qo‘ymaslik)dan iborat bo‘lishi mumkin.

- fuqarolarning teng huquqliligini buzish;
- shaxsiy hayot daxlsizligini buzish;
- fuqarolarning turar joyi daxlsizligini buzish;
- xat-yozishmalar, telefonda so‘zlashuv, telegraf xabarlari yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishi tartibini buzish;
- jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzish;
- vijdon erkinligini buzish;
- saylov yoki referendum tashkil qilish, ularni o‘tkazish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzish;
- saylov huquqining yoki ishonchli vakil vakolatlarining amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilish;
- mehnat qilish huquqini buzish;
- mualliflik yoki ixtirochilik huquqlarini buzish.

Fuqarolarning teng huquqliligini buzish

Mazkur jinoyatlarning obyekti fuqarolarning shaxsiy huquqlari va erkinliklaridir.

Fuqarolarning teng huquqliligini buzish jinoyat jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy yoki ijtimoiy mavqeyidan, kelib chiqishi-

dan qat'i nazar fuqarolarning huquqlarini buzish yoki cheklash yoxud fuqarolarga bevosita afzalliklar berishda ifodalanadi.

Shaxsiy hayot daxlsizligini buzish

Bu jinoyat shaxsning shaxsiy yoki oilaviy sirini tashkil etuvchi shaxsiy hayoti to'g'risidagi ma'lumotlarni uning rozilgisiz qonunga xilof ravishda yig'ish yoki tarqatishda ifodalanadi.

Fuqarolarning turar joyi daxlsizligini buzish

Jinoyat yashovchilarning erkiga qarshi zo'rlik ishlab, g'ayriqonuniy ravishda turar joyga bostirib kirishda ifodalanadi.

Xat-yozishmalar, telefonda so'zlashuv, telegraf yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishi tartibini buzish

Jinoyat shaxslarning pochta-telegraf xabarlari yoki telefonda so'zlashuvning mazmuni va hokazolar bilan g'ayriqonuniy tanishuvida yoxud fuqarolarning xatlari, telegrammalari, telefaks orqali, elektron pochta va h.k. orqali xabar qilinayotgan ma'lumotlarni shu axborotlar egasining rozilgisiz oshkor etilishida ifodalanadi.

Fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish

Mazkur modda fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan ariza berish, davlat hokimiyat organlari, korxonalari, muassasalari va jamoat hayotining boshqa sohalari faoliyatini erkin tanqid qilish huquqini jinoyat huquqi tomonidan himoya qilishning muhim vositasi hisoblanadi.

Jinoyat fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonunni buzishga qaratilgan har xil harakatlar bo'lib, u

G'ayriqonuniy ravishda bostirib kirish deganda, aybdor shaxsning turar joy egasining ruxsatisiz va ularning erkiga xilof ravishda, huquqiy asoslarsiz shaxsning turar joyiga kirishga qaratilgan xatti-harakatlarining (masalan, g'ayriqonuniy ravishda ko'chirish, ruxsatnomasiz tintuv o'tkazish, o'zganing turar joy maydoniga o'zboshimchalik bilan ko'chib kirish va h.k.) sodir etilishini tushunish lozim.

Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 31-modda

fuqarolar, jamiyat va davlatning qonun bilan muhofaza etiladigan huquqlariga jiddiy zarar yetkazishda ifodalanadi.

Vijdon erkinligini buzish

Jinoyat diniy tashkilotlarning qonuniy faoliyatiga yoki diniy marosimlarning o'tkazilishiga to'sqinlik qilishda ifodalanadi. Vijdon erkinligi diniy faoliyatning faqat qonun doirasida amalga oshirilishidir.

Voyaga yetmagan shaxslarni diniy tashkilotlarga jalb etish, diniy tashkilot faoliyatida ishtirok etishga ko'ndirishga qaratilgan qilmish sodir etilgan paytdan boshlab tugallangan jinoyat, deb e'tirof etiladi.

Qonunga xilof ravishda diniy ta'limotga o'qitish deganda voyaga yetmagan shaxslarga ularning xohishiga qarshi, ota-onalari yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslarning xohish-irodasiga qarshi din to'g'risidagi bilimlarni singdirishning har xil ko'rinishlarini tushunish lozim.

Saylov yoki referendum tashkil qilish, ularni o'tkazish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish

Fuqarolarning erkin ovoz berish huquqi, saylovlar yoki referendumlarni tashkil etish, o'tkazishning belgilangan tartibiga qarshi harakat yoki harakatsizlikdir.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi...

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 32-moddasidan

Jinoyat:

- 1) ovoz berishning yashirinligini buzishga;
- 2) saylov yoki referendum hujjatlarini qalbakilash-tirishga;
- 3) saylov yoki imzo varaqaqlariga soxta yozuvlar kiritishga;
- 4) saylov yoki referendum tashkil qilish, ularni o'tkazish vaqtida berilgan ovozlarni ataylab noto'g'ri hisoblashga qaratilgan xatti-harakatlarni sodir etishda ifodalanadi.

Jinoyatning saylov yoki referendum tashkil qilish, ularni o'tkazishda ishtirok etuvchi mansabdor shaxs, siyosiy partiyalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillari, tashabbuskor guruhlar, saylov komissiyalari yoxud referendum komissiyalarining a'zolari tomonidan sodir etilishi mumkin.

Saylov huquqining yoki ishonchli vakil vakolatlarining amalga oshirilishiga to'sqinlik qilish

Jinoyat obyekti – insonning saylash yoki saylanish, saylovoldi tashviqotini olib borish, referendumni o'tkazishda ishtirok etish, saylovoldi tashviqot olib borish, nomzod shaxs ishonchli vakillarining o'z vakolatlarini

Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldatchi ehtiroslar, g'am-g'ussa bo'lmaydi.

Ijodiy faoliyat

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining maxsus qism VI–VII boblarida berilgan moddalarni o'qing.

1. Ushbu jinoyatlar subyektlarini va subyektiv tomonlarini aniqlang.
2. Mazkur jinoyatlarning obyektlari va obyektiv tomonlarini aniqlang.
3. Ushbu boblarda ko'rsatilgan jinoyatlarning oldini olish uchun qanday choralar ko'rish kerak deb o'ylaysiz?
4. Jinoyat sodir etmaslik uchun shaxsning huquqiy ongi yoki huquqiy madaniyati yuqori bo'lishi kerakmi? Javobingizni asoslang.

amalga oshirish huquqini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlardir. Jinoyat zo'rlik ishlatish, qo'rqitish, aldash yoki og'dirib olish yo'li bilan fuqarolarning o'z saylash huquqlarini erkin amalga oshirishlariga to'sqinlik qilishda yoki deputatlikka yoxud O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodning ishonchli vakillari o'z vakolatlarini amalga oshirishiga to'sqinlik qilishda ifodalanadi.

Mehnat qilish huquqini buzish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning mehnat qilish huquqi kafolatlangan.

Ijodiy faoliyat

1. Berilgan vaziyatlardan inson sha'ni va qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlarni ajrating.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasiga asoslanib, mazkur jinoyatlarning subyektlarini aniqlang.
3. Jinoyatlar sodir etilishining subyektiv tomonlarini aniqlang.

1) *Buxoro viloyati IIB xodimlari tomonidan olib borilgan tezkor surishtiruv tadbirlari davomida aniqlanishicha, Buxoro tumani, Gulshanobod QFYda yashovchi, 1969-yilda tug'ilgan, muqaddam sudlangan F.N. Kogon shahri, Istiqlol MFYda yashovchi fuqaro N.G'. hamda Shofirkon tumani, Qalmaqon QFYda yashovchi, muqaddam sudlangan G.Y.larni Tailand davlatida behayolik orqali mo'may daromad orttirishi mumkinligini bildirgan holda qiziqtirib, chet davlatga borishi, ya'ni u yerda yeb-ichish hamda ijaraga turishi uchun qilinadigan sarf-xarajatlarning hammasini o'zi ko'tarishini aytgan.*

2) *Tuman vakillik organlariga saylov oldi targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borayotgan N.ning ishonchli vakillari Gulobod mahallasidagi fuqarolarga N. ga ovoz berishlari evaziga turli oziq-ovqat mahsulotlarini ulashdi. Tuman vakillik organiga o'z nomzodini qo'ygan X. N. ning bu harakatlaridan norozi bo'lib, sudga shikoyat qildi.*

3) *Voyaga yetmagan shaxslar Internet tarmog'i orqali sinfdoshlari haqida bo'xton ma'lumotlarni joylashtirib, ma'naviy zarar yetkazdilar.*

Asosiy qonunning 37-moddasida: «Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniş huquqiga egadir», deb belgilab qo'yilgan.

Ushbu jinoyatning obyekti fuqarolarning Konstitutsiya bilan kafolatlangan mehnat qilish huquqi hisoblanadi. Jinoyatning subyekti ishga qabul qilish yoki ishdan bo'shatish huquqiga ega bo'lgan shaxs bo'lishi mumkin.

Mualliflik yoki ixtirochilik huquqlarini buzish

Fuqaroning intellektual mulkini himoya qilishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi, xususan, mualliflik yoki ixtirochilik huquqining buzilishidir.

Jinoyat mualliflik huquqini o'zlashtirib olish, ham-mualliflikka majburlash, shuningdek, tafakkur mulki obyektlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ular rasman ro'yxatdan o'tkazilgunga yoki e'lon qilingunga qadar muallifning roziligisiz oshkor qilinishida ifodalanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Fuqarolarning turar-joy daxlsizligini buzganlik uchun javobgarlikka tortishning shartlari nimalarda ifodalanadi?
2. Fuqarolarning xususiy hayoti to'g'risidagi axborotni tarqatish jinoiy javobgarlikka asos bo'ladimi? Fikringizni asoslang.
3. Saylov huquqini yoki ishonchli vakil vakolatlarini amalga oshirishga to'sqinlik qilish harakatlari nimalarda ifodalanadi?
4. Voyaga yetmagan 16 yoshli shaxs bironing xatini so'roqsiz o'qigani va mazmunini do'st-lariga gapirib berganligi uchun javobgarlik mavjud bo'ladimi?

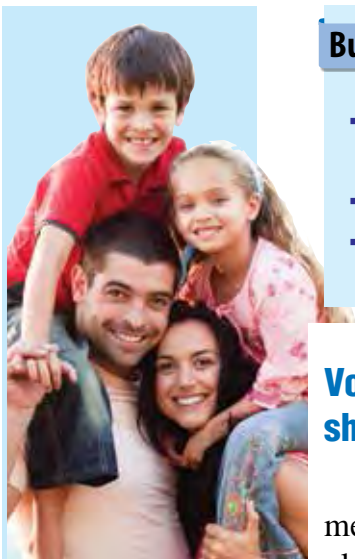

Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi.

**O'zbekiston
Respublikasi
Konstitutsiyasi-
ning 42-mod-
dasidan**

12-§ Oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash.
- Ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash.
- Voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish.

Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash

Ushbu jinoyatning obyekti voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarning manfaatlari, ya'ni ularning sog'lig'i, normal jismoniy rivojlanishi uchun sudning hal qiluv qarori yoki buyrug'iga muvofiq mablag' olish huquqiga ega shaxslarning moddiy ta'minoti hisoblanadi.

Jinoyat sudning hal qiluv qarori yoki buyrug'iga muvofiq moddiy yordamga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz shaxslarni boqish uchun undiriladigan mablag'larni jami ikki oydan ortiq muddat mobaynida to'lamaslikda ifodalanadi.

Sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori yoki buyrug'iga binoan moddiy yordamga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni boqish uchun undirilishi lozim bo'lgan mablag' jami ikki oy mobaynida to'lanmagan taqdirda jinoyat tugallangan deb hisoblanadi. Jinoyat qasddan sodir etiladi.

Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar.

**O'zbekiston
Respublikasi
Konstitutsiyasi-
ning 64-mod-
dasidan**

122-modda. Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash

Moddiy yordamga muhtoj bo'lgan voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxsni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash, ya'ni ularni moddiy jihatdan ta'minlash uchun sudning hal qiluv qaroriga yoki sud buyrug'iga binoan undirilishi lozim bo'lgan mablag'ni jami bo'lib ikki oydan ortiq muddat mobaynida to'lamaslik, shunday qilmish uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, —

ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

O'sha qilmish xavfli retsivist tomonidan sodir etilgan bo'lsa, —

ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi...

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi

Mazkur jinoyatning subyektini sudning hal qiluv qarori yoki buyrug'iga binoan moddiy yordamga muhtoj voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlash vazifasi zimmasiga yuklangan 18 yoshga to'lgan, aqli raso har qanday shaxs (ota-onalar, farzandlikka oluvchilar) bo'lishi mumkin. Shaxsni ota-onalik huquqidan mahrum qilish alimentlarni to'lashdan ozod etmaydi.

Ota-ona voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj bolalariga ta'minot berishi shartdir...

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, 100-moddasi

Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majburdirlar.

**O'zbekiston
Respublikasi
Konstitutsiyasining
66-moddasi**

Ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash

Sudning hal qiluv qaroriga binoan mehnatga layoqatsiz va moddiy yordamga muhtoj bo'lgan ota-onani yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni moddiy ta'minlash uchun undiriladigan mablag'ning voyaga yetgan shaxslar tomonidan jami ikki oydan ortiq muddat mobaynida to'lanmasligida ifodalanadi.

Jinoyat to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Jinoyatning sodir etilish motivi va ko'zlangan maqsad uni kvalifikatsiya qilishda ahamiyat kasb etmaydi.

Jinoyatning subyekti sudning hal qiluv qaroriga binoan ota-onalarini yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni moddiy ta'minlash majburiyati yuklangan voyaga yetgan tug'ishgan farzandlar, farzandlikka olingan o'g'il va qizlar, o'gay o'g'il va qizlar bo'lishi mumkin.

123-modda. Ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash

Voyaga yetgan shaxslarning mehnatga layoqatsiz va moddiy yordamga muhtoj bo'lgan ota-onani yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlashi, ya'ni ularni moddiy jihatdan ta'minlash uchun sudning hal qiluv qaroriga binoan undirishi lozim bo'lgan mablag'ni jami bo'lib uch oydan ortiq muddat mobaynida to'lamasligi, — eng kam oylik ish haqining ellik baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi

Voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish

Bu jinoyatning obyekti voyaga yetmagan shaxsning normal, axloqiy rivojlanishi, uning sog'lig'i hamda jamoat xavfsizligi va tartibi hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlarni spirtli ichimliklar iste'mol qilishga, giyovandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga ta'sir qiladigan vosita va moddalarni iste'mol etishga jalb qilish deganda, voyaga yetgan shaxsning voyaga yetmagan shaxsni yuqorida nomi aytilgan ichimliklar, vosita va moddalarni bir necha marta iste'mol qilishga o'rgatish yoki ularni voyaga yetmaganlar uchun bir necha marta olinishi va voyaga yetmagan shaxsni aldash, mehmon qilish, ko'ndirish kabi yo'llar bilan shu predmetlarni iste'mol qilishga undashga qaratilgan harakatlarini tushunish zarur.

Voyaga yetmagan shaxsni jinoyatga jalb etish deganda voyaga yetmagan shaxsga nisbatan jismoniy zo'rlikni qo'llash yoki unga ruhiy tazyiq o'tkazish, qo'rqitish, pul berib og'dirish, avrash, aldash, o'ch olish, hasad, rashk tuyg'ularini va boshqa salbiy niyatlarini qo'zg'atish, jinoyat sodir etishni taklif qilish, o'g'irlangan narsalarni

Tilamchilik qilish deganda, voyaga yetmagan shaxsni begona shaxslardan pul, oziq-ovqatlar, kiyim-kechaklar va h.k. tilab, so'rab olishga jalb qilishni tushunmoq zarur.

sotib olish yoki sotib berishni vaʼda qilish, jinoyatni sodir etish joyi va usullari yoki jinoyat izlarini yashirish haqida maslahatlar berish yoʻli bilan uning bir yoki bir nechta jinoyatlarning sodir etilishida ishtirok etish niyatini ragʻbatlantirishga qaratilgan harakatlar va jinoyatni sodir etishga ogʻdirish maqsadida voyaga yetmagan shaxslar bilan spirtli ichimliklar ichilishini tushunish zarur.

127-modda. Voyaga yetmagan shaxsni gʻayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish

Voyaga yetmagan shaxsni tilamchilikka, spirtli ichimliklar isteʼmol qilishga, giyovandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga taʼsir qiladigan vosita va moddalarni isteʼmol etishga jalb qilish, shunday harakatlar uchun maʼmuriy jazo qoʻllanilganidan keyin sodir etilgan boʻlsa, — eng kam oylik ish haqining yuz baravaridan ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoki uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Voyaga yetmagan shaxsni giyovandlik vositalari yoki psixotrop moddalar isteʼmol etishga jalb qilish — uch yuz oltmish soatdan toʻrt yuz sakson soatgacha majburiy jamoat ishlari yoki uch yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoki uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Voyaga yetmagan shaxsni jinoyat qilishga jalb etish, shuningdek ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan harakatlar:

a) ilgari giyovandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni gʻayriqonuniy ravishda muomalaga chiqarish bilan bogʻliq har qanday jinoyatni sodir etgan shaxs tomonidan;

b) ikki yoki undan ortiq voyaga yetmagan shaxsga nisbatan;

v) oʻquv yurtlarida yoki oʻquvchilar, talabalar oʻquv-tarbiya, sport yoki jamoat tadbirlari oʻtkazadigan boshqa joylarda sodir etilishi — besh yildan oʻn yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi

Otang pandlariga sen qilg‘il amal,
Yurarsan baxtiyor bo‘lib har mahal.
Onangni, otangni sevintir tamom,
Bu hikmat yetqurg‘ay tilakka mudom.

Yusuf Xos Hojib

Yosh boladan foydalangan holda jinoyatni sodir etish JK 56-modda «j» bandiga muvofiq jazoni og‘irlashtiruvchi holat deb hisoblanadi va jazo tayinlash vaqtida sud tomonidan inobatga olinadi.

Jinoyat to‘g‘ri qasd bilan sodir etiladi, ya‘ni aybdor voyaga yetmagan shaxsni g‘ayriijtimoiy xatti-harakatga jalb qilayotganini biladi va shunday bo‘lishini xohlaydi. Ayni paytda aybdor g‘ayriijtimoiy xatti-harakatga jalb qilinayotgan shaxsning voyaga yetmaganligini bilgan holdagina uni mazkur modda bo‘yicha jinoiy javobgarlikka tortish mumkin ekanligiga e‘tibor bermoq kerak.

Ushbu jinoyatning subyekti 18 yoshga to‘lgan har qanday aqli raso shaxs bo‘lishi mumkin.

Savol va topshiriqlar

1. Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlash tushunchasi va uni sodir etganlik uchun jinoiy javobgarlik masalasiga nimalar kiradi?
2. Voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta‘minlash jinoyatidan ota-onani moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlash jinoyatining farqi nimadan iborat?
3. Voyaga yetmagan shaxsni g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish deganda nimalarni tushundingiz?

13-§ Tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar

Gʻofil odam koʻz yumib gʻafolat uyqusiga botadi, ey, irodali mard, gʻofil boʻlma, hushyor boʻl.

**Yusuf Xos
Hojib**

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlar. Oʻzbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlar.
- ➔ Oʻzbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilishning huquqiy oqibatlarini.

Tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlar

Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining VIII bobi «Tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlar», IX bobi esa «Oʻzbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlar» deb nomlanadi. Tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlarga urushni targʻib qilish, agressiya, urushning qonun va udumlarini buzish, genotsid, chet davlatlarning harbiy xizmatiga, xavfsizlik, politsiya, harbiy adliya organlari yoki shunga oʻxshash boshqa organlariga xizmatga kirish, yollanish, terrorizm, tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan terrorchilik harakatlari toʻgʻrisidagi maʼlumotlar va faktlarni xabar qilmaslik, terrorchilik faoliyatini amalga oshirish maqsadida oʻquvdan oʻtish, chiqish yoki harakatlanish, terrorizmni moliyalashtirish, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qoʻzgʻatishlar kiradi.

Ushbu jinoyatlarning obyektini har qanday davlat taraqqiyoti va hayotiy faoliyatini amalga oshirishning sharti boʻlgan tinchlik va tinch-totuv yashash, insoniyatning yashash huquqi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlar

O‘zbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlarga davlatga xoinlik qilish, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga tajovuz qilish, O‘zbekiston Respublikasi-ning konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish, josuslik, qo‘poruvchilik, davlat sirlarini oshkor qilish, davlat siri yoki harbiy sir hisoblangan hujjatlarni yo‘qotish kabilar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga tajovuz qilish Jinoyat kodeksining «O‘zbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlar» bobiga kiritilganligi bejiz emas, chunki O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti fuqarolar-ning huquqlari va erkinliklariga, Konstitutsiya va qo-nunlarga rioya etilishining kafilidir.

Jinoyat obyekti O‘zbekiston Respublikasi Preziden-ting hayoti, sog‘lig‘i, sha’ni va qadr-qimmatidir. Pre-zidentni ko‘pchilik oldida haqoratlash yoki unga tuhmat qilish haqorat yoki tuhmat xususiyatiga ega bo‘lgan ha-rakatlar sodir etilgan paytdan e’tiboran tugallangan ji-noyat deb hisoblanadi.

Jinoyat qasddan sodir etiladi. Jinoyatning motivi va maqsadi uning kvalifikatsiyasi uchun ahamiyatli emas.

O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida «konsti-tutsiyaviy tuzum» atamasining qo‘llanilishi zamonaviy konstitutsiyaviy huquq fanida e’tirof etilgan ushbu ter-minidan aksariyat davlatlarda keng foydalanilayotganligi bilan izohlanadi.

Konstitutsiyaviy tuzumni tavsiflashda mamlakatning iqtisodiy ahvoli, jamiyat a’zolarining turmush tarzi va ijtimoiy holati, mavjud milliy an’analar va qadriyatlar

Ijodiy faoliyat

Berilgan rasm-lardagi insonlar-ning hayoti va faoliyati tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyatlar-ning obyekti bo‘la oladimi?

Yaxshi ishlar-ning yana bir afzalligi shundaki, u qalbni yuksaltiradi va uni yanada ezgu ishlarga moyil qiladi.

Jan Jak Russo

mazmuni, davlat hokimiyatining mohiyati, boshqaruv shakli va usullari, inson huquq va erkinliklariga bo'lgan munosabat, fuqarolik institutlarining rivojlanish darajasi, xalqning siyosiy-huquqiy ongi va tafakkuri hamda inson kamoloti kabi qator omillar xizmat qiladi.

Konstitutsiyaviy tuzum mohiyatan Konstitutsiyada belgilangan normalarning tabiatiga mos kelib, ularning amalda bo'lishi konstitutsiyaviy tuzumning barqarorligini ta'minlaydi.

Konstitutsiyaviy normalar asosida konstitutsiyaviy tuzum himoya qilinadi, ya'ni qonunlar orqali mustahkamlab qo'yilgan jamiyat hayotiga oid barcha ijtimoiy munosabatlar uzviylikda davom etadi.

Konstitutsiyaviy tuzumning huquqiy kafolati bo'lgan konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi, ular-da inson huquq va erkinligining eng oliy qadriyat sifatida mustahkamlanishi, xalqaro huquqning umum e'tirof

159-modda. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish

O'zbekiston Respublikasining amaldagi davlat tuzumini Konstitutsiyaga xilof tarzda o'zgartirishga, hokimiyatni bosib olishga yoxud qonuniy ravishda saylab qo'yilgan yoki tayinlangan hokimiyat vakillarini hokimiyatdan chetlatishga yoxud O'zbekiston Respublikasi hududiy yaxlitligini Konstitutsiyaga xilof tarzda buzishga ochiqdan-ochiq da'vat qilish, shuningdek, bunday mazmundagi materiallarni tarqatish maqsadida tayyorlash, saqlash yoki tarqatish —

eng kam oylik ish haqining olti yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoxud besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi...

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi

etilgan normalarining tan olinishi kabi qoidalar bugungi kunda konstitutsionalizmning asosi sifatida qaralmoqda.

Konstitutsiyaviy tuzumga qaratilgan jinoiy harakatlarning obyekti respublikamizning konstitutsiyaviy tuzumi asoslari, davlat hokimiyati tuzilishi va faoliyatining tartibi hisoblanadi.

Jinoyat qasddan sodir etiladi. Jinoyatni sodir etishdan maqsad O'zbekiston Respublikasining mavjud konstitutsiyaviy tuzumini o'zgartirishdir. Jinoyat motivlari turlicha bo'lishi mumkin, ya'ni mavjud konstitutsiyaviy tuzumga, qonuniy saylab qo'yilgan davlat arboblari bilan qarash va hokazo. Bu harakatlarning chet el davlatining topshirig'iga binoan sodir etilgan taqdirda aybdor davlatga xoinlik qilganlik uchun ham javobgar bo'ladi.

Hokimiyatni bosib olish yoki O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini ag'darib tashlash

Yaxshilar mas'uliyat bilan ish qilishlari uchun qonunlarga muhtoj bo'lmaydilar. Yomonlar qonunlarga chap berish uchun yo'l topadilar.

Aflotun

159-modda. O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish

...Hokimiyat konstitutsiyaviy organlarining qonuniy faoliyatiga to'sqinlik qilish yoki ularni Konstitutsiyada nazarda tutilmagan parallel hokimiyat tuzilmalari bilan almashtirishga qaratilgan zo'ravonlik harakatlari, shuningdek, davlat hokimiyati vakolatli organlarining O'zbekiston Konstitutsiyasida nazarda tutilmagan tartibda tuzilgan hokimiyat tuzilmalarini tarqatib yuborish to'g'risidagi qarorlarini belgilangan muddatda bajarmaslik —

eng kam oylik ish haqining ikki yuz baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi...

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi

Fitna – ikki yoki undan ortiq shaxslarning hokimiyatni bosib olish yoki konstitutsiyaviy tuzumni ag‘darib tashlashga qaratilgan jinoyit harakatni sodir etish uchun o‘z kuchlarini birlashtirishga kelishishidir.

uchun jinoyit guruh tuzilgan paytdan e‘tiboran, jinoyit maqsadga erishishga qaratilgan harakat sodir etilgan yoki etilmaganidan qat’i nazar, fitna tugallangan jinoyit deb hisoblanadi. Berilgan moddada davlat uchun xavfli oqibatlar yuzaga kelishini bartaraf etish, ya’ni hokimiyatni bosib olish yoki konstitutsiyaviy tuzumni ag‘darib tashlashning oldini olish maqsadida fitna to‘g‘risida hokimiyat organlariga ixtiyoriy ravishda xabar berish rag‘batlantiriladi.

Josuslik, qo‘poruvchilik, davlat sirlarini oshkor qilish, davlat siri yoki harbiy sir hisoblangan hujjatlarni yo‘qotish kabi jinoyitlar ham mamlakatimizning konstitutsiyaviy tuzumiga qarshi jinoyitlar turkumiga kiradi.

159-modda. O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish

...Ushbu moddaning birinchi yoki ikkinchi qismida nazarda tutilgan qilmishlar:

a) takroran yoki xavfli retsivist tomonidan;

b) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlagan holda sodir etilgan bo‘lsa, —

besh yildan o‘n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Hokimiyatni bosib olish yoki O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini ag‘darib tashlash maqsadida fitna uyushtirish —

o‘n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Fitna to‘g‘risida hokimiyat organlariga ixtiyoriy ravishda xabar bergan shaxs, basharti, ko‘rilgan choralar natijasida fitnaning oldi olingan bo‘lsa, jazodan ozod qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyit kodeksi

«Bunday xalqni yengib bo‘lmaydi»

Frans Kafka:

- Qanaqa kitob o‘qiyapsiz?
- «Toshkent — non shahri»...
- Ajoyib kitob. Yaqinda men uni bir oqshomda o‘qib chiqdim.
- Menimcha, bu kitob san‘at asaridan ko‘ra ko‘proq hujjatga o‘xshaydi.
- Har qanday chinakam san‘at — hujjat, guvohnoma. Bunday bolalari bor xalqni, xuddi bu kitobdagiday, yengib bo‘lmaydi.
- Biroq gap, harqalay, sonda bo‘lmasa kerak.
- Aksincha! Materiyaning ko‘rinishi atomdagi elektronlar soni bilan belgilanadi. Ommaning saviyasi sanoqli kishilarning ongliligiga bog‘liq.

*Chexiyalik musiqachi va adabiyotchi Gustav Yanouxning
«Kafka bilan suhbatlar» asaridan parcha.*

Savol va topshiriqlar

1. Yuqorida berilgan matndagi «Bunday bolalari bor xalqni, xuddi bu kitobdagiday, yengib bo‘lmaydi», degan jumlaning izohlab ko‘ring. Fikringizni bag‘rikenglik, insonparvarlik, kengfe‘llik, mehri daryolik kabi tushunchalar orqali izohlang.
2. Davlatga xiyonat qilish nimalarda ifodalanadi?
3. Konstitutsiyaviy tuzumga tajovuz qilish deganda nimani tushundingiz?
4. Tinchlikni asrashda sizning qanday ulushingiz bor?
5. O‘zbekiston Respublikasiga qarshi jinoyatlar deganda nimani tushundingiz? Jinoyat uchun qanday jazo belgilangan?
6. Tinchlik va insoniyatga qarshi jinoyatlar qanday sodir etiladi?

14-§ Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar

Mulk – huquq subyekti tomonidan o‘z mulkiga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlarining to‘liq majmuyidir.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- O‘zgarlar mulkini talon-taroj qilish. Soxta tadbirkorlik.
- Soliqlar yoki boshqa majburiy to‘lovlarni to‘lashdan bo‘yin tovlash.
- Elektr, issiqlik energiyasi, gaz, suv ta‘minotidan foydalanish qoidalarini buzish.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etishi va davlat iste‘molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan teng muhofaza etilishini kafolatlashi alohida qayd etiladi. Shu bilan birga xususiy mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasida deb belgilab qo‘yilgan. Demak,

Ijodiy faoliyat

1. *Mamlakatimiz iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi. Mulk daxlsizdir va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi, unga qilingan har qanday tajovuz qonunga xilof deb hisoblanadi.* Mazkur qoida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi moddasida qayd etilganligini aniqlang.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining X, XI, XII, XIII, XIII' boblarini diqqat bilan o‘qing. Boblarda berilgan iqtisodiyot sohasiga oid jinoyatlarni turkumlang.

Ijodiy faoliyat

1. *Mulk daxlsizdir va u davlat tomonidan muhofaza qilinadi, unga qilingan har qanday tajovuz qonunga xilof deb hisoblanadi.*
Mazkur jumlaning sharhlab ko'ring.
2. Berilgan rasmlarni diqqat bilan kuzatib, mulk shakllarini ajrating. Ulardan qaysilari shaxslarga tegishli bo'lishi mumkin? Qaysilari esa davlatga tegishli?
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 7-moddasida berilgan qoidaga asoslanib, bu mulklarning qaysilarini xalq mulki deyish mumkin? Fikringizni asoslang.

o'zganing mulkiga tajovuz qilish qonun doirasida javobgarlikka tortilish uchun asos bo'lishi mumkin.

Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarga o'zgar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan va bo'lmagan jinoyatlar, iqtisodiyot asoslariga qarshi jinoyatlar, xo'jalik faoliyati sohasidagi jinoyatlar, tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilish, qonunga xilof ravishda aralashish bilan bog'liq jinoyatlar hamda xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga tajovuz qiladigan boshqa jinoyatlar kiradi.

O'zgar mulkini talon-taroj qilish. *Talon-taroj qilish* – bu bironing mulkini o'zining yoki boshqa shaxslarning foydasi uchun, mulkdorga yoki ushbu mulkning boshqa egasiga zarar keltirib, qonunga zid va haq to'lamay undirishdir.

Obyektiv tomondan talon-taroj qilish o'zganing mulkini qonunga xilof ravishda, tekinga o'zi yoki boshqa shaxs foydasi uchun olishda ifodalanadi.

O'zbekiston Respublikasi jinoyat to'g'risidagi qonunlari talon-taroj qilish bilan bog'liq jinoyatlar-

Qanoat – harom bilan halolning chegarasini belgilaydigan vijdon qozisi.

Hikmat

Talon-taroj qilishning yashirinligi

deganda, jinoyat mol-mulk egasi yoki mol-mulk ishonib topshirilgan yoxud ixtiyorida turgan shaxs-ga sezdirmasdan yoki mulkdor yoxud mol-mulkning talon-taroj qilinishidan manfaatdor bo‘lmagan boshqa shaxslar yo‘q vaqtida sodir etilishi tushuniladi.

ga javobgarlikni belgilashda uning qaysi usulda sodir etilganligiga ko‘ra ajratadi. Masalan, bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-taroj qilish, firibgarlik, o‘g‘rilik. Har qanday talon-taroj qilishning zaruriy belgisi uning huquqqa xilofligidir.

O‘zganing mulkini talon-taroj qilishning tugallangan vaqti talon-taroj qilishning shakliga bog‘liq bo‘ladi.

Talon-taroj qilish subyektiv tomondan to‘g‘ri qasd bilan sodir etiladi. Motivi – g‘arazgo‘ylik.

Muomalaga layoqatli hamda qonunda ko‘rsatilgan yoshga to‘lgan har qanday shaxs talon-taroj qilishning subyekti hisoblanadi.

Bosqinchilikning o‘ta ijtimoiy xavfliligi avvalo shu bilan bog‘liqliki, bu jinoyat sodir etilganida jabrlanuvchilarning hayoti yoki sog‘lig‘iga ham ziyon yetkaziladi yoxud bunday ziyon yetkazilishi uchun real xavf vujudga keladi va o‘zganing mol-mulki egallab olinadi.

Obyektiv tomondan bosqinchilik o‘zganing mol-mulkini talon-taroj qilish maqsadida shu mulkning egallanishiga qarshilik ko‘rsatgan shaxsning hayoti yoki sog‘lig‘i uchun xavfli bo‘lgan jismoniy zo‘rlik ishlatish yoxud shunday zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitib hujum qilishda ifodalanadi. Bosqinchilikning obyeksi o‘zganing mol-mulki, fuqarolarning hayoti va sog‘lig‘idir.

Tovlamachilik mulkka qarshi g‘arazli jinoyatlardan biri hisoblanadi. Tovlamachilikning ijtimoiy xavflilik xususiyati uning nafaqat mulkchilikka, balki mulkchilik manfaatlarining mustaqil shakli sifatida namoyon bo‘luvchi boshqa (majburiyat yuklovchi, meros bo‘lib o‘tuvchi, uy-joy kabi) mulkiy munosabatlarga ham tajovuz qilishidan iborat.

Obyektiv tomondan tovlamachilik aybdorning mulkdordan bila turib, g'ayriqonuniy ravishda o'ziga yoki u ko'rsatgan shaxslarga muayyan mulkni, mulkka bo'lgan huquqni topshirishni, mulkiy manfaatlar berishni yoxud ular foydasiga muayyan mulkiy yo'sindagi harakatlar sodir etishni talab qilishda ifodalanadi.

Talunchilikning ijtimoiy xavfiligi shundan iboratki, bunda jinoyatchi mulkka tajovuz ochiqdan ochiq, shu bilan birga o'rnatilgan tartibni, huquqiy va axloqiy qoidalarni va jamiyat qadriyatlarini mensimaslik bilan amalga oshiriladi.

Obyektiv tomondan talonchilik o'zganing mulkini oshkora talon-taroj qilishda ifodalanadi.

O'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilish yoki o'g'rilik iqtisodiyot sohasidagi eng keng tarqalgan jinoyatlardan biridir.

Obyektiv tomondan o'g'rilik o'zganing mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilishda ifodalanadi.

Soxta tadbirkorlikka ustavida ko'rsatilgan faoliyatni amalga oshirish maqsadini ko'zlamasdan ssudalar, kreditlar olish, foydani (daromadni) soliqlardan ozod qilish (soliqlarni kamaytirish) yoki boshqacha mulkiy manfaat ko'rish maqsadida korxonalar va boshqa tadbirkorlik tashkilotlari tuzish kiradi.

Subyektiv tomondan jinoyat faqat to'g'ri qasd bilan sodir etiladi.

O'zganing mulki
deganda, aybdorga qonuniy ravishda tegishli bo'lmagan mulk tushuniladi.

Huquqqa xiloflik
(g'ayriqonuniylik) – egallanayotgan mulkka nisbatan hech qanday huquqi bo'lmagan aybdor shaxs tomonidan bu mulkning egallanishidir.

Ijodiy faoliyat

Bosqinchilik, tovlamachilik, talonchilik, o'g'rilik jinoyatlarining ijtimoiy xavfilik darajasini aniqlab ko'ring. Bunda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 15-moddasi qoidalariga murojaat qiling.

G'arazgo'ylik talon-taroj qilishning zaruriy belgisi hisoblanadi.

G'arazgo'ylik – bu o'zi uchun yoki boshqa shaxslar uchun moddiy manfaat undirish.

Insonning eng katta dushmani — bu uning nafsi.

Hikmat

Ijodiy faoliyat

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksidan yurtimiz hududida qanday umumdavlat soliqlari, mahalliy soliqlar va yig'imglar borligini aniqlang.

Soxta bankrotlik jinoyati ham to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Bu jinoyat xo'jalik yurituvchi subyektning o'z majburiyatlarini iqtisodiy jihatdan bajara olmasligi haqida bila turib, haqiqatga to'g'ri kelmaydigan e'lon berishi kreditorlarga ko'p miqdorda zarar yetkazilishda ifodalanadi.

Soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash jinoyati foyda (daromad) yoki soliq solinadigan boshqa obyektlarni qasddan yashirishda, kamaytirib ko'rsatishda, shuningdek davlat tomonidan belgilangan soliqlarni yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan qasddan bo'yin tovlashda ifodalanadi. Jinoyat to'g'ri qasd bilan sodir etiladi.

Elektr, issiqlik, gaz yoki suv ta'minotidan foydalanish qoidalarini buzish jinoyati umumiy foydalanishdagi elektr, issiqlik, gaz yoki suv ta'minoti tarmoqlariga o'zboshimchalik bilan ulanish yoxud elektr, issiqlik energiyasi, tabiiy gaz, sovuq yoki issiq suvni hisobga olish asboblariga, shu jumladan ularning plombalariga qasddan shikast yetkazish, ularning ko'rsatkichlarini o'zgartirish maqsadida tashqaridan aralashishda ifodalanadi. Jinoyat to'g'ri qasd bilan sodir etiladi.

Ijodiy faoliyat

Matnni o'qing, mulohaza qiling va munosabat bildiring.

1. A. ismli shaxs elektr hisoblagich ko'rsatkichlarini orqaga surib qo'ydi.
2. G. ismli shaxs ko'cha boshidan o'tgan gaz quvuriga yashirincha ulanib, issiqxonasini isita boshladi.

Ijodiy faoliyat

1. Matnni o‘qing va munosabat bildiring.
2. Matnga sarlavha qo‘ying.
3. Siz hikoya ishtirokchilarining o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutar edingiz?
4. Maktabingizda zaruratsiz yonib turgan elektr chirog‘ini yoki oqayotgan ichimlik suvini hech o‘chirib qo‘yganmisiz?

Samarqandga xizmat safari bilan yo‘lga chiqdik. Haydovchi mashinani 100-120 km/soat tezlikda hayday boshladi. Orqa o‘rindiqda o‘tirgan, chamasi 60 yoshlarini qoralab qolgan otaxon: «O‘g‘lim, mashina tezligini oshirishingiz shart emas, Samarqand hech qayerga ketmaydi, joyida turaveradi», – dedi. Mashina haydovchisi esa otaxonning gapidan norozi bo‘lgandek bir qarab qo‘ydi-da, tezlikni kamaytirdi.

Yo‘lda tamaddi qilish uchun to‘xtadik. Choyxonaga kirishda qo‘limizni yuvdik, lekin qo‘l yuvgichning jo‘mrangi nosozligi tufayli suvni to‘xtata olmadik. Boyagi hamrohimiz jo‘mrakni tuzatishga kirishib ketdi. Biz yengil tamaddi qilishga ulgurdik hamki, otaxon suvning jo‘mragini tuzatish bilan ovora edi. Hamma mashinaga borib o‘tirdi, lekin otaxon hamon jo‘mrakni tuzatishdan bo‘shamasdi. Haydovchining toqati toq bo‘ldi, shekilli, yukxonadan allaqanday temir-tersaklarni olib, otaxonning oldiga bordi. Biz ham u kishiga yordam berish uchun beixtiyor mashinadan tushdik.

Nihoyat, qo‘l yuvgichning jo‘mrangi tuzaldi. Otaxon mamnun ohangda: «Ana endi suv isrof bo‘lmaydi», deb tabassum bilan bizga o‘girildi. Biz yana yo‘lda davom etdik.

Tabiiy gaz va elektr energiyasi muhim moddiy texnika resurslarining strategik turlari hisoblanadi.

Umumiy foydalanishdagi elektr, issiqlik, gaz yoki suv ta‘minoti tarmoqlariga o‘zbohimchilik bilan, ya‘ni qonunda o‘rnatilgan tartib asosida vakolatli organ ruxsatisiz ulanish ijtimoiy xavfli hisoblanadi.

1. Berilgan vaziyatlarni tahlil qiling. Ularning o'xshash va o'ziga xos tomonlarini aniqlang.
2. Ulardagi jinoyatlarning belgilarini, obyektini va subyektini, obyektiv va subyektiv tomonlarini aniqlang.
3. Bu voqealarning jamiyat rivojiga qanday ta'siri bor? Ularning oldini olish mumkinmi?

A) Denov tumanining «Buyuk Ipak yo'li» mahallasida yashovchi A.S. ariza bilan huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilib, kollej o'qituvchisi J. M. uni 2000 AQSh dollari evaziga Rossiyadagi universitetlarning biriga o'qishga kiritib qo'yishni va'da berganini bayon qiladi.

B) Termiz shahar IIB navbatchilik qismiga shahardagi bozorlarning birida joylashgan savdo do'koniga notanish bir qiz kelib, o'zini xaridordek tutib, uni hech kim kuzatmayotganiga ishonch hosil qilgach, do'kon rastasida turgan 295 000 so'mlik 3 dona ayollar ko'ylagini o'g'irlab ketganligi haqida xabar kelib tushadi.

D) Tunda soat to'rt yarimlar atrofida Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumanida uch nafar noma'lum shaxs yuzlariga niqob kiygan va pichoq bilan qurollangan holda, Yangiariq mahalla fuqarolar yig'ini hududidagi xonadonlarning biriga devor orqali oshib tushib, xonadon egasi G'.Y. va uning turmush o'rtog'i S. Y.lar uxlab yotgan xonaga bostirib kiradilar.

Uy egalari uyg'onib qolganlarida G'.Y.ni urib, tan jarohati yetkazadilar. S.Y. va ushbu xonadonda birga yashovchi qizi M.Y.ning qo'l-oyoqlarini arqon bilan bog'lab, xonadagi sandiq ichidan 10 mln so'm pul va 1,5 ming AQSh dollarilik turli zargarlik buyumlarini olib ketadilar.

Manba: O'zbekiston Respublikasi IIV Matbuot xizmati

15-§ Boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Korrupsiya va uning belgilari.
- Korrupsiyaga olib keladigan holatlar: pora olish va berish, pora olish va berishda vositachilik qilish.

Asosiy Qonunimiz konstitutsiyaviy tuzum asoslarini mustahkamlagan holda O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati Prezident, Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi hamda respublika sudlari tomonidan amalga oshirilishini belgilab bergan. Davlat hokimiyatining oliy organlari esa joylardagi hokimiyat organlarini shakllantiradi.

O‘zbekistonda davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlariga bo‘lingan holda amalga oshiriladi.

Davlat hokimiyati organlari mansabdor shaxslarlaridan tashqari mulkchilik shaklidan qat’i nazar korxon, muassasa va tashkilotlarda o‘z faoliyatini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslarning nojo‘ya xatti-harakatlari ham jinoyatga tortilishi mumkin.

Korxon, muassasa va tashkilotlardagi mansabdor shaxslarning faoliyati boshqaruv funksiyasi berib qo‘yilgan ichki organlar doirasida ham olib boriladi.

Hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste‘mol qilish jinoyatining obyekti davlat hokimiyati, boshqaruv va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining normal faoliyat ko‘rsatishini ta‘minlaydigan ijtimoiy muno-

Hokimiyat deganda ma’lum bir vositalar – iroda, nufuz, huquq, majburlov, siyosiy hukmronlik, davlat organlari tizimi orqali insonlar faoliyatiga, xulq-atvoriga ta’sir etish qobiliyati va imkoniyati tushuniladi.

Hokimiyatni yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish, ya'ni davlat organi, davlat ishtirokidagi tashkilot yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi mansabdor shaxsining o'z mansab vakolatlaridan qasddan foydalanishi fuqarolarning huquqlariga yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ziyon yetkazilishdir.

sabatlar, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari hisoblanadi.

Jinoyat obyektiv tomondan quyidagi uch muqarrar belgidan iborat:

- shaxsning o'z mansab vakolatidan foydalanishi ko'rinishidagi qilmish;
- fuqarolarning huquqlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar yoxud jiddiy zarar yetkazish shaklidagi jinoiy oqibatlar;
- qilmish hamda kelib chiqqan jinoiy oqibatlar o'rtasida sababiy bog'lanishning mavjudligi.

Mansabdor shaxsning o'z mansab vakolatidan foydalanishi ikki shaklda:

- hokimiyat vakolatini;
- mansab vakolatini suiiste'mol qilish shakllarida namoyon bo'ladi.

Hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilishning subyektiv tomoni qasddan sodir etilishi bilan tavsiflanadi.

Jinoyat motivlari qilmishning huquqiy baholanishiga va jinoiy javobgarlikka o'z ta'sirini ko'rsatmaydi.

Mansabdor shaxsning mansab mavqeyidan kelib chiqqan va bu shaxs egallagan lavozimi vakolatiga berilgan huquq va majburiyatlarni amalga oshirish bilan bog'liq, biroq o'z mazmuni bo'yicha tegishli organning faoliyat olib borishidan ko'zlangan maqsad va vazifalarga zid keluvchi harakatlari mansab vakolatini suiiste'mol qilish deb tavsiflanadi.

2003-yil Nyu-Yorkda qabul qilingan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasi muqaddimasida korrupsiya jamiyatni turli yo‘llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illat ekanligi hamda u demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur yetkazishi, inson huquqlari buzilishiga olib kelishi, bozorlar faoliyatiga to‘sqinlik qilishi, hayot sifatini yomonlashtirishi va odamlar xavfsizligiga tahdid soladigan uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa hodisalar ildiz otib, gullashi uchun sharoit yaratib berishi ta‘kidlanadi.

Obyektiv tomondan pora olish, ya’ni davlat organi, davlat ishtirokidagi tashkilot yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi mansabdor shaxsining o‘z xizmat mavqeyidan foydalangan holda sodir etishi lozim yoki mumkin bo‘lgan muayyan harakatni pora berayotgan shaxsning manfaatlarini ko‘zlab bajarishi yoki bajar-masligi evaziga shaxsan o‘zi yoki vositachi orqali qonunga xilof ekanligini bila turib, moddiy qimmatliklar olishi yoxud mulkiy manfaatdor bo‘lishida ifodalanadi.

Jinoyat to‘g‘ri qasd bilan sodir etiladi. Korrupsiya – hokimiyat va boshqaruv asoslarini yemiradigan, uning aholi oldidagi obro‘sig a putur yetkazadigan, fuqarolarning qonuniy huquq va manfaatlariga daxl qiladigan xavfli jinoiy hodisaning nisbatan ko‘p tarqalgan va o‘ziga xos hodisasi hisoblanadi.

Jinoyat obyekti – davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining o‘rnatilgan tartibi.

Qonun sharhlanayotgan jinoyat predmetini mansabdor shaxsning o‘z xizmat mavqeyidan foydalangan holda sodir etishi lozim yoki mumkin bo‘lgan muayyan

Mansabdor shaxsning o‘z mansab mavqeyidan fuqarolar, jamiyat va davlat manfaatlariga qarshi qasddan foydalanishi hokimiyat vakolatini suiiste’mol qilish deb ataladi.

Pora faqat nohaqlig-u zolimlarga yordam beruvchidir.

**Mahmud
Zamaxshariy**

Davlat hokimiyati organlarining normal faoliyatini buzish orqali aybdor shaxs davlat hokimiyatiga tajovuz qilgan hisoblanadi.

Pora o'nglanib ketgan ishlarni buzadi, bitayotgan ishlarni barbod qiladi.

**Yusuf Xos
Hojib**

harakatni pora berayotgan shaxsning manfaatlarini ko'zlab bajarishi yoki bajarmasligi evaziga shaxsan o'zi yoki vositachi orqali qonunga xilof ekanligini bila turib, moddiy qimmatliklar olishi yoxud mulkiy naf ko'rish tushuniladigan «pora» atamasi bilan belgilaydi.

Har qanday moddiy qimmatliklar: pul, xorijiy valyuta, qimmatbaho buyumlar, qimmatli qog'ozlar, oziq-ovqat yoki sanoat mahsulotlari va boshqalar pora predmeti bo'lishi mumkin.

Pora olishning subyektiv tomoni – to'g'ri qasd: aybdor (pora oluvchi) moddiy qimmatliklar yoki mulkiy foyda unga o'zining xizmat mavqeyidan kelib chiqib pora beruvchi manfaatida biror-bir harakatni sodir etish yoki etmaslik uchun pora sifatida berilayotganligini angelaydi va buni xohlaydi.

Pora berish jinoyatining obyekti va predmeti pora olish jinoyati tarkibi belgilari bilan bir xil.

Jinoyat obyektiv tomondan mansabdor shaxsga bevosita yoki vositachi orqali pora berishda ifodalanadi.

Pora berish, mansabdor shaxsning o'z xizmat mavqeyidan foydalangan holda sodir etishi lozim yoki mumkin bo'lgan muayyan harakatni pora bergan shaxsning manfaatini ko'zlab bajarishi yoki uning mulkiy manfaatdor etilishida ifodalanadi.

Yolg'on vositachi, ya'ni mansabdor shaxsga pora berish zarurligini ro'kach qilib, birorta odamdan pora olgan, biroq aldash yo'li bilan uni o'zlashtirgan shaxs firibgarlik uchun javobgarlikka tortiladi. Pora bergan shaxsning harakatlari pora berishga suiqasd sifatida kvalifikatsiya qilinadi.

Pora berish orqali harakat yoki harakatsizlikka erishish uchun boshqa shaxsga pora taklif etgan shaxs pora beruvchi sifatida javobgarlikka tortiladi. Pora evaziga ma'lum harakatlarni bajarishga kelishgan shaxs va pora-

ni topshirgan shaxs pora berishda ishtirokchilar sifatida javobgarlikka tortiladi.

Pora oluvchi va beruvchidan farqli ravishda, vositachi moddiy qimmatliklar va boshqalar evaziga o'z manfaatlarini yo'lida mansabdor shaxs bilan bir harakatni bajarish yoki bajarmaslik uchun harakat qilmaydi, balki faqatgina pora oluvchi ko'rsatmasi bilan pora predmetini bevosita beradi. Pora olish-berishni tashkil etuvchi shaxs, dalolatchilik yoki yordamchilik qilib, bir vaqtning o'zida vositachilik qilsa, pora bergan yoki olganlikda ishtirokchilik qilganligi uchun javobgarlikka tortiladi.

Subyektiv tomondan jinoyat to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Aybdor uning harakatlari pora olish-berish haqidagi kelishuvga erishish hamda pora oluvchi va beruvchining topshirig'i bilan pora berishga yo'naltirilganligini biladi hamda buni xohlaydi.

Savol va topshiriqlar

1. Mansabdor shaxsning o'z vakolatlaridan qonunga xilof tarzda foydalanishi qanday harakatlarda ifodalanadi?
2. Hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish bilan mansab vakolatini suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-taroj qilish jinoyati o'rtasida qanday farqlar bor?
3. Pora berish va pora olishning qanday umumiy tomonlari mavjud?
4. Pora berishning xizmatchini pora evaziga og'dirishdan farqi nimada?

Pora – pora beruvchi manfaatlarida muayyan harakatlar sodir etish uchun berilgan g'ayriqonuniy mukofot bo'lib hisoblanadi.

Mansabdor shaxs tomonidan o'z mansab mavqeyidan foydalanish deganda nafaqat mansabdor shaxs vakolatiga kiradigan harakatlarni sodir etish, balki pora beruvchi manfaatlarida boshqa mansabdor shaxslarga ta'sir etish orqali ularning vakolatlaridan foydalangan holda muayyan harakatlarni sodir etish ham tushuniladi.

16-§ Jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar

Mehnatni muhofaza qilish qoidalarini buzish texnika xavfsizligi, sanoat sanitariyasi yoki mehnatni muhofaza qilishning boshqa qoidalarini shu qoidalarga rioya etilishi uchun mas'ul bo'lgan shaxs tomonidan buzilishi tushuniladi.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Mehnatni muhofaza qilish qoidalarini buzish.
- Sanitariyaga oid qonun hujjatlarini yoki epidemiyaga qarshi kurash qoidalarini buzish.
- Yong'in xavfsizligi qoidalarini buzish.

Mehnatni muhofaza qilish qoidalarini buzish

Ushbu jinoyatning obyekti mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarda ishlayotgan shaxslarning mehnat sharoitlarini tartibga soluvchi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Korxonalar, muassasalar, tashkilotlarda nafaqat doimiy, shu bilan birga vaqtincha ishlayotgan shaxslar ham jabrlanuvchi bo'lishlari mumkin.

Jinoyat obyektiv tomondan o'rtacha yoki og'ir tan jarohati yetkazilishiga sabab bo'lgan:

- texnika xavfsizligi;
- sanoat sanitariyasi;
- mehnatni muhofaza qiluvchi boshqa qoidalarining buzilishidan iboratdir.

Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalanih huquqiga ega.

**O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining
37-moddasi**

Subyektiv tomondan jinoyat aybning qasd yoki ehtiyotsizlik shakllari orqali sodir etiladi.

Jinoyatni sodir etish motivi va undan ko'zlangan maqsad jinoyatni kvalifikatsiya qilishga ta'sir etmaydi.

Sanitariyaga oid qonun hujjatlarini yoki epidemiyaga qarshi kurash qoidalarini buzish

Jinoyatning obyekti jamoat xavfsizligi, odamlarning hayoti va sog'lig'idir.

Obyektiv tomondan jinoyat odamlarning ommaviy kasallanishiga yoki zaharlanishiga olib kelgan:

- ➔ sanitariyaga oid qonun hujjatlarini;
- ➔ epidemiyaga qarshi kurash qoidalarini buzishda ifodalanadi.

Ijodiy faoliyat

Berilgan vaziyatlarni diqqat bilan o'qing va mavzu bilan bog'lang. Voqealarning oldini olish uchun nima qilish kerak edi?

1. *Farg'ona viloyati Toshloq tumanida yashovchi fuqaro Sh. A.ning uyida maishiy gaz ballonidan ehtiyotsizlik bilan foydalanish oqibatida yong'in sodir bo'lib, uyning 100 kv. metr maydonidagi tomi, shift qismi va uy jihozlari yonib zararlangan.*
2. *Namangan viloyatining Namangan shahrida haydovchi Sh.Q. boshqaruvida bo'lgan GAZ-53 rusumli yuk avtomobilining gaz jihozlari no-sozligi natijasida yong'in sodir bo'lgan. Yong'in oqibatida haydovchi Sh.Q. va yo'lovchi B.Q. tan jarohati olib, kasalxonaga joylashtirilgan.*
3. *Toshkent viloyatida joylashgan mas'uliyati cheklangan jamiyatga tegishli lak-bo'yoq mahsulotlarini ishlab chiqarish sexida yong'in sodir bo'ldi.*
4. *Toshkent shahrining Uchtepa tumanida yashovchi fuqaro S.T.ning molxonasida elektr simlarining qisqa tutashuvi natijasida yong'in sodir bo'lib, molxonaning 30 kv. metr hamda qo'shni xonadonning 90 kv. metr maydonida tom qismlari yonib zararlangan.*

Ommaviy kasallanish deganda ma'lum bir hududdagi ko'p sonli kishilarning ma'lum bir vaqt ichida kasallanishini tushunish zarur.

Yong'in xavfsizligi qoidalari – yong'inning oldini olishga qaratilgan talablar, me'yorlar va standartlarga rioya qilish tartibini belgilovchi muayyan qoidalar majmuyi.

Ushbu modda dispozitsiyasi blanketli bo'lib, har bir holda sanitariyaga oid qonun hujjatlari yoki epidemiyaga qarshi kurash qoidalarining qaysi bandi buzilganligi alohida aniqlanishi lozim.

Subyektiv tomondan jinoyat qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir etiladi.

Yong'in xavfsizligi qoidalarini buzish

Jinoyatning obykti yong'in xavfsizligi, ya'ni odamlarning, jamoat va davlat mulkining yong'indan muhofaza qilinganlik holati hisoblanadi.

Obyektiv tomondan jinoyat yong'in xavfsizligi qoidalarining shu qoidalar bajarilishi uchun mas'ul bo'lgan shaxs tomonidan buzilishi badanga o'rtacha yoki og'ir shikast yetkazilishiga olib kelishida ifodalanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Mehnatni muhofaza qilish qoidalarini buzish qanday huquqiy oqibatlariga olib keladi?
2. Ommaviy kasallanish deganda nimalar nazarda tutiladi? Fikringizni tasdiqlash uchun misollar keltiring.
3. Yong'in xavfsizligi qoidalarini buzish jinoyatining subyektiv tomonlarini tushuntiring.
4. Mehnatni muhofaza qilish, sanitariyaga oid qonun hujjatlarini, epidemiyaga qarshi kurash, yong'in xavfsizligi qoidalarini buzish jinoyatlari qanday hollarda qasddan sodir etilgan hisoblanadi?

17-§ Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Axborotdan erkin foydalanish huquqi.
- ➔ Axborotlashtirish qoidalarini buzish. Kompyuter axborotidan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish.
- ➔ Kompyuter tizimidan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish uchun maxsus vositalarni o'tkazish maqsadini ko'zlab tayyorlash yoxud o'tkazish va tarqatish.

Axborotdan erkin foydalanish huquqi

Hozirgi kunda axborot jamiyat hayotini tashkil etishning zaruriy omillaridan biriga aylanib bormoqda. Binobarin, inson faoliyatining axborot olish va uni qayta ishlash jarayonlari bilan bog'liq bo'lmagan biror bir tarmog'i qolmagan. Tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi dunyoda fuqarolarning yangi sharoitlarga moslashishlariga ko'maklashish, ularga bo'layotgan voqealar, jarayonlar, hodisalar to'g'risida axborot berib borish, shuningdek, fuqarolar, ijtimoiy institutlar va davlat hokimiyati organlari o'rtasida samarali munosabatlar tizimini o'rnatishga sharoit yaratishda, eng avvalo, fuqarolarning axborotdan foydalanish bilan bog'liq konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish va kafolatlash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot nafaqat muayyan ma'lumotlardan iborat obyekt, masalan, maqola yoki xabar sifatida, balki

O'zbekiston Respublikasining «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida»gi Qonunini diqqat bilan o'qib chiqing va undagi «axborot erkinligi» tushunchasiga e'tibor qarating.

Axborot – inson o'z sezgi organlari orqali qabul qiladigan barcha signallar majmua-si demak.

Axborotdan erkin foydalanish huquqi insonning dunyoga kelishi bilan unga beriladigan, qonun bilan taqiqlanmagan har qanday axborotni olish, saqlash, tarqatish, yangilash mumkin bo'lgan harakatlarning fundamental hamda kompleks huquqidir. Tabiiyki, bunday holat boshqa shaxslar, davlat va jamiyatning axborot bo'yicha xavfsizligiga zarar yetkazmasligi zarur.

subyektning o'zi o'rganayotgan obyekt bilan o'zaro aloqa qilish jarayoni sifatida ham tushunilishi lozim.

XX asrning oxirlariga kelib, axborot jamiyatda tabiiy, moliyaviy, mehnat va boshqa resurslarga nisbatan ham kuchli va sezilarli mustaqil ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida namoyon bo'la boshladi.

Axborot «kim», «qachon», «nima», «qayerda», «qancha», degan so'zlar bilan boshlanuvchi savollarga javob ko'rinishida ifoda etiladi.

Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir...

**O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining
29-moddasidan**

Bilim esa o‘z navbatida, «qanday» degan so‘z bilan boshlanadigan savollarga javob ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Demak, axborotdan foydalanish bilim olishning o‘zgargan shaklidir.

Axborotlashtirish qoidalarini buzish

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi fuqarolarning axborotga bo‘lgan huquqlarini e‘tirof etgan holda, uning asosiy mazmunini bir qancha normalarda belgilab beradi. Lekin ba’zida berilgan huquqdan to‘g‘ri foydalanmaslik oqibatida ham huquqiy javobgarliklar kelib chiqadi. Masalan, kompyuter tizimidan foydalanishga ruxsati bo‘lgan shaxs tomonidan ushbu tizimdan foydalanish qoidalarining buzilishi oqibatida kompyuterdagi axborot yo‘qolsa, to‘sib qo‘yilsa, kompyuter uskunasining ishi buzilsa, u Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 155¹-moddasiga ko‘ra javobgarlikka tortiladi. Xat-yozishmalar, telefonda so‘zlashuv, telegraf xabarlar yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishi tartibini buzish esa

Axborot – bu bizning tashqi dunyoga moslashish jarayonida undan oladigan ma’lumotlarni o‘zida ifoda etadigan tushunchadir.

N. Viner,
Kibernetika fanining asoschilaridan biri

Sir tutiladigan fan-texnika, ishlab chiqarish, iqtisodiyot, savdoga oid yoki boshqa shu kabi axborotni egasining roziligisiz oshkor qilish yoki undan foydalanish maqsadida har qanday usulda to‘plash ham jinoiy javobgarlikka tortilish uchun asos bo‘lishi mumkin.

Xalqaro huquq

Hech kim insonning shaxsiy yoki oilaviy hayotiga o‘zboshimchalik bilan aralashishi, insonning uy-joyi daxlsizligiga, uning xatlaridagi sirlarga yoki or-nomusi va sha’niga o‘zboshimchalik bilan tajovuz qilishi mumkin emas. Har bir inson ana shunday aralashish yoki tajovuzdan qonun yo‘li bilan himoyalanih huquqiga egadir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi,
12-modda

155-modda. Axborotdan foydalanish qoidalarini buzish

Axborot tizimidan foydalanish maqsadida unga ruxsatsiz kirib olishda ifodalangan axborot va axborot tizimlaridan foydalanish qoidalarini buzish —

fuqarolarga eng kam ish haqining uchdan bir qismidan bir baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — bir baravaridan uch baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Axborot tizimlarining ishini buzishga olib kelgan xuddi shunday huquqbuzarlik, xuddi shuningdek kirish cheklangan axborot tizimlarini axborot-hisoblash tarmoqlariga ulash chog‘ida tegishli himoya choralarini ko‘rmaganlik —

fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Yuridik va jismoniy shaxslarning axborot tizimlarini xalqaro axborot tarmoqlariga qonunga xilof ravishda ulash, bu tarmoqlarga tegishli himoya choralarini ko‘rmasdan ulanish, xuddi shuningdek ulardan ma‘lumotlarni qonunga xilof ravishda olish —

fuqarolarga eng kam ish haqining ikki baravaridan besh baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — besh baravaridan yetti baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

O‘zganing elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturi yoki ma‘lumotlar bazasini o‘z nomidan chiqarish yoxud qonunga xilof ravishda undan nusxa olish yoki bunday asarlarni tarqatish —

fuqarolarga eng kam ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa — uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks

jinoiy javobgarlikka tortishga asos bo‘lishi mumkin. Axir bunday jinoyat faqat qasddan sodir etiladi. Jinoyatning sodir etilish motivi va bundan ko‘zlangan maqsad uning kvalifikatsiyasi uchun ahamiyatga ega emas. Mazkur jinoyatning obyekti fuqarolarning xat-yozishmalari, telefondagi so‘zlashuvlari, telegraf

Ijodiy faoliyat

1. Quyidagi voqeani o‘qing. Voqea ishtirokchilari-ning faoliyatiga huquqiy baho bering.
2. Kimning qanday huquqlari buzilgan?
3. Siz ana shunday voqeaga guvoh bo‘lsangiz, qanday yo‘l tutardingiz?

Katta tanaffus vaqtida Nodira o‘zining «Adabiyot» darsligi uyda qolib ketganligi sababli dugonasi Gulnoradan darsligini berib turishni so‘radi. Gulnora oshxonaga ketayotganligini aytib, darslikni sumkasidan olishga ruxsat berdi. Nodira dugonasining sumkasidagi chiroyli bezatilgan daftarni ko‘rib qoldi va uni olib o‘qidi. Bu daftar dugonasining yon daftarchasi bo‘lib, unga u o‘zining kechinmalari va she‘rlarini yozardi. Gulnora oshxonadan qaytganida, sinfdagi hamma qizlar bir bo‘lib nimanidir o‘qishar, ba‘zilari masxaromuz kulishar, boshqalari esa: «Voy, zo‘r she‘r yozar ekan», – deb qo‘yishar edi. Gulnora qizlarga yaqinlashar ekan, ularning qo‘lida o‘zining yon daftarchasini ko‘rdi.

Uning yuzlari qizarib, lovullab yona boshladi, yuragi tez-tez urib, oyog‘ida majoli qolmadi. Qo‘li bilan yuzini berkitsa, xuddi hammasi o‘tib ketadigandek, qo‘lini beixtiyor yuziga olib bordi. Gulnora chuqur bir nafas oldi. Oyoqlariga birdan jon bitib, uni Nodira tomonga boshladi. Gulnora dugonasining qo‘lidagi darslikni tortib olar ekan, yuziga tarsaki toritib yubordi-da: «Uyat-siz, men senga ishonibman-a!» – dedi...

yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishiga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlari hisoblanadi.

Obyektiv tomondan jinoyat shaxslarning pochta-telegraf xabarlari yoki telefonda so‘zlashuvining mazmuni bilan g‘ayriqonuniy tanishuvida yoxud fuqarolarning xatlari, telegrammalari, telefaks, elektron pochta va boshqalar orqali yuborilayotgan ma’lumotlarni shu axborotlar egasining roziligisiz oshkor etilishida ifodalanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Xat-yozishmalar, telefonda so‘zlashuv, telegraf yoki boshqa xabarlarining sir saqlanishi tartibini buzish deganda nimani tushundingiz?
2. Berilgan rasmlarda axborot turlari ifodlangan. Ulardan qaysilari qonun tomonidan himoyalangani?
3. Axborotlarni ijobiy va salbiylarga ajratish mumkinmi? Fikringizni asoslang.
4. Axborot xavfsizligi masalasi va globallashish o‘rtasida qanday bog‘liqlik bor?
5. Axborot «huruji»dan siz qanday himoyalanganisiz?
6. Oilangizga tegishli bo‘lgan ma’lumotlar himoya qilinishi shart deb hisoblaysizmi? Nima uchun?
7. Sizga bir tanishingizdan xat keldi. Xatni olganingizda konvert kim tomonidandir ochilganligini bilib qoldingiz. Qanday yo‘l tutar edingiz?
8. Sizga kimdandir xat kelibdi. Lekin pochtagi manzilni adashtirib xatni sizning pochta qutingizda qoldiribdi. Siz qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?

III bo‘lim. MOLIYA HUQUQI

18-§ O‘zbekistonda moliya-kredit tizimi

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Konstitutsiya moliya-kredit huquqining asosiy manbai.
- Moliya va davlat moliyaviy faoliyati.

Konstitutsiya moliya-kredit huquqining asosiy manbai

Moliya huquqi mustaqil huquq tarmog‘i hisoblanaadi. Moliya huquqi O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarining tegishli sohasi sifatida qayd etiladi. Moliya huquqiy normalari yordamida davlat tomonidan moliyaviy tizim harakatga keltiriladi va undan foydalaniladi. Bu soha turli huquq sohalari bilan tartibga solinadi.

Huquq tarixidan

Moliyaning vujudga kelishi tovar-pul munosabatlarning rivojlanishi va davlatning o‘z funksiyalarini bajarishining moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyoji bilan bog‘liq. Dastlab bu atama XII-XV asrlarda Italiyada paydo bo‘ldi, Genuya, Venetsiya, Florensiya kabi shaharlar savdo, pul hisob-kitoblari va banklarining faoliyatida muomalaga kiritildi. Keyinchalik uni davlat tomonidan o‘z vazifalarini hal qilish uchun yo‘naltiriladigan pul munosabatlari tizimi, pul jamg‘armalarini hosil qilish bilan bog‘liq tushuncha sifatida qo‘llay boshladilar.

Moliya – pul mablag‘lari jamg‘armalarini yaratish va ulardan foydalanish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriyadir.

Moliya umum-davlat ehtiyojlarini moliyalash uchun zarur bo'lgan pul mablag'lari jamg'armalarini yaratish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy munosabatlar tizimidir.

Davlat moliyaviy faoliyati deganda markazlashgan va markazlashmagan pul jamg'armalarini maqsadga muvofiq va rejali tashkil etish, uni taqsimlash va foydalanishni tushunamiz.

Moliya sohasi moliya huquqini butunlay qamrab olsa ham, moliyaviy tizimning turli pog'onalarida uning normalari turlicha qo'llaniladi. Xullas, moliya huquqi predmetini davlat va ma'muriy-hududiy tuzilmalarining moliyasi tashkil etadi. Moliya huquqi moliyaviy tizimning boshqa bo'g'inlari bilan chambarchas bog'liq.

Moliya tushunchasi juda keng bo'lib, o'z mohiyatiga ko'ra, iqtisodiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Bunday kategoriyalarga «pul», «foйда», «tannarx» kabi boshqa iqtisodiy tushunchalar ham kiradi. Bular kategoriyaning mohiyatini va jamiyat rivojlanishidagi rolini belgilovchi turlicha vazifalarini bajaradi.

Davlat va mahalliy hokimiyat organlari pul jamg'armalarida mablag'larni yig'ish va undan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar moliya huquqi bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi moliyaviy qonun hujjatlarining negizini tashkil etadi. Davlat moliyaviy munosabatlar va faoliyatini huquqiy tartibga solishning asoslari Konstitutsiyaning XXV «Moliya va kredit» bobida mustahkamlangan.

O'zbekiston Respublikasi moliya tizimi quyidagi bo'g'inlardan tarkib topgan:

a) davlat byudjeti, uning tuzilmasiga kiruvchi respublika byudjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar;

b) davlat maqsadli jamg'armalari va byudjetdan tashqari jamg'armalar;

d) xo'jalik yurituvchi subyektlar va iqtisodiyot tarmoqlari moliyasi;

e) kredit (davlat krediti va bank krediti);

f) mulkni sug'urta qilish va shaxsiy sug'urta.

Davlat moliyaviy faoliyati

Davlat o'z oldida turgan vazifalarni bajarish jarayonida ma'lum bir faoliyat turini amalga oshiradi. Moliyaviy faoliyat jarayonida yuzaga keluvchi huquqiy munosabatlarni moliya huquqi tartibga soladi.

Mazkur munosabatlarni quyidagi guruhlarga taqsimlash mumkin:

- 1) davlat va ma'muriy-hududiy tuzilmalarning byudjet sohasidagi faoliyati;
- 2) davlat va ma'muriy-hududiy tuzilmalarning soliq sohasidagi faoliyati;
- 3) davlat va ma'muriy-hududiy tuzilmalarning kredit sohasidagi faoliyati;
- 4) davlat va mahalliy korxonalarining moliyaviy faoliyati;
- 5) majburiy sug'urta sohasidagi davlat faoliyati;
- 6) davlat va mahalliy organlarning byudjetdan tashqari jamg'armalar sohasidagi faoliyati.

Davlatning moliyaviy faoliyati davlat zimmasidagi funksiyalarning bajarilishini ta'min etish yo'lida pul mablag'larini to'plash, taqsimlash (qayta taqsimlash) sohasidagi tadbirlardan iborat. Bu faoliyat moliyaviy mablag'larni to'plash va sarflash orqali amalga oshiriladi.

Moliyaviy mablag'larni sarflash uchun moliyalashtirish va kreditlashtirish usullari qo'llaniladi.

Moliyalashtirish asosida asosan byudjet tashkilotlariga davlat byudjetidan pul mablag'lari qaytarib bermaslik sharti bilan ajratiladi.

Kreditlashtirish asosida ajratilgan pul mablag'lari korxonalar, tashkilotlar va fuqarolar tomonidan muayyan vaqtgacha qaytarilishi lozim. Pul mablag'i ma'lum muddatga, ma'lum summada qaytarish sharti bilan ajratiladi.

Markazlashgan

fondlar respublika, viloyatlar, tumanlar fondlaridan iborat bo'lib, ulardan faqat shu hududlarning ehtiyojlari uchungina foydalaniladi.

Markazlashmagan fondlar

korxonalar va tashkilotlar pul fondlari bo'lib, ular ishlab chiqarish va boshqa ijtimoiy maqsadlarga ishlatiladi.

Ijodiy faoliyat

«Iqtisodiy bilim asoslari» fanidan olgan bilimlaringizga tayyib, quyidagi savollarga javob berishga harakat qiling.

1. Mamlakatimizda qanday soliqlar joriy etilgan?
2. Majburiy to'lovlar deganda nimani tushunasiz? Qanday majburiy to'lovlarni bilasiz?

Davlatning moliyaviy faoliyati quyidagi bir necha prinsiplar asosida amalga oshiriladi:

- qonuniylik prinsipi;
- demokratik prinsip;
- fuqarolarning va mehnat jamoalarining ishtiroki prinsipi;
- milliy siyosat prinsipi.

O'zbekiston davlatining moliyaviy faoliyati — bu respublikada ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy sohalaridagi vazifalarni amalga oshirish, davlatning xavfsizligi va mudofaasini ta'minlash maqsadida pul jamg'armalarini rejali tashkil etish, uni taqsimlash va undan maqsadga muvofiq foydalanishdir.

Savol va topshiriqlar

1. O'zbekiston Respublikasi moliya tizimi bo'g'inlarini tushuntirib bering.
2. Huquq tizimida moliya huquqining tutgan o'rni nimada?
3. Moliya huquqi qanday munosabatlarni tartibga soladi?
4. Davlat o'zining moliyaviy faoliyatini qanday amalga oshiradi?
5. Sizning hayotingizda davlatning moliyaviy faoliyati qanday aks etadi?
6. Ta'lim sohasida davlat qanday moliyaviy faoliyatni amalga oshiradi?
7. O'zbekiston Respublikasi moliyaviy faoliyati tushunchasi.
8. Pul mablag'larini to'plash va uning turlari.
9. Pul mablag'larini taqsimlash va uning turlari.

19-§ Moliyaviy-huquqiy munosabatlar

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Moliyaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.
- Moliyaviy-huquqiy munosabatlarning turlari.
- Moliya huquqi subyektlari tushunchasi va tizimi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar huquqiy munosabatlarning muayyan bir turini tashkil etadi. Shuning uchun har qanday huquqiy munosabatga xos bo'lgan umumiy narsalar unga ham xosdir.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar ayrim o'ziga xos xususiyatlarga ham ega bo'lib, bu xususiyatlar ularni huquqiy munosabatlarning boshqa turlaridan ajratish uchun imkon beradi.

Ushbu xususiyatlar ularning yuzaga kelish sohasi (davlat moliyaviy faoliyati), moliyaviy-huquqiy tartibga solishning o'ziga xosligi (davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi organ xohish-irodasining imperativligi va bir tomonlamaligi), huquqiy tartibga solish obyekti kabilar bilan belgilanadi.

Moliyaviy munosabatlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iboratdir:

— *birinchidan*, moliyaviy-huquqiy munosabatlar faqat davlat pul jamg'armalarini rejali yaratish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladi;

— *ikkinchidan*, moliyaviy-huquqiy munosabatlar ko'pincha mulkiy munosabatlarning turlaridan hisobla-

Moliyaviy-huquqiy munosabat – bu davlat moliyaviy faoliyatida yuzaga keladigan, mulkiy xususiyatga ega bo'lgan moliyaviy-huquqiy norma bilan tartibga solingan ijtimoiy munosabatdir.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar hamma vaqt pul mablag‘lari sababli yuzaga keladi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlarni belgilovchi xususiyati shundan iboratki, ular asosan davlat va ijtimoiy hayotning maxsus sohasida, ya‘ni davlatning aynan moliyaviy faoliyati sohasida tarkib topadi.

nadi, chunki ushbu munosabatlar obykti sifatida pul mablag‘lari qatnashadi;

— *uchinchidan*, moliyaviy-huquqiy munosabatlar tomonlaridan biri sifatida hamma vaqt davlat yoki uning vakolatli organi qatnashadi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlarning turlari. **Moliya huquqi subyektlari tushunchasi va tizimi**

Moliyaviy-huquqiy munosabatlarning bir qancha turlarini ajratib ko‘rsatish mumkin. Masalan, moliya tizimining tegishli bo‘g‘iniga qarab, byudjet, soliq, davlat kreditini tashkil etish bo‘yicha, sug‘urta, pul muomalasi va hisob-kitoblar, valyutani tartibga solish kabi huquqiy munosabatlar va hokazo.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlarni moddiy va protsessual huquqiy munosabatlarga ajratish qabul qilingan.

Moddiy moliyaviy-huquqiy munosabatlar moliya huquqi subyektlarining moliyaviy-huquqiy normalar materiallarida mustahkamlangan huquq va majburiyatlarini amalga oshirish vositasi hisoblanadi.

Ijodiy faoliyat

Moliyaviy-huquqiy munosabatlarning asosiy obykti hisoblangan moliyaviy faoliyat to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita davlatning xohish-irodasi va manfaatlarini ifodalaydi.

1. Davlatning xohish-irodasi va manfaatlarini ifodalaydi, deganda nimani tushundingiz?
2. «Davlatning xohish-irodasi» iborasini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasi bilan bog‘lab tushuntiring.

Protsessual moliyaviy-huquqiy munosabatlar davlat pul jamg'armalarini taqsimlash tartibi, ulardan foydalanishni nazorat qilish shakl va uslublarini belgilash munosabati bilan yuzaga keladi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar o'z obyektlariga ega. Bu obyektlar, eng avvalo, pul va pul majburiyatlaridir, ammo faqat bu bilan kifoyalanmay, ularga pul mablag'larining to'planishi va sarflanishini ta'minlovchi tartib-qoidalar, moliyaviy munosabat ishtirokchilarining qonun doirasidagi xatti-harakati ham kiritilishi mumkin.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar ikki tomonlama munosabat bo'lib, unda majburiyatlarning bajarilishini hammadan va har doim talab qilish vakolatiga ega bo'lgan davlat (uning moliya, soliq, kredit muassasalari), ikkinchi tomondan esa moliyaviy-huquqiy normalar qaratilgan boshqa shaxslar (davlat va jamoat idoralari, yuridik va jismoniy shaxslar) ishtirok etadi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar – munosabat obyekti, munosabat subyekti, munosabat mazmunini tashkil etadi.

Moliya huquqi normalari talablari moliyaviy-huquqiy munosabatlarning ko'p turiligi orqali ro'yobga chiqib, ushbu munosabatlarning tegishli subyektlarisiz yoki qatnashchilarisiz ularning mavjud bo'lishi mumkin emas.

Moliya huquqida an'anaviy ravishda moliya huquqiy subyektlarining uchta asosiy guruhi ajratiladi.

Pul munosabatlari markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul mablag'lari jamg'armalarini yaratish va ulardan foydalanish bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

Moliyaviy-huquqiy munosabatlar davlat hokimiyati xususiyatisiz mavjud bo'lishi mumkin emas.

Aynan qanday munosabatlarda davlat moliya huquqining subyekti bo‘la oladi? Savolga javob berishda O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi moddalaridan foydalaning.

1. Ijtimoiy-hududiy tuzilmalar — O‘zbekiston Respublikasi va uning ma‘muriy hududiy birliklari. Shu o‘rinda ular moliyaviy-huquqiy qobiliyat egalari hisoblanadi.

Mazkur birliklar moliya huquqi subyekti sifatida ko‘proq O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Byudjet tizimi to‘g‘risida»gi va «Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida»gi qonunlarda mustahkamlangan byudjet munosabatlari sohasidagi vakolatlarni amalga oshirishda namoyon bo‘ladi.

Shu tariqa aynan shu subyektlarga davlat va mahalliy byudjet huquqi mustahkamlab berilgan.

Ayrim huquqiy munosabatlarda faqat davlatning o‘zi moliya huquqiy subyekti sifatida qatnashishi mumkin.

2. Jamoa subyektlari — davlat moliyaviy faoliyati sohasida tegishli yuridik majburiyatlar va huquqlar majmuyini olish qobiliyatiga ega bo‘lgan hamda ularning amalga oshirilishi uchun mas‘ul hisoblangan odamlarning tashkiliy va alohida ajratilgan turli xil birikmalidir. Ular qatoriga, odatda, yuridik shaxs maqomiga

ega bo'lgan davlat organlari va tashkilotlar (korporatsiyalar, muassasalar) kiradi.

Davlat organlari moliya huquqi subyektlari jumlasiga kiradi, chunki ularning ishtirokisiz huquqiy munosabatlar amalda yuzaga kelishi mumkin emas.

Demak, davlat organlari moliyaviy-huquqiy munosabatlarning majburiy qatnashchilari qatoriga kirib, bu moliyaviy faoliyatning davlat-hokimiyat xususiyati va uning huquqiy tartibga solish uslubining o'ziga xosligi bilan belgilanadi.

Moliya huquqi jamoa subyektlarining eng ko'p sonli guruhini ijroiya hokimiyati davlat organlari tashkil etadi.

3. Individual subyektlar — O'zbekiston Respublikasining fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bo'lib, ular teng moliyaviy-huquqiy subyektlikka ega va shu munosabat bilan qonunlarda jismoniy shaxslar sifatida belgilanadi. Moliya huquqi subyektlarining ushbu toifasi asosan soliqlar va yig'implarni to'lashga doir munosabatlarda ishtirok etadi. Shu tariqa jismoniy shaxslar daromad solig'i, yer solig'i, mol-mulk solig'i va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa soliqlar hamda yig'implarni to'lovchilar hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Kimlar moliyaviy-huquqiy munosabat ishtirokchilari hisoblanadi?
2. Moliyaviy munosabatlarning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
3. Jismoniy shaxslar qachon moliyaviy-huquqiy munosabat ishtirokchilari bo'lishlari mumkin?
4. Davlat qanday hollarda moliyaviy-huquqiy munosabat ishtirokchisi bo'ladi?

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 100- va 122-moddalarini o'qing va berilgan matn bilan muvofiqlashtiring.

Davlat ijroiya organlari ro'yxatini shakllantirishga harakat qiling.

20-§ O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti va byudjet huquqi

Byudjet huquqi – moliya huquqining bir qismi davlatning byudjet tuzilishini, turli darajadagi byudjetlarni, ularning daromad qismini shakllantirish va byudjet mablag‘larining sarflanishi, shuningdek umuman davlatning byudjet-moliya siyosatini shakllantirish va amalga oshirish tartibini belgilovchi huquqiy normalar majmuyi.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Byudjet tushunchasi va huquqi.
- Davlat byudjeti va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati.

Byudjet tushunchasi va huquqi

Byudjet huquqini davlat byudjeti mablag‘larini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish bo‘yicha yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi moliyaviy-huquqiy normalar majmuyi sifatida belgilash mumkin.

Davlat byudjet tashkilotlari o‘z faoliyatlarini amalga oshirishlari uchun kerak bo‘lgan barcha mablag‘larni byudjetning tegishli xarajatlar qismidan oladilar.

Byudjet davlat hokimiyati organlari funksiyalarini ta‘minlash maqsadida pul mablag‘larini tashkil etish va xarajat qilish shaklidir.

Byudjetning asosiy vazifalari:

- milliy daromadni qayta taqsimlash;
- iqtisodiyotni tartibga solish;
- byudjet sohasini moliyaviy ta‘minlash va davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirish;
- markazlashgan pul mablag‘lari jamg‘armalarini tashkil etish va foydalanish ustidan nazoratni amalga oshirish.

Byudjet to‘g‘risidagi qonun hujjatlari, ularning boshqa qonun hujjatlarida ko‘rsatilgan normalari Byud-

jet kodeksiga muvofiq bo‘lishi kerak. Agar davlatimiz tomonidan imzolangan xalqaro shartnomalarda byudjet to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga zid qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llaniladi.

Davlat byudjeti va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati

Davlat byudjeti har yili tasdiqlanadi va u 1-yanvardan 31-dekabrqa qadar amalda bo‘ladi.

Davlatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi jarayonida byudjetdan foydalanish natijasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me‘yorlar alohida guruhga ajratiladi hamda moliya qonun hujjatlarining asosiy bo‘limlaridan biri bo‘lgan byudjet qonunlarini tashkil qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining byudjet tizimi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- ➔ byudjet tizimining yagonaligi;
- ➔ byudjet tizimining O‘zbekiston Respublikasi ma‘muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi;
- ➔ byudjet tizimi byudjetlarining balansliligi va o‘zaro bog‘liqligi;

Huquq tarixidan

Byudjet so‘zi ingliz tilidan olingan bo‘lib, «g‘azna» degan ma‘noni anglatadi. Byudjet XVII asrning ikkinchi yarmida Fransiyadagi burjua revolyutsiyasidan keyin o‘rnatilgan. XIX asrning ikkinchi yarmida byudjet atamasi Yevropa mamlakatlarida tarqaldi va XX asrdan deyarli barcha mamlakatlarda byudjet kategoriyasi foydalanila boshlandi.

Byudjet jarayoni — byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning ijrosini nazorat qilish, turli byudjetlarning ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayoni.

Byudjet jarayoni ishtirokchilari — davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, davlat moliyaviy nazorat organlari, byudjet tashkilotlari va byudjetdan mablag‘ oluvchilar.

Byudjet tashkiloti – davlat funksiyalarini amalga oshirish uchun belgilangan tartibda davlat hokimiyati organlarining qaroriga ko‘ra tashkil etilgan, davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan saqlab turiladigan notijorat tashkilotidir.

- ➔ byudjet tizimi byudjetlari daromadlarini prognoz qilish va xarajatlarini rejalashtirish;
- ➔ byudjet tizimi byudjetlari mablag‘laridan foydalanishning aniq yo‘naltirilganligi va maqsadlilik xususiyati;
- ➔ byudjet tizimi byudjetlarining mustaqilligi;
- ➔ byudjet tizimi byudjetlari mablag‘laridan foydalanishning natijadorligi;
- ➔ kassaning yagonaligi;
- ➔ byudjet jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi;
- ➔ ochiqlik.

O‘zbekistonning Davlat byudjeti tuzilmasi

Davlat byudjeti quyidagi darajadagi byudjetlardan iborat:

- O‘zbekiston Respublikasining byudjeti;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari.

Davlat byudjeti daromadlari:

- ➔ soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar;
- ➔ davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan olingan daromadlar;

Moliya yili — 1-yanvardan 31-dekabr oxirigacha bo‘lgan vaqtni o‘z ichiga oluvchi davr.

Huquq tarixidan

2013-yil 26-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining byudjet tizimi mablag‘larini shakllantirish, tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash, ijro etish, davlat tomonidan mablag‘ jalb qilish va byudjet to‘g‘risidagi qonun hujjatlari ijrosini nazorat qilishga oid munosabatlarni tartibga soluvchi «O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Qonuni qabul qilindi.

- ➔ meros, hadya huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;
- ➔ yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushadigan qaytarilmaydigan pul tushumlari;
- ➔ rezident-yuridik shaxslarga berilgan byudjet ssudalarini va chet davlatlarga ajratilgan kreditlarni to'lash hisobidan to'lovlar;
- ➔ qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi.

Savol va topshiriqlar

O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksini toping va quyidagi savollarga javob bering.

1. Byudjet sohasidagi vakolatlar qaysi davlat organlariga berilgan?
2. Davlat maqsadli jamg'armalarining daromadlari haqida ma'lumot to'plang.
3. Davlat byudjeti xarajatlarining tarkibi nima-dan iborat?
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining xarajatlari nimalardan iborat?

Hududiy moliya organlari —

Qoraqalpog'iston Respublikasining Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining moliya boshqarmalari, tumanlar va shaharlar hokimliklarining moliya bo'limlari.

Moliyaviy majburiyatlar —

byudjet tashkilotlarida va byudjet mablag'lari oluvchilarda ularga pul mablag'larini o'tkazish majburiyatini yuklovchi hujjatlar, shu jumladan, ijro hujjatlari asosida yuzaga keladigan majburiyatlar.

5. O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jang‘armasining vazifasi nimadan iborat?
6. Quyidagi jadvalda berilgan jumlar to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni aniqlang.

1	<i>Moliya yili</i>	a	— byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning ijrosini nazorat qilish, byudjet tizimi byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayoni;
2	<i>Byudjet jarayoni</i>	b	— davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, davlat moliyaviy nazorat organlari, byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilar;
3	<i>Byudjet jarayoni ishtirokchilari</i>	c	— byudjet tashkilotlarida va byudjet mablag‘lari oluvchilarda ularga pul mablag‘larini o‘tkazish majburiyatini yuklovchi hujjatlar, shu jumladan ijro hujjatlari asosida yuzaga keladigan majburiyatlar.
4	<i>Moliyaviy majburiyatlar</i>	d	– davlat funksiyalarini amalga oshirish uchun belgilangan tartibda davlat hokimiyati organlarining qaroriga ko‘ra tashkil etilgan, Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan saqlab turiladigan notijorat tashkilot.
5	<i>Byudjet tashkiloti</i>	e	— 1-yanvardan 31-dekabr kuni oxirigacha bo‘lgan vaqtni o‘z ichiga oluvchi davr.

21-§ Davlat daromadlarini huquqiy tartibga solish

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Davlat daromadlari.
- Soliqlar tushunchasi va funksiyalari.
- Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari.

Davlat o'z oldida turgan vazifa va funksiyalarini amalga oshirishi uchun ma'lum bir moliyaviy resurslarga ega bo'lishi lozim. Shu sababli turli pul to'lovlari va ajratmalar ko'rinishidagi mamlakat milliy daromadining bir qismi uning ehtiyojlariga yo'naltiriladi.

Natijada u o'z daromadlariga, ya'ni davlat daromadlariga ega bo'ladi. Bu daromad davlat egaligida bo'lib, tegishli davlat hokimiyati organlari tomonidan tasarruf qilinadi.

Davlat daromadlarining manbasi va tizimi, shuningdek ulardan har birining ahamiyati davlat iqtisodiy tizimiga bog'liq bo'ladi.

Davlat daromadlari yagona tizimdan iborat bo'lib, uning elementlari pul mablag'lari ayrim turlarining muayyan majmuyini tashkil etadi. Davlat daromadlarining yagona tizimi shu bilan izohlanadiki, amaldagi qonun hujjatlari davlat tomonidan o'zining barcha daromadlarini shakllantirish uchun foydalaniladigan pul mablag'larining aynan bir turini belgilaydi.

Davlat daromadlarining yagona tizimi ular mohiyatining eng muhim xususiyatlarini aks ettiradigan belgilarga qarab har xil turlar bo'yicha tasniflanadi.

Davlat daromadlari – bu davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, mamlakat mudofaasi va xavfsizligini, shuningdek, davlat organlari faoliyatini ta'minlash bo'yicha masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan moliya bazasini yaratishga qaratilgan mamlakat milliy daromadining bir qismi.

Markazlashgan daromadlar

deganda yagona umumdavlat jamg'armasiga, ya'ni mamlakatning davlat byudjetiga kelib tushadigan moliyaviy resurslar tushuniladi.

Davlatning markazlashtiril-magan daromadlariga

davlat korxonalarining daromadlari kirib, bu daromadlar qonunlarda belgilangan tartibda korxonalar ixtiyoriga kelib tushadi va ular tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqarish va ijtimoiy ehtiyojlar uchun foydalaniladi.

Shakllanish va foydalanish tartibiga qarab barcha davlat daromadlari markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan daromadlarga bo'linadi.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'laganidan keyin korxonalar olgan foyda va ular ixtiyorida bo'lgan boshqa daromadlarni mustaqil ravishda tasarruf etishi mumkin.

Davlat daromadlari va ular o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar qonun hujjatlari me'yorlari, O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi, Soliq kodeksi va boshqa qonunlar va qonunosti hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Davlat daromadlari hududiylik xususiyatiga ko'ra, respublika va mahalliy daromadlarga bo'linadi.

Davlat daromadlari yuridik xususiyati va shakliga ko'ra soliq to'lovlari va soliqsiz tushumlarga bo'linadi.

Soliqlarga majburiylik va individual qaytarib bermaslik xususiyatlari xosdir.

Soliqsiz to'lovlar majburiy va ixtiyoriy bo'lishi mumkin. Majburiy soliqsiz to'lovlar davlat tomonidan ma'lum bir yuridik ahamiyatli xizmatlarni ko'rsatish, bir faoliyat bilan shug'ullanish huquqini berish orqali undiriladi. Bunday to'lovlarda ikki tomon ham huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Davlat daromadlari to'plash usuliga ko'ra majburiy to'lovlar va ixtiyoriy to'lovlarga bo'linadi.

Davlat va mahalliy organlarning ixtiyoriga kelib tushadigan daromadlarning katta qismini majburiy to'lovlar tashkil qiladi. Bularga soliqlar, bojxona va boshqa to'lovlar, turli xildagi jarimalar va moliyaviy sanksiyalar kiradi.

Ixtiyoriy to'lovlar esa lotereya o'yinlari o'tkazishdan, turli aksiyalardan, yuridik va jismoniy shaxslarning xayr-ehsonlaridan, davlat qimmatli qog'ozlarini sotishdan tashkil topadi.

Mulka bo‘lgan munosabatni hisobga olgan holda, daromadlarni qaytarib berilmaydigan daromadlarga, vaqtincha foydalaniladigan va qaytarib beriladigan daromadlarga bo‘lish mumkin. Masalan, soliqlar, bojlar, yig‘imlar, davlat mulkini xususiylashtirishdan kelib tushadigan to‘lovlar va boshqa majburiy to‘lovlar qaytarib bermaslik sharti bilan davlat daromadlariga to‘planadi hamda davlat va ma‘muriy-hududiy tuzilmalarning mulki hisoblanadi.

Vaqtincha foydalaniladigan daromadlar esa davlat va ma‘muriy-hududiy tuzilmalarning daromadiga kiritilmagan bo‘lib, ular obligatsiyalar, zayomlarni tarqatishdan, banklar tomonidan byudjetdan tashqari mablag‘larni to‘ldirish uchun beriladigan kreditlardan hosil bo‘ladigan daromadlar va boshqalar.

Davlat byudjetida to‘planadigan markazlashtirilgan daromadlar mamlakat xarajatlarini qoplanishining asosiy manbai hisoblanadi, ular bevosita va bilvosita soliqlar asosida shakllantiriladi.

Soliqlar tushunchasi va funksiyalari

Davlatning eng muhim belgilaridan biri unda soliqlarning joriy qilinganligidir. Moliya huquqining huquqiy institutlaridan biri soliq huquqi bo‘lib, u soliq to‘lovlarini joriy etish va undirib olish vaqtida yuzaga keladi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida Soliq kodeksida nazarda tutilgan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar amal qiladi.

Soliqlarga quyidagilar kiradi:

- ➔ yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i;
- ➔ jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i;
- ➔ qo‘shilgan qiymat solig‘i;

«Iqtisodiy bilim asoslari» darslarida olgan bilimlaringizga tayanib, «bevosita soliq» va «bilvosita soliq» tushunchalariga ta‘rif bering.

Soliqlar ularni to‘lovchi shaxslar uchun qullik emas, balki ozodlik alomatidir.

A. Smit,
soliq solish nazariyasining asoschisi

Soliqlar davlat hokimiyatining ajralmas qismlari bo'lgan armiya, sud, davlat apparati faoliyatini hamda davlatning boshqa ehtiyojlarini moddiy jihatdan ta'minlash uchun zarur.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning elementlari quyidagilardir:

- ✓ soliq solish obyekti;
- ✓ soliq solinadigan baza;
- ✓ stavka;
- ✓ hisoblab chiqarish tartibi;
- ✓ soliq davri;
- ✓ soliq hisobotini taqdim etish tartibi;
- ✓ to'lash tartibi.

- aksiz solig'i;
- yer qaridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig'i;
- yer solig'i;
- benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq.

Boshqa majburiy to'lovlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy to'lovlar:
 - ✓ yagona ijtimoiy to'lov;
 - ✓ byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga fuqarolarning sug'urta badallari;
 - ✓ davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar;
 - ✓ Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar;
- davlat boji;
- bojxona to'lovlari;
- ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im.

Huquq tarixidan

Soliq huquqining ilk yozma me'yorlari Hammurabi qonunlarida (er. avv. XVIII asr) ko'rsatib o'tilgan bo'lib, birinchidan, soliqlarning ikki ko'rinishi: podsho xazinasiga to'lanadigan markazlashgan soliqlar va mahalliy oqsuyaklar xazinasiga to'lanadigan mahalliy soliqlar; ikkinchidan, soliq subyektlari; uchinchidan, soliq obyektlari; to'rtinchidan, soliqlarni undirish tartibi; beshinchidan, javobgarlik choralarini va boshqalar mustahkamlab qo'yilgan.

Yurtimiz hududida Soliq kodeksida belgilangan hollarda va tartibda soliq solishning soddalashtirilgan tartibida quyidagi soliqlar to‘lanilishi mumkin:

- yagona soliq to‘lovi;
- yagona yer solig‘i;
- tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo‘yicha qat‘iy belgilangan soliq.

Davlat umummilliy dasturlarini amalga oshirish davrida tegishli jamg‘armalar tashkil etilishi mumkin bo‘lib, ularga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda majburiy to‘lovlar belgilanadi.

Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarning elementlari

Soliq yoki boshqa majburiy to‘lov to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida uni to‘lovchilar, shuningdek uni hisoblab chiqish va to‘lash uchun zarur elementlar belgilab qo‘yilgan taqdirdagina ushbu soliq yoki to‘lov belgilangan deb hisoblanadi.

Soliq kodeksida nazarda tutilgan hollarda soliq yoki boshqa majburiy to‘lov belgilanayotganda soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida soliq imtiyozlari, shuningdek ularning soliq to‘lovchi tomonidan qo‘llanilishi uchun asoslar nazarda tutilishi mumkin.

Jismoniy shaxslarning soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun javobgarligi o‘n olti yoshdan boshlab vujudga keladi.

Qonun qudratli, biroq ehtiyoj yanada kuchliroq

Gyote

Soliq sohasidagi huquqiy munosabatlar – soliq huquqi meʼyorlari bilan tartibga solingan ijtimoiy moliyaviy munosabatlar boʻlib, bu munosabatlar soliqlarni joriy etish, yuridik va jismoniy shaxslardan, soliq toʻlovchilarning boshqa toifalaridan soliqlarni undirish jarayonida yuzaga keladi.

Soliq toʻlovchilar, soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlarning elementlari har bir soliq yoki boshqa majburiy toʻlovga tatbiqan belgilanadi.

Soliq huquqi munosabatlari quyidagi xususiyatlarga ega:

birinchidan, soliqlarni va boshqa majburiy toʻlovlarni oʻrnatish va undirishga qaratilgan davlat faoliyati jarayonida yuzaga keladi;

ikkinchidan, maqsadli tizimga ega, yaʼni soliq sohasidagi huquqiy munosabatlarning tizimi maʼlum bir maqsadga – soliqlarni oʻrnatish va undirishga qaratilgan;

uchinchidan, maʼlum bir subyektlar oʻrtasida boʻladigan aniq aloqalarni tartibga soladi;

toʻrtinchidan, davlatning majburlov kuchi bilan himoya qilinadi, yaʼni soliq qonunlari buzilganda davlatning majburlov choralari harakatga keladi.

Savol va topshiriqlar

1. Oʻzbekiston Respublikasining Soliq, Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi va Jinoyat kodekslarini toping.

Oʻzbekiston Respublikasining Soliq kodeksidan soliq toʻlovchilarning huquq va majburiyatlari belgilangan qoidalarni oʻqing va tushuntirib bering. Mazkur majburiyatlarni bajarmaganlik uchun qonunda qanday jazolar belgilanishi mumkinligini Oʻzbekiston Respublikasining Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi va Jinoyat kodekslaridan aniqlang.

2. Oʻzbekiston Respublikasi hududida Soliq kodeksida nazarda tutilgan qanday soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlar amal qiladi?

22-§ Davlat kreditining huquqiy asoslari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Davlat krediti tushunchasi.
- Davlat qarzi.

Davlat krediti

Qo‘shimcha pul mablag‘larini yaratish maqsadida davlat ularni jalb etishning ixtiyoriy usullarini qo‘llashi mumkin. Shu asosda moliyaviy munosabatlarning maxsus tizimi – davlat krediti vujudga keladi.

Davlat kreditida kredit munosabatlari subyektlari, bir tomondan — davlat, ikkinchi tomondan – yuridik va jismoniy shaxslar bo‘ladi. Bunda davlat ushbu munosabatlarda ko‘rsatilgan subyektlarning vaqtincha bo‘sh turgan pul mablag‘larini qarzga oluvchi sifatida qatnashadi.

Davlat krediti bo‘yicha yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar har qanday moliyaviy-

Kredit

(lot. creditum – ssuda) – pul yoki tovarlarni, odatda, foizlar to‘lab, qaytarish sharti bilan berish bo‘lib, kreditor bilan qarz oluvchi o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi.

Davlat krediti – davlat tomonidan mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim masalalari hamda byudjet tanqisligini qoplash uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha moliyaviy resurslarni yo‘naltirish maqsadida yuridik va jismoniy shaxslarning bo‘sh turgan pul mablag‘larini qaytarishlik, muddatlilik, g‘arazlilik va ixtiyoriylik prinsiplariga asosan jalb etish bo‘yicha moliya huquqi bilan tartibga solinadigan munosabatlardir.

Kredit

summasi – bu qarzga beriladigan pul birligining hajmi.

Kredit mexanizmi – kredit munosabatlarini tashkil qilishda qo‘llaniladigan elementlar majmuasidir.

Kredit obyekt-i – vaqtincha bo‘sh turgan, berilishi mumkin bo‘lgan pullar va tovarlardir.

Kredit subyektlariga korxonalar, firma, tashkilot, davlat va turli toifadagi aholi kiradi.

huquqiy munosabatlarga xos bo‘lgan barcha belgilarga egadir. Bu, xususan, ularning obyektiga, davlat yoki u tomonidan vakolat berilgan organning ushbu munosabatlar majburiy subyekti sifatida mavjud bo‘lishiga, davlat krediti sohasidagi huquqiy munosabatlarning davlat-hukmronlik xususiyatiga tegishlidir. Moliyaviy huquqiy munosabatlar, ma’lumki, mulkiy xususiyatga ega, chunki ular pul mablag‘lari sababli yuzaga keladi. Biroq davlat krediti bo‘yicha ushbu munosabatlar obyekt har qanday pul mablag‘lari emas, balki yuridik va jismoniy shaxslarning faqat vaqtincha bo‘sh turgan mablag‘lari bo‘lishi mumkin.

Davlat krediti sohasida nafaqat davlat qarzi majburiyatlari bo‘yicha munosabatlar, balki davlat qarzi ishlashiga vositachilik qiluvchi huquqiy munosabatlar ham yuzaga keladi. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- ➔ Hukumat bilan Markaziy bank o‘rtasida kelgusi moliya yilida kreditlashning ichki va tashqi manbalaridan qarzi olish rejaları to‘g‘risida maslahatlashish vaqtida vujudga keladigan huquqiy munosabatlar;
- ➔ O‘zbekiston Respublikasi davlat qarzi majburiyatlarini chiqarish shartlari, davlat zayomlari bo‘yicha xizmat ko‘rsatish va ularni muomalaga chiqarish tartibini belgilash;
- ➔ davlat qisqa muddatli obligatsiyalari bozorida dilerlik funksiyalarini bajarish uchun shartnomalar tuzish, shuningdek, davlat zayomlari obligatsiyalarini joylashtirish va muomalaga chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan tashkilotlar faoliyatini nazorat qilish vaqtida Markaziy bank bilan tashkilotlar o‘rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar va h.k.

Davlat qarzi

Davlat qarzi – davlatning tashqi va ichki kredit operatsiyalari bo'yicha qarzidorlik summasi. Davlat zayomlari kredit munosabatlarining bir turi bo'lib, unda davlat yoki uning mahalliy organlari qarz oluvchi yoxud qarz beruvchi sifatida amal qiladi.

Xarajatlarni o'z vaqtida va to'liq amalga oshirish maqsadida davlat zayomlar va moliya bozoridan mablag'larni jalb etadi.

Pul mablag'larini jalb qilish davlatning moliya bozoridagi faoliyatining passiv shakli sifatida tavsiflanadi. Davlat pul mablag'larini qarzga berishi uning moliya bozoridagi harakatining faol shakli sifatida qaraladi.

Davlat qarzi – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi mablag'larni jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlari.

Savol va topshiriqlar

Berilgan matnni o'qing va savollarga javob bering.

Xalqaro valyuta jamg'armasi eng yuqori davlat (ichki) qarzi mavjud bo'lgan jahonning 20 ta mamlakatini belgilab berdi. Ushbu ro'yxatda Yaponiya yetakchilik qilmoqda. 1990-yillarning boshidan Yaponiya uzluksiz turg'unlikni boshidan kechirdi. Hozir Yaponiya hukumati mamlakatdagi soliq tushumlarining deyarli yarmini katta hajmdagi qarzni to'lashga sarflamoqda. Shunga qaramay, 10 yillik yapon obligatsiyalari bo'yicha daromadlilik 1%dan past darajada qolmoqda.

1. 10 yillik yapon obligatsiyalari bo'yicha daromadlilik hayratlanarli holda 1%dan past darajada qolishining sababi nimada deb o'ylaysiz?
2. Yapon xalqining vatanparvarligi va dahldorligi yuzasidan fikr bildiring.
3. Ekspress test topshirig'ini bajaring.

1	Kredit subyektlari	a	– vaqtincha bo'sh turgan, berilishi mumkin bo'lgan pullar va tovarlar
2	Kredit obyekt	b	– bu qarzga beriladigan pul birligining hajmi
3	Kredit summasi	c	– davlatning tashqi va ichki kredit operatsiyalari bo'yicha qarzidorlik summasi.
4	Davlat qarzi	d	– korxonalar, firma, tashkilot, davlat va turli toifadagi aholi

IV bo‘lim. EKOLOGIYA HUQUQI

23-§ Tabiatni muhofaza qilishning huquqiy asoslari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ekologiya huquqining asosiy manbai.
- Ekologiya huquqining maqsad-vazifalari va asosiy tamoyillari.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ekologiya huquqining asosiy manbai

Ekologiya huquqining manbalari deganda atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladigan qonun hujjatlari tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi ekologiya huquqining asosiy manbai hisoblanadi.

Konstitutsiyamizda shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, madaniy-ma’rifiy sohalaridagi asoslari mustahkamlangan bo‘lib, u atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha davlat-huquqiy mexanizmini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun ham Konstitutsiyada belgilangan qoidalar orqali jismoniy va yuridik shaxslar ekologiya huquqi, burchlari va erkinliklarini ifoda etadilar.

Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 50-modda

Konstitutsiyamizda fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishlari majburiyat sifatida qayd etiladi. Bu ekologiyaga nisbatan oqilona munosabatda bo'lish davlat siyosati darajasida qayd etilganidan dalolat beradi.

Konstitutsiyaning «Jamiyatning iqtisodiy negizlari» bobining moddalarida mulk huquqining mazmuni e'tirof etilishi bilan bir qatorda, mulkdan foydalanish huquqiga ega bo'lgan jismoniy va yuridik shaxslarning xo'jalik va ishlab chiqarish jarayonida atrof muhitga ziyon yetkazmasligi, ya'ni ularning ekologik majburiyatlari mustahkamlanadi.

Konstitutsiyaning 55-moddasida berilgan qoidaning ahamiyati shundaki, birinchidan, mustaqilligimizning moddiy asosini tashkil etuvchi tabiiy boyliklari xalqimizning boyligi, mulki ekanligi, ikkinchidan, tabiiy resurslardan faqat oqilona foydalanish zarurligi, uchinchidan, respublikamiz tabiati davlat muhofazasiga olinganligi, ya'ni ekologik-huquqiy munosabatlarning davlat tomonidan kafolatlanishi kabi muhim tamoyillarni mustahkamlaydi.

Hozirgi kunda jahonning ko'plab hududlarida toza ichimlik suvi tanqis bo'lib bormoqda. Albatta, bularning bari suv havzalari ifloslanishi, ekologik me'yorlar buzilishi tufayli suv zaxiralari sifatining yomonlashuvi oqibatida yuz berayotgani bugun hech birimizga sir emas. Aytish joizki, sanoat chiqindilari va o'g'itlardan intensiv foydalanish ko'pgina hollarda suvda zararli kimyoviy moddalarning ortishiga sabab bo'lib, noto'g'ri sug'orishlar tuproq sho'rlanishi va suvning bug'lanish darajasini kuchayishiga olib keladi.

Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umum-milliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir.

**O'zbekiston
Respublikasining
Konstitutsiyasi,
55-modda**

Ekologik tahdid deganda nimani tushunasiz?

Ekologiya huquqining maqsad-vazifalari va asosiy tamoyillari

Ekologiya huquqi tabiat va jamiyat tizimida paydo bo'ladigan ekologik-huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan keng qamrovli va ko'p tarmoqli huquq sohalaridan biri bo'lib, tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishni o'rganuvchi fandır.

Ekologik munosabatlar tizimida tabiiy resurslar, ya'ni yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosidan foydalanish keng va muhim o'rinni egallaydi.

Tabiiy resurslardan nooqilona foydalanish oqibatida tabiatda turli ekologik muammolar paydo bo'ladi va ekologik inqiroz keskinlashadi. Ekologiya huquqining tamoyillari tabiat-jamiyat tizimidagi o'zaro munosabat-

Huquq tarixidan

Respublikamiz bir qator tabiatni asrash sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjatlar, masalan, 1992-yildagi «Biologik xilma-xillik to'g'risida»gi Rio-de-Janeyro Konvensiyasi, 1972-yildagi «Dunyoning madaniy va tabiiy merosini himoya qilish to'g'risida»gi Konvensiya, 1995-yil 16-iyundagi «Osiyo va Afrika botqoqliklarida yashovchi va ko'chib yuruvchi qushlarni himoya qilish to'g'risida»gi shartnoma, 1973-yil 3-martdagi «Yo'qolish arafasidagi yovvoyi flora va fauna turlari bilan xalqaro savdo-sotiq qilish to'g'risida»gi Konvensiya, 1976-yil 10-dekabrda Atrof-muhitga nisbatan harbiy yoki boshqa zarar yetkazuvchi vositalar ishlatilishining oldini olishga doir Konvensiya, 1992-yil 9-maydagi BMT Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Doiraviy konvensiyasi, 1985-yil 22-martdagi «Ozon qatlamini saqlash to'g'risida»gi Vena Konvensiyasi, «Ozon qatlamini buzuvchi moddalar to'g'risida»gi Monreal protokoli, YXHTning 1991-yil 17-dekabrda «Energetik xartiyasi», 1994-yil 17-iyundagi «Qattiq qurg'oqchilikni boshdan kechirayotgan va/yoki cho'lga aylanib borayotgan mamlakatlarda, ayniqsa Afrikada cho'lga aylanib borishlarga qarshi kurash to'g'risida» Konvensiya va boshqalarga qo'shilgan.

lar yoʻnalishi, chegaralarini belgilab berishda, ekologik-huquqiy mexanizmning barqarorligini kafolatlashda va qonunlar qoida-talablarining ekologik munosabatlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga egadir.

Tabiat va jamiyat oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar juda xilma-xil va murakkab boʻlganligi uchun ham ekologiya huquqining tamoyillarini quyidagi tizimlarga boʻlishadi:

- ➔ davlat va huquqning umumiy tamoyillari;
- ➔ atrof tabiiy muhitni muhofaza qilishga oid tamoyillar;
- ➔ tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan tamoyillar.

Ekologiya huquqi huquq tizimining sohasi sifatida ekologik munosabatlarni tartibga solishda qonuniylik, ijtimoiy adolat, oshkoralik, ishonirish va majburlor choralarining kombinatsiyasi, shaxslar huquq va burchlarining birligi va boshqalardan foydalanadi.

Savol va topshiriqlar

1. Matnni oʻqing va ekologik halokatning jamiyatga ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy taʼsirlarini izohlang.

Orol dengizining halokatga uchrashi tabiatga ham katta zarar yetkazmoqda. Mintaqada hayvonot va oʻsimliklar olami genofondining deyarli yarmidan koʻpi, yaʼni baliqlarning 11 ta, sut emizuvchilarning 12 ta, qushlarning 26 ta va oʻsimliklarning 11 ta turi yoʻq boʻlib ketgan.

2. Mamlakatimizda atrof-muhitni muhofaza qilishga oid qabul qilingan qonun va qonun osti hujjatlarini toʻplang va tanishib chiqing. Mazkur hujjatlarning qabul qilinishidan koʻzlangan asosiy maqsadlarni aniqlang.
3. Oʻzingiz atrof-muhitni, tabiatni muhofaza qilishda qanday ishtirok etasiz?

Orol dengizi tarixidan

XX asrning 60-yillarida Amudaryo va Sirdaryodan Orol dengiziga har yili 56 kub. km suv quyilgan. Aholining sezilarli tarzda koʻpayishi, urbanizatsiya, yerlarning shiddat bilan oʻzlashtirilishi, ekologik oqibatlarni oʻylamasdan Orol dengizi havzasida yirik gidrotexnik va irrigatsiya inshootlarining qurilishi sayyoradagi eng chiroyli havzaning qurishiga olib keldi.

24-§ Ekologik huquqbuzarlik uchun javobgarlik

Ekologiya huquqi – tabiat bilan jamiyat o‘rtasida paydo bo‘ladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishni o‘rganuvchi fandir. Ekologiya huquqi bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining huquq tizimida o‘z o‘rni va salohiyatiga ega, alohida yo‘nalish va xususiyatlardan tarkib topgan huquq sohasi hisoblanadi.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Ekologik javobgarlik tushunchasi, mohiyati va turlari.
- ➔ O‘zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonuni.
- ➔ Ekologik huquqbuzarlik uchun javobgarlik.

Ekologik javobgarlik deganda axloqiy qadriyatlar, milliy va xalqaro huquq normalari tomonidan atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish maqsadida o‘rnatilgan qoida va me‘yorlarning biron-bir davlat, yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan buzilishi oqibatida ularga nisbatan qo‘llaniladigan jazo choralari tushuniladi.

Ekologik javobgarlik mazmun va mohiyatiga ko‘ra uch ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

- ekologik-ijtimoiy javobgarlik;
- ekologik-iqtisodiy javobgarlik;
- ekologik-huquqiy javobgarlik.

Ekologik-ijtimoiy javobgarlik kishilarning jamoatchilik oldidagi javobgarligidir.

Ekologik-iqtisodiy javobgarlik esa iqtisodiy-huquqiy javobgarlikning bir turi bo‘lib, milliy yoki xalqaro huquq normalarida belgilangan qoida va me‘yorlarni buzganlik uchun iqtisodiy javobgarlik choralari o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy javobgarlik sifatida tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitni ifloslantirish uchun to‘lovlar qo‘llaniladi.

Ekologik-huquqiy javobgarlikka milliy va xalqaro huquq normalarida belgilangan ekologik munosabat qatnashchilari uchun majburiy kuchga ega bo'lgan qoida va me'yorlarni buzganlar uchun yuridik tUSDagi jazo choralari qo'llanilishi kiradi.

O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni

O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab beradi. Qonunning maqsadi inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar uyg'unlikda rivojlanishini, ekologiya tizimlari, tabiat komplekslari va ayrim obyektlar muhofaza qilinishini ta'minlashdan, fuqarolarning qulay atrof muhitga ega bo'lish huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Tabiatni muhofaza qilishga doir qonunlarni buzganlik uchun javobgarlik

Tabiatni muhofaza qilishning standartlari, normalari, qoidalari va boshqa normativ-texnik talablarini buzishda, shu jumladan:

- ➔ korxonalar, inshootlar, transport vositalari va boshqa obyektlarni rejalashtirish, qurish, tiklash va ta'mirlash, ulardan foydalanish yoki ularni tugatish chog'ida, ekologiya nuqtayi nazaridan xavfli mahsulotlarni chet ellarga chiqarish va chet ellardan olib kelishda hududning belgilab qo'yilgan ekologiya sig'imini, ekologiya normalari, qoidalarini buzishda;
- ➔ tabiiy boyliklardan o'zboshimchalik bilan foydalanishda, davlat ekologiya ekspertizasi talablarini bajarmaganlikda;

Ekologik javobgarlik ekologik xavfsiz muhitni ta'minlashdagi davlat, jamiyat va shaxslarning hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi burchlari va majburiyatlari hamda ularni bajarmasligi tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy va yuridik xarakterdagi oqibatlardir.

Ekologik jinoyatlar – atrof tabiiy muhitga ijtimoiy xavfli zarar yetkazadigan ijtimoiy xavfli qilmishlar yig'indisi.

O'tgan asrning o'rtalarida atmosfera tarkibida CO₂ ning miqdori 0,02% bo'lsa, hozirgi vaqtda bu raqam 0,03% gacha oshgan. Tashqi muhitga chiqariladigan CO₂ ning 31% ni AQSh, 18% ni MDH mamlakatlari, 7% ni Xitoy, 5,4% ni Germaniya, 4,7% ni Yaponiya, 3% ni Fransiya chiqarib tashlamoqda. Qolgan 31% esa boshqa mamlakatlarning hisobiga to'g'ri keladi.

- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun belgilangan to'lovni, shuningdek atrof muhitni ifloslantirganlik va unga zararli ta'sir ko'rsatishning boshqa turlari uchun kompensatsiya to'lovlari to'lashdan bosh tortganlikda;
- tabiatni muhofaza qilish obyektlarini qurish rejalarini, tabiatni muhofaza qilishga doir boshqa tadbirlarni bajarmaslikda;
- atrof tabiiy muhitni tiklash, unga bo'ladigan zararli ta'sir oqibatlarini bartaraf etish va tabiiy resurslarni takror ishlab chiqarish choralari ko'rmaganlikda;

12-modda. Insonning yashash uchun qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqi va bu muhitni saqlab qolish borasidagi burchi

O'zbekiston Respublikasi aholisi o'z salomatligi va kelajak avlodning salomatligi uchun qulay tabiiy muhitda yashash, o'z salomatligini atrof muhitning zararli ta'siridan muhofaza qilish huquqiga ega.

Ana shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi aholisi tabiatni muhofaza qilish bo'yicha jamoat tashkilotlariga birlashish, atrof tabiiy muhitning ahvoli hamda uni muhofaza qilish yuzasidan ko'rilayotgan chora-tadbirlarga doir axborotlarni talab qilish va olish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi aholisi tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi, tabiat boyliklariga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lishi, ekologiya talablariga rioya etishi shart.

**O'zbekiston Respublikasining
«Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni**

- tabiatni muhofaza qilish ustidan davlat nazoratini amalga oshirayotgan idoralarning ko'rsatmalarini bajarmaganlikda;
- tabiatni muhofaza qilish obyektlari va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning huquqiy rejimini buzganlikda;
- atrof tabiiy muhitga zararli ta'sirni hisobga olish qoidalarini buzganlikda;
- chiqindilarni, kimyolashtirish vositalarini, shuningdek radioaktiv va zararli kimyoviy moddalarni saqlash, tashish, ulardan foydalanish, ularni zararsizlantirish va ko'mib yuborish vaqtida tabiatni muhofaza qilish talablarini buzganlikda;
- atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasidagi davlat nazoratini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslarning obyektlarga borishiga, ayrim shaxslar va tabiatni muhofaza qilish jamoat tashkilotlariga esa o'z huquq va vazifalarini ro'yobga chiqarishlariga to'sqinlik qilganlikda;
- atrof tabiiy muhitning holati va uning resurslaridan foydalanish to'g'risida o'z vaqtida va to'g'ri axborot berishdan bosh tortganlikda aybdor bo'lgan shaxslar O'zbekiston Respublikasining qonunlariga binoan intizomiy, ma'muriy, jinoiy va boshqa yo'sindagi javobgarlikka tortiladilar.

Savol va topshiriqlar

1. Fan-texnika ta'sirida atrof-muhitning o'zgarishi jarayoni mazmunini tushuntiring.
2. Ekologik inqiroz deganda nimani tushinasiz?
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi-ning 193-196-moddalarini o'qing va jinoyat subyektlarini aniqlang. Jinoyatning subyektiv tomoniga baho bering.

Voyaga yetmagan shaxslarning javobgarlik doirasini aniqlang.

1. A., K. va B. ismli shaxslar (barchasi 16 yosh) o'rmonga dam olishga chiqdilar. Ular gulxan yoqishdi va unga ko'plab yangi kesilgan daraxt shoxlarini tashlashdi. Tez orada olovni boshqarib bo'lmay qoldi va shamol ta'sirida u o'rmon sathida tez tarqala boshladi. Buning natijasida tabiatga ko'p miqdorda zarar yetkazildi.

2. Voyaga yetmagan N. ismli shaxs ishlab chiqarish korxonasidan chiqarilgan chiqindilarni belgilangan o'raga to'kmasdan, yaqin yerdagi suv havzasiga to'kib yuborishi qishloqda odamlar orasida yuqumli kasallik epidemiyasining tarqalishiga sabab bo'ldi, shuningdek chorva mollarining ham kasallanishiga olib keldi.

3. Kuzgi ta'til kunlarida G. ota-onasi va ukalari bilan dala hovliga dam olishga bordi. Kech kuz bo'lganligi uchun hamma yoqni daraxt barglari qoplagan. G. ukalari bilan hovlidagi va ko'chadagi barglarni dalaning bir chekkasiga to'pladi-da, yoqib yubordi. Bu holatni ko'rgan otasi darhol kelib, gulxanni o'chirdi va o'g'liga tanbeh berdi. Chuqurroq o'ra qazishni va barglarni ana shu o'raga ko'mib yuborishni buyurdi. Agar barglar yoqib yuborilsa, qanday huquqiy oqibat kelib chiqishi mumkin edi?

25- 26-§ Jinoyat-protsessual qonun hujjatlari

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi protsessual huquqning asosiy manbayi.
- Xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsiplarining protsessual qonunchilikda e’tirof etilishi. Aybsizlik prezumpsiyasi.
- Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining vazifalari.
- O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual va Jinoyat protsessual kodekslari.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi protsessual huquqning asosiy manbayi

Jinoyat-protsessual huquq — sudda ishlarning yuritilishi, shuningdek, surishtiruv va dastlabki tergov jarayonida ishtirokchilar va boshqa manfaatdor shaxslarning huquqlarini nazarda tutadi. Protsessual huquq O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan shaxsiy huquq va erkinliklarni zaruratsiz va asossiz cheklanmasligiga xizmat qiladi.

Protsessual huquqlar demokratik xarakterda bo‘lib, da’vo va nizolarni, huquqbuzarlik, shu jumladan, ji-

O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasidan

Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o‘zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta‘minlab beriladi...

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 26-modda

noyat ishlarining tez va to‘g‘ri tekshirilishi, asosli, qonuniy va odilona hal qilinishini kafolatlaydi.

Protsessual huquq yuridik shaxslarning manfaatlari ni himoyalashga ham xizmat qiladi. Jinoyat ishida gumon qilinuvchi shaxs va ayblanuvchining tegishli eng muhim protsessual huquqi himoyalaniish va himoyachining yordamidan foydalanishdan iborat.

Umumqabul qilingan xalqaro huquq prinsiplarining protsessual qonun hujjatlarida e‘tirof etilishi

Insonlarning siyosiy huquq va erkinliklarini ta‘minlovchi muhim xalqaro huquqiy hujjat 1966-yil 16-dekabrda BMT tomonidan qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt hisoblanadi. Mazkur Pakt 5 qism, 53 moddani o‘z ichiga oladi.

Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt birinchi navbatda barcha fuqarolarning siyosiy huquqlarini, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirokini ta‘minlab beradi.

Mazkur Paktning 14-moddasi uchinchi qismi hamda Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to‘g‘risidagi Yevropa Konvensiyasining 6-moddasi

Xalqaro huquq

Barcha odamlar qonun oldida tengdir va hech bir tafovutsiz qonun bilan teng himoya qilinish huquqiga egadir. Barcha odamlar ushbu Deklaratsiyaga zid bo‘lgan har qanday kamsitishdan va shunday kamsitishga undaydigan har qanday gij-gijlashdan teng himoya qilinish huquqiga egadir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 7-moddasidan

uchunchi qismiga muvofiq jinoyat sodir etishda ayblanayotgan shaxsning sud ishi asossiz kechiktirilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Ayblanuvchining bu huquqi adolatning asosiy kafolatlaridan birini o‘zida ifodalaydi. Sud tomonidan jinoyat ishining qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun qaytarilishi esa ushbu kafolatga ziddir.

Aybsizlik prezumpsiyasi

Aybsizlik prezumpsiyasiga ko‘ra aybdorning jinoyati qonuniy tartibda isbot qilinmaguncha u aybsiz deb hisoblanadi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning jinoyatda aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va sud hukmi bilan qonuniy kuchga kirgunga qadar aybsizdir. U o‘zining aybsizligini isbotlashi shart emas. Aybdorlikka oid barcha shubhalar, basharti ularni bartaraf etish imkoniyati bo‘lmasa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining foydasiga hal qilinishi lozim. Qonun qo‘llanilayotganda kelib chiqadigan shubhalar ham ayblanuvchining, sudlanuvchining foydasiga hal qilinadi.

23-modda.

Aybsizlik prezumpsiyasi

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning jinoyat sodir etishda aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va qonuniy kuchga kirgan sud hukmi bilan aniqlangunga qadar aybsiz hisoblanadi.

**O‘zbekiston
Respublikasi
Jinoyat protses-
sual kodeksidan**

Xalqaro huquq

1. Jinoyat sodir etganlikda ayblangan har bir inson himoya uchun barcha imkoniyatlar ta‘minlangan holda, ochiq sud majlisi yo‘li bilan uning aybi qonuniy tartibda aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanishga haqlidir.

2. Hech kim, sodir etilgan vaqtda milliy qonunlar yoki xalqaro huquqlarga ko‘ra jinoyat deb topilmagan xatti-harakati yoki faoliyatsizligi uchun jazoga hukm qilinishi mumkin emas. Shuningdek, jinoyat sodir etilgan vaqtda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan jazoga nisbatan og‘irroq jazo berilishi mumkin emas.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 11-moddasidan

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining vazifalari

Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 44-modda

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining vazifalari jinoyatlarni tez va to'la ochishdan, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etishdan hamda qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlashdan iboratdir.

Jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunlarda belgilangan tartibi qonuniylikni mustahkamlashga, jinoyatlarning oldini olishga, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya etishga yordam qilmog'i lozim.

Jinoyat protsessi — protsess ishtirokchilarining muayyan jinoyat protsessual faoliyati hamda shu faoliyatga tegishli bo'lgan huquqiy munosabatlar tizimini tashkil qiladi.

Jinoyat protsessining vazifalari — jinoyatlarni ochish, aybdorlarni adolatli jazolash, shuningdek boshqa jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarni qonuniylikka rioya etish ruhida tarbiyalashdan iborat.

Jinoyat protsessining ajralmas xususiyatini uning huquqiy tabiati — mazkur faoliyat va tegishli ijtimoiy munosabatlarning qonun jihatdan qat'iy tartibga solishi tashkil etadi.

Jinoyat protsessual qonuni muayyan protsessual harakatlarni rasmiylashtiradigan tegishli hujjatlar: surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida — qarorlar va bayonnomalar, sud muhokamasi bosqichida — ajrimlar, hukmlar va boshqalarni nazarda tutadi.

Mashinasida shifoxona eshigigacha kelgan Sh. ismli shaxs orqa o'ringida o'tirgan, boshidan qon sizib chiqayotgan, kiyimlari chang, oyoq-qo'li shilingan, o'zi bemajol 10 yoshlardagi bir qizchani dast ko'tarib oldi-da, yugurganicha qabulxonaga shoshildi. Yoshi qirqlardan oshgan o'rta bo'yli vrachning: «Nima bo'ldi?» — deb bergan savoliga: «Bilmayman, ko'chadan shu ahvolda topdim», — deb javob berdi. Vrach qizchani ko'zdan kechirib, hamshiraga uni zudlik bilan rentgen xonasiga olib borishni buyurdi.

O'zi esa Sh. ismli shaxsdan voqea tafsilotini so'rab, navbatchilik daftariga qayd etib borarkan: «Hammangiz shunaqa deysiz. Qilg'ilikni qilgandan keyin javobini ham berish kerak-da, uka! — deb qo'ydi. — Biz ichki ishlar organlariga xabar beramiz. Mana bu yerga imzo qo'ying. Mashinangiz va telefoningiz raqamini yozishni unutmang. Hech qayerga ketib qolmang, men qizchadan xabar olaman».

Vrach qizchanning oldidan qaytganida Sh. ismli shaxs allaqachon ketib ulgurgan edi. «Bu bola g'irt jinoyatchi ekan-ku, qochib ketdi», — degan fikr o'tdi vrachning ko'nglidan. Shu payt eshikdan ichki ishlar xodimlari kirib kelishdi. Ular bir odam mashina urib ketgan qizchani bu yerga olib kelganligi haqida xabar berganini aytishdi. Voqea joyidagi video yozuvidan aniqlanishicha, «Lasetti» rusumli oq mashina qizchani urib, voqea joyidan yashiringan. Orqasidan kelayotgan «Matiz» avtomashinasi haydovchisi esa qizchani kasalxonaga olib kelgan. Ichki ishlar xodimlari oq «Lasetti» egasini topishganini ham aytib o'tishdi. Vrach begunoh yigitni asossiz ayblagani uchun tilini tishlab qoldi.

1. Voqea ishtirokchilariga o'z munosabatingizni bildiring.
2. Sh. ismli shaxsni jinoyatchi deyish mumkinmi?
3. Oq rangli «Lasetti» haydovchisini-chi?
4. Vrach to'g'ri ish qildimi?
5. Bu yerda aybsizlik prezumpsiyasi buzilganmi? Fikringizni asoslang.

27-§ Jinoyat protsessi ishtirokchilari

Jinoyat protsessi quyidagilar bilan tavsiflanadigan bir nechta bosqichlardan iboratdir:

- a) jinoyat protsessining umumiy vazifalaridan kelib chiqadigan o'zining alohida vazifalari bilan;
- b) ishtirokchilarning alohida tarkibi bilan;
- d) bu ishtirokchilarning o'ziga xos harakatlari va huquqiy munosabatlari bilan;
- e) bu faoliyatga yakun yasaladigan o'ziga xos hujjatlar bilan.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- ➔ Jinoyat protsessi ishtirokchilari.
- ➔ Protsessda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar.

Jinoyat protsessida surishtiruvchi, tergovchi, sudya, sud majlisi kotibi, prokuror ishtirok etadi. Jinoyat ishini yuritishda jamoalar va ularning vakillari ham ishtirok etishi mumkin.

Shuningdek, jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar, himoyachilar va vakillar ishtirok etadi. Bularga ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining, jabrlanuvchining qonuniy vakillari, jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning va fuqaroviy javobgarning vakillari kiradi.

Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar sifatida guvoh, guvohning advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolislarni olishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida jinoyat protsessida ishtirok etuvchilarning huquq va majburiyatlari alohida qayd etilgan.

Quyidagi hollarda sudya, shuningdek xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organing mansabdor shaxsi, sud majlisining kotibi jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga haqli emas va uni rad qilish lozim, basharti:

1) u shu ish bo'yicha jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis, guvoh, himoyachi sifatida, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining qonuniy vakili yoki jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgarning vakili sifatida ishtirok etayotgan yoki ilgari ishtirok etgan bo'lsa;

2) u ushbu ishni yuritish uchun mas'ul bo'lgan biror mansabdor shaxsning yoki Jinoyat protsessual kodeksining 76-moddasi birinchi qismining 1-bandida ko'rsatilgan o'zga shaxslarning qarindoshi bo'lsa;

3) uning xolisligiga va beg'arazligiga shubha tug'diradigan boshqa holatlar mavjud bo'lsa.

Sudya ilgari shu ishni yuritishda tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud majlisining kotibi sifatida ishtirok etgan bo'lsa, o'sha ishni kelgusida ko'rishda qatnasha olmaydi. Birinchi instansiya, apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasi sudida yoxud nazorat tartibida ishni ko'rishda ishtirok etgan sudya uning ishtirokida chiqarilgan hukm, ajrim (qaror) bekor qilinganidan keyin o'sha ishni ko'rishda ishtirok eta olmaydi.

O'ylab ko'ringchi, jinoyat protsessining bosqichlari bir-biridan keyin qat'iy ketma-ketlik bilan amalga oshirilsa, qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?

Agar tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 76, 79-moddalarida ko'rsatilgan holatlar mavjudligi sababli o'zini o'zi rad etmasa, uni rad qilish masalasi manfaatdor shaxslarning arizalariga ko'ra tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ boshlig'i yoki prokuror tomonidan hal qilinadi. Rad qilishni qanoatlantirish yoki qanoatlantirmaslik haqida qaror chiqariladi.

Xijolat va tortinchoqlik qayg‘u va yomonlik tufayli tinchlikning buzilishidir.

Bundan inson o‘zining o‘tmi-shi, hozirgi pay-ti va kelajakdagi mavqeyi qanday bo‘lishidan qat’i nazar, o‘zini o‘zi koyiydi.

**Abu Ali ibn
Sino**

Jinoyat ishini birinchi instansiya sudida ko‘rishda ishtirok etgan sudya shu jinoyat ishini apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasida yoxud nazorat tartibida ko‘rishda ishtirok eta olmaydi.

Jinoyat ishini apellatsiya instansiyasi sudida ko‘rishda ishtirok etgan sudya shu jinoyat ishini birinchi instansiya yoki kassatsiya instansiyasi sudida yoxud nazorat tartibida ko‘rishda ishtirok eta olmaydi.

Jinoyat ishini kassatsiya instansiyasi sudida ko‘rishda ishtirok etgan sudya shu jinoyat ishini birinchi instansiya yoki apellatsiya instansiyasi sudida yoxud nazorat tartibida ko‘rishda ishtirok eta olmaydi.

Jinoyat ishini nazorat tartibida ko‘rishda ishtirok etgan sudya shu jinoyat ishini birinchi instansiya, apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasi sudida ko‘rishda ishtirok eta olmaydi.

Surishtiruvchining, tergovchining, shuningdek sud majlisi kotibining o‘z protsessual majburiyatini bajari-shi, basharti, ushbu ish qo‘shimcha tergov yuritish yoki suda yangidan ko‘rish uchun yuborilgan bo‘lsa, ular tomonidan tegishlicha surishtiruv, dastlabki tergov yuri-tishga, shuningdek sud majlisi bayonnomasini tuzishga monelik qilmaydi.

1. Tezkor ma'lumotni o'rganish maqsadida Andijon viloyatining Baliqchi tumanida yashovchi, 1979-yilda tug'ilgan M.A.ning yashash xonadoni tekshirilganda qurilishi bitmagan uyidan qog'oz parchasiga o'ralgan, og'irligi 326,5 g bo'lgan giyohvandlik moddasi topilib, daliliy ashyo sifatida olindi.

2. 2018-yilning 16-fevral kuni Jinoyat ishlari bo'yicha Toshkent viloyati sudida A.T. hamda uning jinoiy sheriklari sifatida gumon qilinayotganlar ustidan navbatdagi sud majlisi bo'lib o'tdi.

Sud majlisida jinoiy ish bo'yicha sudlanuvchilar o'zlarining so'nggi so'zlarini aytishdi. Ular Jinoyat kodeksi 177-moddasi 3-qismining «a» va «b» bandi, 188-moddasi, 189-moddasi, 190-moddasi 2-qismining «a» va «v» bandlarida ko'zda tutilgan jinoyatlarni sodir etganlikda ayblandilar.

1. Mazkur jinoyatlar jinoyat protsessining qaysi bosqichida hisoblanadi?
2. Ular qaysi bosqichlardan o'tib bo'lgan?
3. Jinoyat protsessida qaysi shaxslar ishtirok etgan deb o'ylaysiz? Fikringizni O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining moddalari asosida asoslang.
4. Ushbu jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslarni ajratib ko'rsating.
5. Qanday hollarda sudya, shuningdek, xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organing mansabdor shaxsi, sud majlisining kotibi jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga haqli emas va uni rad qilishi lozim?
6. Jinoyat ishini birinchi instansiya sudida ko'rishda ishtirok etgan sudya shu masala bo'yicha qaysi instansiya sudlarida ishtirok eta olmaydi?

28-§ Jinoyat protsessual qonunchilikda aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar

Isbot qilish ishni qonuniy, asoslangan va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlar to'g'risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to'plash, tekshirish va baholashdan iboratdir.

Ma'lumotlar va narsalar tergov harakati bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etilganidan keyingina ular dan dalil sifatida foydalanish mumkin.

Bugun darsda quyidagilar bilan tanishasiz:

- Dalillar va isbot qilinishi lozim bo'lgan holatlar. Dalillar va ularning turlari.
- Isbot qilishning umumiy shartlari.
- So'roq qilish va uning tartibi.
- Voyaga yetmagan shaxsni so'roq qilish tartibi, aybni e'lon qilish shartlari.

Dalillar va isbot qilinishi lozim bo'lgan holatlar

Ijtimoiy xavfli qilmishning yuz berganmi yoki yo'qligini, shu qilmishni sodir etgan shaxsning aybli-aybsizligini va ishni to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatga molik boshqa holatlarni surishtiruvchining, tergovchining va sudning qonunda belgilangan tartibda aniqlashiga asos bo'ladigan har qanday haqiqiy ma'lumotlar jinoyat ishi bo'yicha dalil hisoblanadi.

Bu ma'lumotlar guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining ko'rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi.

Qonunda belgilangan talablarga rioya etilgan holda o'tkazilgan tezkor-qidiruv tadbirlarining natijalari Jinoyat protsessual kodeks normalariga muvofiq tekshirilganidan va baholanganidan so'ng jinoyat ishi bo'yicha dalillar deb e'tirof etilishi mumkin.

...Protsessual qonunchilikni jiddiy buzgan holda yoki noqonuniy uslublar bilan, shu jumladan:

jinoyat protsessi ishtirokchilari yoki ularning yaqin qarindoshlariga nisbatan qiynoqqa solish, psixologik va jismoniy tazyiq va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoxud qadr-qimmatni kamsituvchi muomala turlarini qo'llagan holda;

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining himoyaga bo'lgan huquqini, shuningdek, tarjimon xizmatidan foydalanish huquqini buzgan holda;

jinoyat protsessida ishtirok etayotgan shaxsga huquq va majburiyatlarini tushuntirmaslik oqibatida uni chalg'itgan holda;

mazkur jinoyat ishi bo'yicha ish yuritishni amalga oshirish huquqiga ega bo'lmagan shaxs tomonidan protsessual harakatlarni o'tkazish oqibatida;

noma'lum manbadan yoxud jinoyat ishi bo'yicha ish yuritish jarayonida aniqlash mumkin bo'lmagan manbadan;

dastlabki tergov jarayonida jabrlanuvchi, guvoh, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining sudda mavjud dalillar majmuyi bilan o'z tasdig'ini topmagan ko'rsatuvlaridan;

mavjud dalillar majmuyi bilan tasdiqlangan hollardan tashqari, jabrlanuvchi, guvoh, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining taxmin, faraz yoki mish-mishlarga asoslangan ko'rsatuvlaridan olingan hamda tegishli ravishda yuridik kuchga ega bo'lmagan ma'lumotlardan jinoyat ishlari bo'yicha dalil sifatida foydalanishga yo'l qo'yilmasin.

**O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi
«Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari
kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar
to'g'rida»gi PF-5268-son Farmonidan**

So‘roqning umumiy davom etish vaqti bir kunda sakkiz soatdan oshmasligi lozim. Dam olish va ovqatlanish uchun beriladigan bir soat tanaffus bu hisobga kirmaydi.

Isbot qilishda quyidagilar taqiqlanadi:

1) shaxslarning hayoti va sog‘lig‘i uchun xavfli bo‘lgan yoki ularning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsituvchi xatti-harakatlar sodir etish;

2) zo‘rlik, po‘pisa qilish, aldash va qonunga xilof boshqa yo‘llar bilan ko‘rsatuv, tushuntirish, xulosalar olishga, eksperimental harakatlarni bajarishga, hujjatlar yoki buyumlar tayyorlanishiga va berilishiga erishish;

3) tungi vaqtda, ya‘ni kech soat 22-00 dan ertalab soat 6-00 gacha tergov harakatlari olib borish. Tayyorlanayotgan yoki sodir etilayotgan jinoyatning oldini olish, jinoyat izi yo‘qolishiga yoki gumon qilinuvchining qochib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik, eksperiment jarayonida tekshirilayotgan hodisaning holatini qaytadan tiklash zarurati bo‘lgan hollar bundan mustasno.

Tergov yoki sud harakatlari jarayonida olib qo‘yiladigan narsalar va hujjatlar tegishli bayonnomalarda aniq ko‘rsatiladi. Shu bilan birga narsa yoki hujjat egasiga bayonnoma nusxasi yoki uning ko‘chirmasi topshirilib, tilxat olinadi. Ishga aloqasi bo‘lmagan narsa va hujjatlar qonuniy egasiga darhol qaytariladi. Fuqarolar saqlashi taqiqlangan narsa va hujjatlar yo‘q qilinadi yoki ularni saqlashga vakolati bo‘lgan va ularni tasarruf etadigan muassasalar yoki tashkilotlarga beriladi.

So‘roq qilish

Surishtiruvchi yoki tergovchi guvohni, jabrlanuvchini, gumon qilinuvchini va ayblanuvchini surishtiruv, dastlabki tergov o‘tkaziladigan joyda yoki so‘roq qilinuvchi qayerda bo‘lsa, o‘sha joyda, sud esa sud muhokamasi yuritilayotgan joyda so‘roq qiladi.

Surishtiruvchi, tergovchi va sud so‘roq qilish oldidan so‘roq qilinuvchidan uning familiyasi, ismi va otasining ismini, tug‘ilgan vaqti (yili, oyi, kuni) va tug‘ilgan joyini, yashash joyi va ish joyini, mansabi, mashg‘ulot turi, ma‘lumoti, oilaviy ahvolini, sudlanganligi yoki sudlanmaganligini aniqlashi hamda bu ma‘lumotlarni jinoyat ishidagi yoki so‘roq qilinuvchining shaxsiy hujjatlaridagi ma‘lumotlar bilan solishtirib ko‘rishi yoxud so‘roq qilinuvchi o‘zini kim deb tanishtirgan bo‘lsa, aynan o‘sha shaxs ekanligiga boshqa yo‘llar bilan ishonch hosil qilishi lozim.

So‘roq qilinuvchi ish yuritilayotgan tilni biladimi, u qaysi tilda ko‘rsatuv bera olishi mumkinligini ham aniqlashtirishi lozim.

So‘roq qilinuvchining shaxsi aniqlangandan keyin unga Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlari tushuntiriladi. Bu huquq va majburiyatlar tushuntirilganligi so‘roq bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etiladi.

So‘roq qilinuvchining ko‘rsatuvlari raqamlar yoki xotirada saqlanishi qiyin boshqa ma‘lumotlarga taalluqli bo‘lsa, u so‘roq jarayonida o‘zidagi yoki ishga qo‘shib qo‘yilgan hujjatlardan yoxud boshqa yozuvlardan foydalanishi mumkin.

So‘roq qilinuvchiga so‘roq qilish jarayonida o‘zidagi hujjatlar va boshqa yozuvlarni o‘qib eshittirishga ruxsat etilishi mumkin.

Surishtiruvchi, tergovchi va sud so‘roq qilinuvchidan so‘roq qilish jarayonida u foydalanayotgan hujjatlar va boshqa yozuvlarni talab qilishi, ularni keyin qaytarib berishi yoki ishga qo‘shib qo‘yishi mumkin.

O‘n olti yoshgacha bo‘lgan guvoh yoki jabrlanuvchini so‘roq qilish qonuniy vakili yoki katta yoshdagi yaqin qarindoshi, pedagog yoki jabrlanuvchining vakili ishtirokida ularning roziligi bilan o‘tkaziladi. Ko‘rsa-

Voyaga yetmagan gumon qilinuvchini, ayblanuvchini so‘roq qilishga ketgan umumiy vaqt kun davomida, dam olish va ovqatlanish uchun bir soatlik tanaffusni hisobga olmaganda, olti soatdan oshmasligi kerak.

Vaqtning «essiz», «qaniydi», «koshkiydi» lar bilan o'tkazgan kishining umri eng qisqa umr ekan.

Kubro

Inson ixtiro qilgan vayronkor qurollar orasida so'z eng xatarli va kuchli qurolligicha qolmoqda.

Paulo Koelyo

tilgan shaxslar so'roq qiluvchining ruxsati bilan guvoh yoki jabrlanuvchiga savollar berishlari mumkin.

Voyaga yetmagan gumon qilinuvchi va ayblanuvchi himoyachi ishtirokida so'roq qilinadi.

So'roq qilish chog'ida surishtiruvchining, tergovchining ruxsati bilan voyaga yetmaganning qonuniy vakili ishtirok etishi mumkin.

Himoyachi va qonuniy vakil gumon qilinuvchiga va ayblanuvchiga savollar berishga haqli. So'roq oxirida himoyachi va qonuniy vakil bayonnoma bilan tanishish va u haqda o'z mulohazalarini bildirishga haqlidir.

Savol va topshiriqlar

1. Dalillar nima uchun kerak? Isbot qilishning umumiy shartlarini tushuntirib bering.
2. Voyaga yetmaganlarning ishlari bo'yicha isbotlanishi lozim bo'lgan holatlarni tushuntirib bering?
3. Voyaga yetmagan gumon qilinuvchini so'roq qilish shartlari nimadan iborat?
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yuqoridagi Farmoni qanday munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi?

Z. ismli 14 yoshli shaxs pirotexnika buyumlarini davlat chegarasidan noqonuniy yo'llar bilan qo'shni davlatdan olib kirish jarayonida qo'lga tushdi.

Voyaga yetmagan Z. ismli shaxs Qozog'iston va O'zbekiston o'rtasidagi Qoplonbek postidan nar-kotik moddasini olib o'tishda ishtirok etayotganida bojxona xizmatchilari tomonidan qo'lga olindi.

Mazkur masala ishtirokchilarining aybini isbotlash uchun qanday harakatlar qilinadi?

Mundarija

Kirish.....	4
1-§ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlatning huquqiy asosi.....	4

I bo‘lim. OILA HUQUQI

2-§ Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini	8
3-§ Nikoh tuzish tartibi va shartlari.....	14
4-§ Er-xotinning shaxsiy huquq va majburiyatlari	19
5-§ Er-xotinning mulkiy huquq va majburiyatlari	23
6-§ Er va xotin mol-mulkinging shartnomaviy tartibi....	27

II bo‘lim. JINOYAT HUQUQI

7-§ Jinoyat huquqining maqsadi, vazifasi va tamoyillari	34
8-§ Jinoyat belgilari	39
9-§ Jinoiy javobgarlik va jazo tizimi.....	44
10-11-§ Fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar	51
12-§ Oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyatlar	62
13-§ Tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar.....	68
14-§ Iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar.....	74
15-§ Boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar	81
16-§ Jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar.....	86
17-§ Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar.....	89

III bo'lim. MOLIYA HUQUQI

18-§ O'zbekistonda moliya-kredit tizimi	95
19-§ Moliyaviy-huquqiy munosabatlar	99
20-§ O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti va byudjet huquqi.....	104
21-§ Davlat daromadlarini huquqiy tartibga solish.....	109
22-§ Davlat kreditining huquqiy asoslari.....	115

IV bo'lim. EKOLOGIYA HUQUQI

23-§ Tabiatni muhofaza qilishning huquqiy asoslari...	118
24-§ Ekologik huquqbuzarlik uchun javobgarlik.....	122

V bo'lim. PROTSESSUAL HUQUQ

25-26-§ Jinoyat-protsessual qonun hujjatlari	127
27-§ Jinoyat protsessi ishtirokchilari.....	132
28-§ Jinoyat protsessual qonunchilikda aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar.....	136

O'quv nashri

**Nargiza Kamaritdinovna ISMATOVA,
Omina Abduraxmanovna KARIMOVA**

«DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI»

O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi
va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun darslik

(O'zbek tilida)

Birinchi nashr

Toshkent – Yangiyul Poligraph Service – 2018

Nashriyot litsenziyasi AI №185, 10. 05. 2011 y.

Muharrir – J. Azimov
Texnik muharrir – M. Riksiyev
Musahhah – A. Toshpo'latov

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 18. 06. 2018.
Bichimi 70x90 $\frac{1}{16}$, «Times New Roman» garniturasida. Ofset qog'ozida.

Ofset bosma usulda bosildi.

Bosma tabog'i 9,0. Sh. b. t. 10,53.

Nusxasi 428121.

Buyurtma № 4915.

«Yangiyul Poligraph Service» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
112001, Toshkent viloyati, Yangiyo'l shahri, Samarqand ko'chasi, 44-uy.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismdan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.